

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

«ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Μαρίας Κ. Κωταντούλα

Διπλωματούχου του Τμήματος Κτηνιατρικής της Σχολής Γεωτεχνικών
Επιστημών Α.Π.Θ.
(1990)

Επιβλέπων καθηγητής: Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Επίκουρος Καθηγητής
Εφαρμοσμένης Ηθικής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Συνεπιβλέποντες: -Παναγιώτης Πανταζάκος, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας,
Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
-Ελένη Βολονάκη, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου.

Καλαμάτα, Μάιος 2019

Ως Κτηνίατρος εν ενεργεία, η Ηθική Φιλοσοφία και ειδικότερα η Περιβαλλοντική Ηθική αποτέλεσαν το έναυσμα για τον εμπλουτισμό και την εμβάθυνση των επαγγελματικών μου υποχρεώσεων και των ενδιαφερόντων μου ως άνθρωπος απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα και μάλιστα στο διαχρονικό ζήτημα, της προστασίας των ζώων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....σελ.	5
-------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΤΩΝ ΖΩΩΝ.....σελ.	7
-------------------	---

1. Δεσποζόμενα και αδέσποτα ζώα, Νόμος 4039/2012 .....σελ.	9
---	---

Γενικές αρχές.....σελ.	9
------------------------	---

Δεσποζόμενα ζώα.....σελ.	12
--------------------------	----

Αδέσποτα ζώα συντροφιάς.....σελ.	15
----------------------------------	----

Εκτροφή, αναπαραγωγή και εμπορία ζώων συντροφιάς.....σελ.	17
---	----

2. Προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για επιστημονικούς	
--	--

σκοπούς .....σελ.	21
--------------------------	----

Νόμος 2015/1992.....σελ.	21
--------------------------	----

Γενικές αρχές.....σελ.	22
------------------------	----

Οδηγία 86/609/ΕΟΚ.....σελ.	32
----------------------------	----

3. Προστασία των ζώων κατά τη θανάτωση .....σελ.	42
---	----

4. Προστασία των ζώων στις εκτροφές .....σελ.	55
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ.....σελ.	57
-------------------------------------	----

Αρχαίοι χρόνοι .....σελ.	57
---------------------------------	----

Οι φυσικοί φιλόσοφοι των προσωκρατικών χρόνων.....σελ.	57
--	----

Η θέση των Σοφιστών για τη σχέση ανθρώπων και ζώων.....σελ.	58
---	----

Οι Κυνικοί φιλόσοφοι και η οπτική τους για τον φυσικό τρόπο ζωής.....σελ.	58
---	----

Η θέση της Κυρηναϊκής σχολής για τα ζώα.....σελ.	58
--	----

Η φυσική φιλοσοφία του Πλάτωνος.....σελ.	58
--	----

Η βιολογική έρευνα του Αριστοτέλη.....σελ.	59
--	----

Ελληνιστικοί χρόνοι .....σελ.	61
--------------------------------------	----

Η άποψη των Στωικών για τη φύση.....σελ.	61
--	----

Οι απόψεις των Επικούρειων για τα ζώα.....σελ.	62
--	----

Η φυσική φιλοσοφία της Νεοπλατωνικής σχολής.....σελ.	62
--	----

Μεσαίωνας .....σελ.	63
----------------------------	----

Πλήθων Γεμιστός.....σελ.	66
--------------------------	----

Αναγέννηση .....σελ. 68	σελ. 68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΖΩΑ .....σελ. 70	σελ. 70
Σπισμός ή ειδισμός.....σελ. 70	σελ. 70
Η θέση του Immanuel Kant για τη φύση.....σελ. 72	σελ. 72
Ωφελιμισμός.....σελ. 74	σελ. 74
Κριτική του ωφελιμισμού.....σελ. 75	σελ. 75
Ανθρωποκεντρισμός.....σελ. 78	σελ. 78
Οικοκεντρική προσέγγιση.....σελ. 79	σελ. 79
Δικαιώματα ζώων.....σελ. 80	σελ. 80
Βιοκεντρική ηθική.....σελ. 84	σελ. 84
Οικοκεντρική Ηθική.....σελ. 86	σελ. 86
Οικοφασισμός.....σελ. 87	σελ. 87
Βαθιά Οικολογία και Οικοσοφία.....σελ. 88	σελ. 88
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ .....σελ. 91	σελ. 91
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....σελ. 99	σελ. 99

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο φιλοσοφικός στοχασμός αναφορικά με το ζήτημα της προστασίας των ζώων προκύπτει από την αναγκαιότητα της ενασχόλησης με τα προβλήματα που εμφανίζονται όχι μόνο μεμονωμένα, αλλά σε ευρεία κλίμακα σε κρατικό και διεθνές επίπεδο στη σχέση του ανθρώπου με τα ζώα και στον τρόπο που τα χειρίζεται ως κατοικίδια, για πειραματικούς και επιστημονικούς σκοπούς, για την παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων, για λατρευτικούς σκοπούς κ.λπ.

Το ανθρώπινο δίκαιο προσπαθεί να διαχειριστεί τα προβλήματα αυτά και να εξαλείψει τον υποβιβασμό, την αλόγιστη εκμετάλλευση των ζώων και την κακή διαχείρισή τους από τον άνθρωπο. Οι άνθρωποι πολλές φορές στερούν τα ζώα από το φυσικό τους περιβάλλον, τα κλείνουν σε τάρτσες, σε σπίτια και σε μπαλκόνια, τα κακοποιούν, τα εκτρέφουν σε άθλιες συνθήκες, τα βασανίζουν σε εργαστήρια, τα ταλαιπωρούν προς διασκέδάσή τους σε θεάματα και τα σκοτώνουν με σκοπό το κυνήγι, τα εγκαταλείπουν και τα χρησιμοποιούν απερίσκεπτα. Ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να δώσει λύσεις στα προβλήματα αυτά καθώς η σύγχρονη έρευνα καταδεικνύει όλο και περισσότερο ότι τα ζώα, και κάποια είδη περισσότερο, αισθάνονται, πονούν αγαπούν, θυμούνται αντιλαμβάνονται και έχουν άλλες πλείστες ικανότητες. Για να δράσει κανείς απέναντι σε αυτά πρέπει να τα εξετάσει από τις διάφορες οπτικές τους, και ιδίως από νομικής και ηθικής άποψης. Το ηθικό υπόβαθρο για την προστασία των ζώων εμπίπτει τόσο στο επίπεδο της Περιβαλλοντικής, όσο και της Οικολογικής Ηθικής. Ωστόσο, ανευρίσκεται επίσης στο γενικότερο φιλοσοφικό και θεολογικό πλαίσιο των παλαιότερων και σύγχρονων μελετών για τον άνθρωπο και τη φύση, δηλαδή τη Φυσική φιλοσοφία και Οντολογία φιλοσόφων και φιλοσοφικών συστημάτων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Το εγχείρημα αυτό αποτελεί την προσπάθεια να αναδειχθούν οι διάφορες πλευρές που περιβάλλουν το ζήτημα της προστασίας των ζώων συμπεριλαμβάνοντας τις σύγχρονες διατυπώσεις. Οι εκπρόσωποι των σύγχρονων ηθικών φιλοσοφιών δύνανται πλέον να αναγνωρίζουν τη μεγάλη σημασία και την επιτακτικότητα του θέματος, δεδομένων των διαστάσεων που έχει πάρει αυτή η εκμετάλλευση στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία και δεδομένων των συνεπειών που μπορεί να έχουν όχι μεμονωμένα στα υπό εκμετάλλευση από τους ανθρώπους ζώα, αλλά και σε ολόκληρο τον φυσικό κόσμο και στον ίδιο τον άνθρωπο.

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικότερες νομοθεσίες που αφορούν τη σχέση ανθρώπων και ζώων και μπορούν να καταταχθούν σε τρία κύρια μέρη: πρώτον στις αρχές για τα ζώα συντροφιάς και πιο συγκεκριμένα για τα δεσποζόμενα και τα αδέσποτα ζώα, δεύτερον στη νομοθεσία για την προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για επιστημονικούς σκοπούς, τρίτον στο νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωση και σχετικά με τη χρήση των ζώων για λατρευτικούς σκοπούς και στο τελευταίο μέρος περιλαμβάνεται η νομοθεσία για την προστασία των ζώων στις εκτροφές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο φιλοσοφικό και θεολογικό υπόβαθρο για την προστασία των ζώων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Πιο συγκεκριμένα μέσα από τις θέσεις των Προσωκρατικών, των Σοφιστών, των Κυνικών, της Κυρηναϊκής σχολής, του Πλάτωνος, του Αριστοτέλη, των Στωικών, των Επικούρειων, της Νεοπλατωνικής σχολής, της χριστιανικής φιλοσοφίας των μεσαιωνικών χρόνων και της Αναγέννησης για τη φυσική φιλοσοφία εξετάζονται οι ιδέες περί φύσεως και όντων και το πώς επέδρασαν στη διαμόρφωση των σύγχρονων αντιλήψεων για την κοινωνία και τον κόσμο. Μέσα από αυτό το ιστορικο-φιλοσοφικό πλαίσιο ερμηνεύεται η διαμόρφωση της αντίληψης περί της σχέσης των ανθρώπων με τα ζώα και του τρόπου διαχείρισής τους από τον άνθρωπο.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο εξετάζονται οι σύγχρονες φιλοσοφικές θεωρήσεις για τα ζώα και τη φύση με βάση τόσο ηθικές θεωρίες όπως επί παραδείγματι ο ωφελιμισμός και έννοιες, όπως ο σπισισμός, όσο και τα φιλοσοφικά συστήματα διαφόρων προγενέστερων και σύγχρονων διανοητών που εκφράζουν ως επί το πλείστον τις σύγχρονες φιλοσοφικές τάσεις για τη φύση, την οικολογία, το περιβάλλον και τα ζώα ειδικότερα. Στο σύγχρονο καπιταλιστικό πλαίσιο της δυτικής κοινωνίας όλες αυτές οι προοπτικές της περιβαλλοντικής ηθικής, καθώς και οι νέες επιστημονικές ανακαλύψεις σχετικά με το επίπεδο επίγνωσης των ζώων οδηγούν στην επείγουσα ανάγκη επανεξέτασης της σχέσης των ανθρώπων με το περιβάλλον και τα ζώα, αλλά και στην προσπάθεια προστασίας τους από την αλόγιστη και χωρίς σεβασμό χρήση τους από τον άνθρωπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΤΩΝ ΖΩΩΝ

1. ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Η ελληνική πολιτεία περιέβαλε από το 1975 τη θεμελιώδη διάταξη για την προστασία του περιβάλλοντος στο άρθρο 24 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος¹ «*Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας*». Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος σηματοδοτεί την υποχρέωση του Κράτους και το αντίστοιχο δικαίωμα του ατόμου.

Ως περιβάλλον ορίζεται το σύνολο των βιοτικών και αβιοτικών παραγόντων που αλληλοεξαρτώνται, ασκούν άμεση επιρροή μεταξύ τους και δημιουργούν ένα δυναμικό και μεταβαλλόμενο σύστημα: το οικοσύστημα.

Το δίκαιο του περιβάλλοντος ορίζεται ως το σύνολο των κανόνων οι οποίοι, με τη λήψη νομοθετικών, διοικητικών και προληπτικών μέτρων, καθορίζουν την ατομική ή συλλογική δράση του ανθρώπου με σκοπό την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ περιβάλλοντος, φυσικού, πολιτιστικού και οικιστικού και κάθε άλλης ανθρώπινης δραστηριότητας. Η προστασία του περιβάλλοντος προϋποθέτει την έννοια της περιβαλλοντικής ανάγκης, δηλαδή της ανάγκης για ένα περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισορροπο, το οποίο δεν θέτει σε κίνδυνο την υγεία και τη ζωή του ανθρώπου και των ειδών, αλλά τους επιτρέπει να διατηρήσουν τη θέση τους, την ισορροπία τους και τη βιώσιμη ανάπτυξή τους στο σύνολο των φυσικών συστημάτων.

Η διασφάλιση των περιβαλλοντικών αγαθών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος) και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος) και την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων, όπως ιδίως το δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 5 παρ. 5 συνδ. 21 παρ. 3 του Συντάγματος).

¹ <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-24/>

2. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)

Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί στόχο της Κοινότητας, για πρώτη φορά στη Σύνοδο Κορυφής στο Παρίσι, τον Οκτώβριο του 1972.

Η προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνεται στην *Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη* του 1986, όπου η πολιτική της Κοινότητας, διαμορφώνεται μετά από συνεκτίμηση των απαιτήσεων της προστασίας του περιβάλλοντος και μπορεί να δρα στον τομέα αυτό. Στη *Συνθήκη του Μάαστριχτ* του 1992 (άρθρα 2-3 και 130P επ. ΣυνθΕΚ) ορίζεται ρητά ότι αποτελεί υψηλό στόχο της Κοινότητας η περιβαλλοντική πολιτική ενισχύοντας και το ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Στην *Συνθήκη του Αμστερνταμ* του 1997 με τις τροποποιήσεις θεωρήθηκε για πρώτη φορά ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί στόχο της Κοινότητας ανεξαρτήτως από την οικονομική ανάπτυξη, ενώ έγινε ρητή αναφορά και στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης. Επιπλέον, η απαίτηση για υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας διατυπώθηκε και στο άρθρο 2 της Συνθήκης ως γενική επιταγή που διέπει όλο το φάσμα του κοινοτικού έργου. Η συνθήκη αυτή επικαιροποιείται με την *Συνθήκη της Λισαβόνας (2009)*. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο άρθρο 13: «*Κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης στους τομείς της γεωργίας, της αλιείας, των μεταφορών, της εσωτερικής αγοράς, της έρευνας και της τεχνολογικής ανάπτυξης και του διαστήματος, η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τους τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων τηρώντας ταυτοχρόνως τις νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν ιδίως τα θρησκευτικά τυπικά, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά*».² Για πρώτη φορά τα ζώα αναγνωρίζονται ως νοήμονα – ευαίσθητα όντα («sentient beings») τα οποία μπορούν να αντιληφθούν και να αισθανθούν. Στον *Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης* και ειδικά στο άρθρο 37, περιλαμβάνεται το δικαίωμα στο περιβάλλον. Το άρθρο κατοχυρώνει την προστασία του περιβάλλοντος που ενσωματώνεται στην πολιτική της Ένωσης και διασφαλίζεται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.

Ο Νόμος 3170/2003 (Α' 191) επιπλέον ενισχύει το νομικό πλαίσιο, ειδικά για τα ζώα συντροφιάς.

---

² Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ
<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW131/%CE%A3%CE%9B%CE%95%CE%95.pdf>

Ειδικότερα:

1. Δεσποζόμενα και αδέσποτα ζώα, Νόμος 4039/2012

Γενικές αρχές.

Το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των ζώων από την εκμετάλλευση ή τη χρησιμοποίησή τους με κερδοσκοπικό σκοπό αναφέρεται σε 26 άρθρα του νόμου 4039/2012 (ΦΕΚ Α' 15), ο οποίος τροποποιήθηκε με τον νόμο Ν. 4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), άρθρο 46, και ισχύει. Ο νόμος αυτός αφορά τα δεσποζόμενα και τα αδέσποτα ζώα συντροφιάς.

Ζώο

Έτσι από τον νόμο, ως «ζώο» εκλαμβάνεται «κάθε έμβιος οργανισμός, που συναισθάνεται και κινείται σε ξηρά, αέρα και θάλασσα ή οποιοδήποτε άλλο υδατικό οικοσύστημα ή υγροβιότοπο».³ Συγκεκριμένα τα δεσποζόμενα ζώα συντροφιάς είναι μη άγρια ζώα, που συντηρούνται ή προορίζονται για συντήρηση από τον άνθρωπο μέσα στην κατοικία του, για λόγους ζωοφιλίας ή συντροφιάς. Ακόμη ως ζώα συντροφιάς θεωρούνται και οι σκύλοι που χρησιμοποιούνται για κυνήγι, για φύλαξη ποιμνίων, χώρων, όπως και για παροχή βοήθειας και προστασίες σε άτομα με ειδικές ανάγκες, καθώς και ειδικά οι σκύλοι έρευνας, διάσωσης και αυτά που χρησιμοποιούνται από τις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας. Οι άνθρωποι που τα συντηρούν θεωρούνται ιδιοκτήτες, κάτοχοι, συνοδοί ή φύλακες και υποχρεούνται για την άμεση επίβλεψη και φροντίδα τους. Τα αδέσποτα είναι επίσης ζώα συντροφιάς που στερούνται κατοικίας, κατόχου, συνοδού ή φύλακα και εν γένει δεν τελεί υπό την επίβλεψη και τον έλεγχο κάποιου.⁴ Αξίζει να αναφερθεί ότι σε ορισμένες αμερικάνικες πόλεις όπως το Μπόλντερ του Κολοράντο και το Μπέρκλεϊ της Καλιφόρνια όσοι κατέχουν ζώα συντροφιάς δεν ονομάζονται πλέον ιδιοκτήτες, αλλά κηδεμόνες ζώων συντροφιάς.⁵

Ευζωία

Η ευζωία είναι ένα χαρακτηριστικό που διαμορφώνεται από το γενότυπο και το περιβάλλον που διαβιεί το ζώο. Σύμφωνα με τον Οργανισμό Παγκόσμιας Υγείας των

³N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 1.

⁴N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 1.

⁵D. Jamieson, «Τα δικαιώματα των ζώων και οι αξιώσεις της φύσης», μτφρ. Θ. Δαρβίρη, στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 304.

Ζώων ο όρος ευζωία αποτυπώνεται στις παγκοσμίως αναγνωρισμένες "πέντε ελευθερίες" (five freedoms).⁶ Εκεί γίνεται περιγραφή του δικαιώματος για την καλή διαβίωση των ζώων υπό τον ανθρώπινο έλεγχο. Τα ζώα πρέπει να είναι ελεύθερα από πείνα, δίψα, κακή διατροφή, ταλαιπωρία ή δυσφορία, πόνο, τραύματα ή ασθένεια, φόβο και αγωνία και να εκφράζεται η φυσιολογική συμπεριφορά του είδους. Αυτές εξασφαλίζονται όταν υπάρχει μέριμνα να μην διαβιούν σε χώρους ακατάλληλους και άρα να στεγάζονται προστατευμένα από τις καιρικές συνθήκες με άτομα του ίδιου είδους, χωρίς να στερούνται ελευθερία κινήσεων, χορήγηση κατάλληλης τροφής και νερού, ιατρική περίθαλψη, καθημερινή άσκηση ή περίπατο.

Εποπτεία προστασίας ζώων

Για την εποπτεία αναφορικά με την προστασία των ζώων υπάρχουν οι *Αρμόδιες Αρχές που έχουν θεσπίσει το σύστημα Διαχείρισης της Διαδικτυακής Ηλεκτρονικής Βάσης καταγραφής των ζώων συντροφιάς και των ιδιοκτητών τους* και οι *Αρμόδιες Αρχές Εφαρμογής και Ελέγχου των κανόνων προστασίας των ζώων και του συστήματος και της καταγραφής των ζώων συντροφιάς και των ιδιοκτητών τους*. Αυτές οι αρχές μεριμνούν για την εποπτεία του συστήματος σήμανσης και καταγραφής των ζώων και των ιδιοκτητών τους και αντιστοίχως για την ορθή εφαρμογή και τον έλεγχο αυτής, καθώς και για την επιβολή κυρώσεων εάν δεν τηρούνται οι κανόνες προστασίας των ζώων.

Άσκηση ελεγκτικών καθηκόντων και παραβάσεων

Για την άσκηση ελεγκτικών καθηκόντων και παραβάσεων αναφορικά με την προστασία των ζώων τα αρμόδια όργανα είναι οι υπάλληλοι της Ελληνικής Αστυνομίας, της Δασικής Υπηρεσίας, των Τελωνείων, των Σταθμών Υγειονομικού Κτηνιατρικού Ελέγχου (ΣΥΚΕ), του Λιμενικού Σώματος – Ελληνικής Ακτοφυλακής και οι ιδιωτικοί φύλακες θήρας των κυνηγετικών οργανώσεων.⁷

Ο ρόλος του Κτηνιάτρου

Ο Κτηνίατρος είναι ο *Αρμόδιος Φορέας Εκτέλεσης* της σήμανσης και της καταγραφής των ζώων συντροφιάς και των ιδιοκτητών τους στη *Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση*.⁸ Για την πιστοποίηση ότι οι διαδικασίες εκτέλεσης της σήμανσης και της καταγραφής των ζώων συντροφιάς και των ιδιοκτητών τους διενεργούνται

⁶ <http://www.oie.int/en/animal-welfare/animal-welfare-at-a-glance>

⁷ Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 1, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 1β)

⁸ Βλ. Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 2 και Άρθρο 4, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 1γ.

σωστά στη Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση επίσης εργάζεται ο κτηνίατρός τους. Εκείνος κρίνεται αρμόδιος καθώς σύμφωνα με την προβλεπόμενη διαδικασία, υποβάλλει ηλεκτρονική αίτηση στη *Διεύθυνση Πληροφορικής του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων*. Η αίτηση αυτή πρέπει να πιστοποιηθεί και να λάβει ειδικό κωδικό πρόσβασης στη Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση σήμανσης και καταγραφής ζώων συντροφιάς. Έπειτα διενεργεί τη σήμανση και καταγράφει τα ζώα συντροφιάς και τους ιδιοκτήτες τους στη Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση, εκδίδει το βιβλιάριο υγείας ή το διαβατήριο του ζώου σε περίπτωση που το ζώο θα μεταφερθεί στο εξωτερικό και σε κάθε περίπτωση αλλαγής του ιδιοκτήτη ή του προσωρινού κατόχου οφείλει να ενημερώνει τη βάση με τις απαραίτητες πληροφορίες.⁹

Αρμόδιες αρχές

Για την προστασία των ζώων και την ευζωία τους αρμόδια αρχή είναι η *Γενική Διεύθυνση Κτηνιατρικής του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων*. Ως προς τη διαχείριση της Διαδικτυακής Ηλεκτρονικής Βάσης καταγραφής των ζώων συντροφιάς και των ιδιοκτητών τους αρμόδιοι είναι η *Προστασία των Ζώων, Φαρμάκων και Κτηνιατρικών Εφαρμογών της Γενικής Διεύθυνσης Κτηνιατρικής του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων* και η *Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων*.¹⁰ Οι αρχές που ορίζονται ως αρμόδιες για την εφαρμογή και τον έλεγχο των κανόνων προστασίας των ζώων είναι οι *Διευθύνσεις Κτηνιατρικής της Γενικής Διεύθυνσης Περιφερειακής Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής των Περιφερειών*, οι *Διευθύνσεις Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής των Περιφερειακών Ενοτήτων της Χώρας* και οι κτηνιατρικές υπηρεσίες των Δήμων και όπου αυτές δεν έχουν συσταθεί τα *Γραφεία Γεωργικής Ανάπτυξης του οικείου Δήμου*.¹¹ Οι προαναφερθείσες Αρμόδιες Αρχές Διαχείρισης της Διαδικτυακής Ηλεκτρονικής Βάσης συνεργαζόμενες μεταξύ τους αναλαμβάνουν να υλοποιήσουν τις απαιτούμενες ενέργειες σχετικά με τις υπουργικές αποφάσεις που ορίζει ο νόμος.¹²

---

⁹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 1.

¹⁰N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 2.

¹¹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 2.

¹²N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 3,4.

Δεσποζόμενα ζώα.

Υποχρεώσεις ιδιοκτητών του δεσποζόμενου ζώου συντροφιάς

Ο ιδιοκτήτης του ζώου έχει την υποχρέωση να μεριμνά για τη σήμανση και την καταγραφή του ζώου του καθώς και για την έκδοση βιβλιαρίου υγείας μέσα σε ένα μήνα από την εύρεση ή απόκτηση του ζώου ή πριν το ζώο εγκαταλείψει τον τόπο γέννησής του και οπωσδήποτε σε προθεσμία δύο μηνών από τη γέννηση αυτού. Μια επιπλέον υποχρέωση είναι να ενημερώνει, επί αποδείξει, τον οικείο Δήμο καταθέτοντας το αντίγραφο του πιστοποιητικού ηλεκτρονικής σήμανσης του ζώου του. Ακόμη, υποχρεούται να τοποθετεί μεταλλική κονκάρδα σε εμφανές σημείο του περιλαίμιου του ζώου η οποία επιβεβαιώνει ότι έλαβε χώρα αντιλυσσικός εμβολιασμός από τον κτηνίατρό του. Στην περίπτωση απώλειας του ζώου του ο ιδιοκτήτης έχει την υποχρέωση να δηλώσει την απώλεια σε πιστοποιημένο κτηνίατρο της Διαδικτυακής Ηλεκτρονικής Βάσης σήμανσης και καταγραφής των ζώων. Απαραίτητη υποχρέωση του κατόχου του ζώου είναι η τήρηση των κανόνων ευζωίας, καθώς και των κτηνιατρικών εξετάσεων του με την απόδειξη μέσω σχετικής εγγραφής στο βιβλιάριο ή διαβατήριο του ζώου.¹³ Εάν κάποιο μέρος από τα παραπάνω δεν τηρηθεί με εντολή του αρμόδιου εισαγγελέα «αφαιρείται προσωρινά ή οριστικά το ζώο συντροφιάς ή ζώο άλλης κατηγορίας από την κατοχή του παραβάτη [...]».¹⁴

Η τήρηση των κανόνων ευζωίας συνεπάγεται τη μέριμνα για την εξασφάλιση άνετης, υγιούς και κατάλληλης διαμονής στο κατάλυμα του ζώου το οποίο οφείλει να είναι προσαρμοσμένο στο φυσικό τρόπο διαβίωσής του. Επί παραδείγματι, δεν πρέπει να εμποδίζονται οι φυσικές κινήσεις του ζώου, οι απαραίτητες ασκήσεις για την υγεία και την ευζωία του, καθώς και η τήρηση της φυσικής του όρθιας στάσης. Επιπρόσθετα επιβάλλεται η μέριμνα για τον άμεσο καθαρισμό του περιβάλλοντός του από τα περιττώματα του ζώου εκτός από την περίπτωση που πρόκειται για σκύλο βοήθειας, καθώς επίσης και να φροντίζει για τη στείρωση του, εφόσον δεν αναλαμβάνει να διαθέσει σε νέους ιδιοκτήτες τα ζώα που πρόκειται να γεννηθούν. Στην περίπτωση ταξιδιού ο ιδιοκτήτης οφείλει να εφοδιάζεται με το απαραίτητο

---

¹³N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 5, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014(ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 3

¹⁴N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 19.

διαβατήριο για το ζώο του εάν πρόκειται να ταξιδέψει στο εξωτερικό και να μεριμνά για την ενημέρωση των πληροφοριών του στη περίπτωση αλλαγής κατόχου.¹⁵

Η εγκατάλειψη του ζώου δεν είναι επιτρεπτή, καθότι επιβάλλεται η γνωστοποίηση στην αρμόδια υπηρεσία του Δήμου του τόπου κατοικίας η επιθυμία αποχωρισμού του ζώου συντροφιάς. Στη περίπτωση αυτή ο Δήμος θεωρείται ο προσωρινός κάτοχος του αδέσποτου πλέον ζώου και το αντίγραφο της μεταβολής αυτής πρέπει να παραδίδεται σε αυτόν καθώς και να λαμβάνει από πιστοποιημένο κτηνίατρο αντίγραφο της μεταβολής της εγγραφής του ζώου του στη Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση σήμανσης και καταγραφής των ζώων συντροφιάς.

Ο κάτοχος του ζώου συντροφιάς είναι ο απόλυτος υπεύθυνος για οποιαδήποτε ζημιά ή βλάβη προκαλέσει το ζώο του σύμφωνα με το άρθρο 924 Α.Κ.. Για τα αδέσποτα την αντίστοιχη ευθύνη βαρύνει τον οικείο Δήμο.¹⁶

Ειδικά για την κατοχή σκύλων

Ο περίπατος του σκύλου πρέπει να γίνεται πάντα με συνοδό με μέριμνα του ιδιοκτήτη, ο οποίος διαμορφώνει τα κατάλληλα μέτρα για να μην εξέρχεται ο σκύλος του ελεύθερα από την ιδιοκτησία του κατόχου του και να εισέρχεται σε άλλες ιδιοκτησίες ή σε κοινόχρηστους χώρους. Για την αποφυγή ατυχημάτων κατά τη διάρκεια του περιπάτου ο ιδιοκτήτης υποχρεούται να βρίσκεται κοντά στον σκύλο του και να τον κρατάει δεμένο. Η τελευταία υποχρέωση δεν ισχύει για τα σκυλιά βοήθειας, έρευνας και διάσωσης, φύλαξης ποιμνίων και τους κυνηγετικούς σκύλους κατά τη διάρκεια που λαμβάνουν χώρα οι αντίστοιχες δραστηριότητες που αφορούν τις ειδικές ιδιότητες του σκύλου (κυνήγι, φύλαξη, εκπαίδευση, έρευνα και διάσωση κ.ο.κ.). Αναφορικά με τους σκύλους κυνηγιού ο ιδιοκτήτης έχει την υποχρέωση να έχει μαζί του το βιβλιάριο υγείας του σκύλου ή το διαβατήριό του σε οποιαδήποτε μετακίνησή του. Επιβάλλεται για τους σκύλους αυτούς να έχει εγγραφεί χειρόγραφα ή με ετικέτα ταυτοποίησης ο αριθμός σήμανσης στο βιβλιάριο ή στο διαβατήριό του ζώου διαφορετικά ο κάτοχος χάνει την άδεια κυνηγιού. Επιπλέον, στη περίπτωση αυτή, τα μέσα μεταφοράς του ζώου οφείλουν να είναι κατάλληλα ικανοποιώντας τις φυσικές ανάγκες του ζώου, ήτοι με επαρκή χώρο, φωτισμό, αερισμό κ.λπ.. Υπάρχουν καθορισμένοι και ελεγμένοι χώροι, όπου επιτρέπεται η εκγύμναση και εκπαίδευση των σκύλων, καθώς επίσης υπάρχουν συγκεκριμένοι όροι και προϋποθέσεις που

¹⁵N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 5.

¹⁶N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 5.

καθορίζονται από συνέργεια του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και του Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων για τη διεξαγωγή αγώνων κυνηγετικών ικανοτήτων σκύλων.¹⁷

Διατήρηση ζώων συντροφιάς σε κατοικίες

Η διατήρηση των ζώων συντροφιάς, ειδικά των σκύλων και των γατών, σε κατοικίες είναι επιτρεπτή σε κάθε οικία. Ωστόσο στις πολυκατοικίες υπάρχουν ορισμένοι όροι που οι ιδιοκτήτες οφείλουν να τηρούν. Αυτοί είναι α) ότι τα ζώα διαμένουν στο ίδιο διαμέρισμα με τον ιδιοκτήτη τους, β) ότι δεν παραμένουν μόνιμα στις βεράντες ή στους ανοιχτούς χώρους των διαμερισμάτων, γ) ότι διαμένουν με την τήρηση των κανόνων ευζωίας, των υγειονομικών διατάξεων και των διατάξεων περί κοινής ησυχίας και δ) ότι τα ζώα έχουν σημαθεί, ελεγχθεί ηλεκτρονικά και φέρουν βιβλιάριο υγείας. Αν αυτοί οι κανόνες τηρούνται, τότε δεν μπορεί να απαγορευθεί η διατήρηση ζώων συντροφιάς σε διαμερίσματα πολυκατοικιών, εκτός εάν ο κανονισμός της πολυκατοικίας απαγορεύει τα κατοικίδια ζώα, οπότε σε αυτές τις περιπτώσεις όπως έχει προκύψει από τη νομολογία ο μέγιστος αριθμός επιτρεπόμενων ζώων είναι τα δύο ζώα.¹⁸

Τέλος, ενώ δεν είναι επιτρεπτή η παραμονή ζώων στους κοινόχρηστους χώρους της πολυκατοικίας, είναι επιτρεπτή η παραμονή τους στη πυλωτή, την ταράτσα, τον ακάλυπτο χώρο ή τον κήπο, εάν υπάρχει ομόφωνη απόφαση κατά τη γενική συνέλευση των ιδιοκτητών.¹⁹

Μετακίνηση και μεταφορά ζώων συντροφιάς

Υπάρχουν πολλές εθνικές και ενωσιακές διατάξεις που αφορούν τη μετακίνηση και μεταφορά ζώων συντροφιάς.²⁰ Σε σχέση με τον Κώδικα οδικής κυκλοφορίας και των Κανονισμών των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς είναι επιτρεπτή η μεταφορά μικρών ζώων συντροφιάς «σε όλα τα οδικά, σιδηροδρομικά και σταθερής τροχιάς

¹⁷N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 5.

¹⁸ Δεν μπορεί να απαγορευθεί η διατήρηση ζώων συντροφιάς με τον κανονισμό της πολυκατοικίας, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις του προηγούμενου εδαφίου. Με τον ίδιο κανονισμό μπορεί να περιορίζεται ο μέγιστος αριθμός των ζώων, που επιτρέπονται, στα δύο (2) ζώα ανά διαμέρισμα. (N. 4039/2012, Άρθρο 8).

¹⁹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 8, όπως τροποποιήθηκε με το N.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ.6^α1.

²⁰Συγκεκριμένα ο Κανονισμός (Ε.Κ.) 998/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Μαΐου 2003 «για τους υγειονομικούς όρους που εφαρμόζονται στις μη εμπορικού χαρακτήρα μετακινήσεις ζώων συντροφιάς και για την τροποποίηση της Οδηγίας 92/65/ΕΟΚ του Συμβουλίου», ο Κανονισμός (Ε.Ε.) 388/2010 της Επιτροπής της 6ης Μαΐου 2010, ο Κανονισμός (Ε.Κ.) 1/2005 του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 2004 «για την προστασία των ζώων κατά τη μεταφορά», καθώς και οι διατάξεις του π.δ. 184/1996 (Α' 137). N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 10.

μέσα μαζικής μεταφοράς, καθώς και στα ταξί και στα επιβατηγά πλοία, εφόσον τα ζώα είναι τοποθετημένα σε ασφαλές κλουβί μεταφοράς και συνοδεύονται από τον ιδιοκτήτη ή τον κάτοχό τους».²¹ Η χρήση κλουβιού μεταφοράς και φίμωτρου δεν ισχύει για τους σκύλους βοήθειας, ανεξαρτήτως του μεγέθους τους. Ακόμη τα επιβατηγά πλοία υποχρεωτικά διαθέτουν κλουβιά καθαρά που προστατεύουν τα μεγάλα ζώα συντροφιάς από αντίξοες καιρικές συνθήκες.²²

Αδέσποτα ζώα συντροφιάς.

Περισυλλογή και διαχείριση

Η υποχρέωση για τη μέριμνα για τα αδέσποτα ζώα συντροφιάς ανήκει στον αρμόδιο Δήμο και μπορεί να ασκείται και από τον Δήμο και τα σωματεία και τις φιλοζωικές ενώσεις με τη έγγραφη συμφωνία του Δήμου. Οι φιλοζωικές και τα σωματεία οφείλουν να διαθέτουν την κατάλληλη υποδομή, τις κατάλληλες εγκαταστάσεις, τα οχήματα μεταφοράς ζώων, όπως και το έμπειρο στον χειρισμό ζώων ανθρώπινο δυναμικό. Με απόφαση του *Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων* ορίζονται οι κανόνες και οι όροι που πρέπει να πληρούν οι φιλοζωικές και τα σωματεία, δηλαδή να κατέχουν τα κατάλληλα μέσα για την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Προς αυτό τον σκοπό κάθε Δήμος ή όμοροι Δήμοι ιδρύουν και λειτουργούν δημοτικά κτηνιατρεία και καταφύγια ζώων που συνεργάζονται με τις φιλοζωικές, τα σωματεία και εθελοντές ιδιώτες σε χώρους ιδιόκτητους, μισθωμένους, παραχωρούμενους κ.λπ. και επιτρέπεται επίσης να λάβουν πέρα από πρακτική βοήθεια και οικονομική βοήθεια από δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς για την ίδρυση και τη λειτουργία τους.²³

Τα καταφύγια αδέσποτων είναι χώροι προσωρινής διαμονής και περίθαλψης. Για την περισυλλογή αδέσποτων συγκροτούνται συνεργεία από εκπαιδευμένο προσωπικό στην αιχμαλωσία ζώων, τα οποία περνούν έλεγχο από αρμόδιο κτηνίατρο του Δήμου για το έργο τους σχετικά με τις μεθόδους σύλληψης και αιχμαλωσίας των ζώων. Το προσωπικό αυτό εκπαιδεύεται κατάλληλα με μέριμνα του Δήμου.²⁴

Τα αδέσποτα που περισυλλέγονται οδηγούνται σε καταφύγια ή κτηνιατρεία (δημοτικά ή ιδιωτικά) με υποδομή που μπορεί να φιλοξενήσει προσωρινά ζώα μέχρι την αποθεραπεία τους. Εκεί εξετάζονται από κτηνίατρο, στερώνονται και

²¹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 10.

²²N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 10.

²³N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 8.

²⁴N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 8, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 6^ο3.

καταγράφονται στην ηλεκτρονική βάση.²⁵ Στη περίπτωση που διαπιστωθεί με την εξέτασή τους ότι πάσχουν από ανίατη ασθένεια ή ότι δεν είναι πλήρως ικανά να αυτοσυντηρηθούν (γήρας ή αναπηρία) και η διατήρησή τους στη ζωή αντιβαίνει στους κανόνες ευζωίας, τότε υποβάλλονται σε ευθανασία.²⁶

Εάν βρεθούν ζώα συντροφιάς και διαπιστωθεί από τη σήμανσή τους ότι έχουν ιδιοκτήτη, επιστρέφονται στον κάτοχό τους. Ενώ τα υγιή και αποθεραπευμένα μπορούν να υιοθετηθούν και στη περίπτωση αυτή σημαίνονται άμεσα ηλεκτρονικά, εμβολιάζονται και υποβάλλονται σε αποπαρασίτωση.²⁷

Τα ζώα συντροφιάς που δεν έχουν υιοθετηθεί επιστρέφουν στον οικείο περιβάλλον τους στα όρια του Δήμου, απ' όπου ευρέθησαν αφότου εμβολιασθούν, αποπαρασιτωθούν και στείρωθούν. Οι στείρωσεις και η σήμανση των ζώων συντροφιάς γίνεται από επαγγελματίες κτηνιάτρους στα ιατρεία τους ή και από εθελοντές κτηνιάτρους και προς αυτούς τους σκοπούς διατίθενται οι χώροι των γραφείων των αρμόδιων Υπηρεσιών Κτηνιατρικής της οικείας Περιφέρειας, Περιφερειακής Ενότητας ή του Δήμου ή άλλοι χώροι που ανήκουν στην οικεία Περιφέρεια ή Δήμο ή διατίθενται κινητές εγκαταστάσεις με τη χορήγηση άδειας λειτουργίας από την αρμόδια αρχή.

Την ευθύνη για την επίβλεψή τους έχουν οι Δήμοι, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να οργανώσουν σημεία παροχής νερού και τροφής από φιλόζωους πολίτες με τη προϋπόθεση της τήρησης των κανόνων υγιεινής.²⁸ Τα σημεία αυτά δεν μπορεί να είναι δημόσιοι χώροι όπως νοσοκομεία, λιμάνια, αεροδρόμια, αυτοκινητόδρομοι κ.ο.κ..²⁹

Για την παρακολούθηση του προγράμματος διαχείρισης αδέσποτων ορίζεται σε κάθε Δήμο πενταμελής επιτροπή, όπου μετέχουν ένας κτηνίατρος, ένας εκπαιδευτής σκύλων και ένας εκπρόσωπος του οικείου Δήμου. Για τα θέματα σχετικά με τις μεθόδους ευθανασίας, τους όρους λειτουργίας των κινητών εγκαταστάσεων όπου

---

²⁵Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 8, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014(ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 6^α.

²⁶Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 9, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014(ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 6.4.γ.

²⁷Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 9.

²⁸Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 9, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014(ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 6.10.

²⁹Ν. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 9.

πραγματοποιούνται κτηνιατρικές πράξεις σε αδέσποτα αποφασίζει ο *Υπουργός Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων*.³⁰

Εκτροφή, αναπαραγωγή και εμπορία ζώων συντροφιάς.

Για την πώληση, υιοθεσία ή δωρεάν παραχώρηση απαγορεύεται η δημοσίευση αγγελιών, φυλλαδίων, τοιχοκολλήσεων και ηλεκτρονικών αναρτήσεων στην περίπτωση που δεν αναφέρεται ο αριθμός της ηλεκτρονικής σήμανσής των ζώων. Ακόμη, απαγορεύεται η εισαγωγή ζώων συντροφιάς στην Ελλάδα που δεν έχουν ηλεκτρονική σήμανση καθόσον τα στοιχεία σήμανσης των ζώων που εισάγονται καταγράφονται στα σημεία εισόδου στην Ελλάδα και ενημερώνεται απευθείας η ηλεκτρονική βάση δεδομένων του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων. Για τη χορήγηση άδειας εκτροφής, αναπαραγωγής και εμπορίας ζώων συντροφιάς πρέπει να τηρούνται οι κανόνες ευζωίας, ασφάλειας, παροχής κατάλληλης κτηνιατρικής αντίληψης των ζώων και οι διατάξεις του ν. 604/1977 και του π.δ. 463/1978. Οι εκτρεφόμενοι, αναπαραγόμενοι ή οι προς πώληση σκύλοι και γάτες διαθέτουν βιβλιάριο υγείας ή διαβατήριο, σημαίνονται υποχρεωτικά και καταχωρίζονται στη Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση. Στις εγκαταστάσεις εκτροφής, αναπαραγωγής ή εμπορίας τους πρέπει να τηρούνται όλοι οι κανόνες ευζωίας, ασφάλειας και παροχής κατάλληλης κτηνιατρικής περίθαλψης.³¹

Έτσι το πρόσωπο που εκτρέφει, αναπαράγει ή πωλεί ζώα συντροφιάς οφείλει να εφοδιάζεται με την άδεια που εκδίδεται από τη Γενική Διεύθυνση Περιφερειακής Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής της οικείας Περιφέρειας, στην οποία εδρεύει. Για τη χορήγηση αυτής της άδειας είναι απαραίτητο να τηρούνται οι κανόνες ευζωίας, ασφάλειας, παροχής κατάλληλης κτηνιατρικής αντίληψης των ζώων και οι διατάξεις του νόμου 604/1977 «περί ιδρύσεως και λειτουργίας ιδιωτικών ιατρείων, κλινικών και ενδιαιτημάτων ζώων» και του προεδρικού διατάγματος 468/1978 που αφορά τους όρους και τις προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών ιατρείων, κλινικών και ενδιαιτημάτων ζώων.³²

Ακόμη και να εκτρέφεται ένας μόνο θηλυκός σκύλος αναπαραγωγής για εμπορικούς σκοπούς απαιτείται έκδοση άδειας εκτροφής, αναπαραγωγής και εμπορίας ζώων συντροφιάς. Για τα θηλυκά ζώα αναπαραγωγής τηρούνται μητρώα,

³⁰N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 9, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014(ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 6.12.

³¹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6.

³²N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6.

ενώ ειδικά για τους θηλυκούς σκύλους δεν πρέπει να γονιμοποιούνται πριν από το δεύτερο οιστρικό κύκλο, σε καμία περίπτωση αν δεν έχουν παρέλθει εννέα μήνες πριν τον προηγούμενο τοκετό και απαγορεύεται η αναπαραγωγή τους μετά το ένατο έτος τους.³³

Τα ζώα που επιλέγονται για αναπαραγωγή πρέπει να πληρούν τα ανάλογα ανατομικά και φυσιολογικά χαρακτηριστικά του είδους τους ή της φυλής τους ώστε να μην αποδειχθεί βλαβερό για την υγεία και ευζωία του θηλυκού αναπαραγωγικού ζώου συντροφιάς και των απογόνων του.³⁴

Ως προς τη πώληση των ζώων συντροφιάς υπάρχουν τέσσερις απαγορεύσεις. Απαγορεύεται η πώληση σκύλων και γατών σε υπαίθριους δημόσιους χώρους (συμπεριλαμβανόμενων των υπαίθριων αγορών), η πώληση ζώων συντροφιάς που είναι μικρότερα από οκτώ εβδομάδων, η εισαγωγή και εμπορία σκύλων που είναι ακρωτηριασμένοι, η αναπαραγωγή σκύλων που είναι ακρωτηριασμένοι.³⁵ Για να δοθεί άδεια εκτροφής, αναπαραγωγής και εμπορίας ζώων συντροφιάς οι όροι που υπάρχουν είναι οι χώροι εκτροφής, αναπαραγωγής, εμπορίας και εκπαίδευσης να πληρούν τις συνθήκες ευζωίας και τον αναγκαίο εξοπλισμό ανά είδος ζώου, να τηρούνται οι διαδικασίες ελέγχου και οι κυρώσεις.³⁶ Κατά την αγορά του υπογράφεται η «Δήλωση Αγοράς του ζώου από νέο ιδιοκτήτη».³⁷

Θεάματα

Εφόσον τα ζώα μπορεί να χρησιμοποιηθούν με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε σκοπό στο πρόγραμμα ψυχαγωγικών εκδηλώσεων απαγορεύεται η διατήρησή τους σε τσίρκο ή σε θίασο, όπως επίσης και σε επιχειρήσεις ψυχαγωγικών παιχνιδιών, πίστας αυτοκινητιδίων, μουσικών συναυλιών, επιδείξεων, πανηγυριών ή άλλων καλλιτεχνικών ή ψυχαγωγικών εκδηλώσεων. Και ακόμα απαγορεύεται η χρησιμοποίηση ζώου σε υπαίθριες δημόσιες εκθέσεις με σκοπό το κέρδος. Από αυτά εξαιρούνται οι νόμιμοι ζωολογικοί κήποι, τα ενυδρεία, τα καταστήματα πώλησης ζώων, τα κέντρα περίθαλψης ειδών άγριας πανίδας, τα εκτροφεία θηραμάτων και οι εκθέσεις ανάπτυξης και προβολής του κτηνοτροφικού και γεωργικού τομέα όταν

---

³³N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6 όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 4^α.

³⁴N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 4β.

³⁵N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 4.β.3.

³⁶N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32), Άρθρο 46, παρ. 4.4.

³⁷N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 6.

αυτά δεν επιτρέπουν τις παραστάσεις με ζώα (παρεκτός παραστάσεων ιππικής δεξιοτεχνίας, ιππασίας).³⁸ Σαφής είναι και η απαγόρευση περί εκτροφής, εκπαίδευσης ή/και χρησιμοποίησης για μονομαχίες. Τέλος απαγορεύεται η εκτροφή σκύλων και γατών για παραγωγή δέρματος, γούνας, κρέατος ή για παρασκευή ουσιών, φαρμακευτικών ή μη.³⁹

Κακοποίηση ζώων

Αναφορικά με την κακοποίηση των ζώων απαγορεύεται αυτή όπως και ο βασανισμός, η κακή και βάνανυση μεταχείριση οποιουδήποτε είδους ζώου, καθώς και οποιαδήποτε χρήση βίας κατά του ζώου (δηλητηρίαση, κρέμασμα, πνιγμός, κάψιμο, σύνθλιψη, ακρωτηριασμός). Ακόμη απαγορεύεται η πώληση, εμπορία και παρουσίαση-διακίνηση, πέραν εξαιρουμένων περιπτώσεων κινηματογραφικού υλικού, οποιουδήποτε οπτικοακουστικού υλικού όπου απεικονίζονται βίαιες πράξεις εναντίον ζώων ή σεξουαλικές συνενυρέσεις μεταξύ ζώων ή με ζώα με κερδοσκοπικό όφελος. Τέλος ο υπαίτιος τραυματισμού ζώου σε τροχαίο υποχρεούται να ειδοποιήσει άμεσα τον οικείο Δήμο, ώστε να λάβει το ζώο την κατάλληλη κτηνιατρική φροντίδα.⁴⁰

Πρόληψη και αντιμετώπιση ζωνοόσων

Η πρόληψη και η αντιμετώπιση νοσημάτων που μεταδίδονται είτε σε άλλα ζώα είτε στον άνθρωπο γίνονται με ειδικά προγράμματα που καταρτίζονται από τη *Γενική Διεύθυνση Κτηνιατρικής του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων* και εφαρμόζονται από τις κτηνιατρικές υπηρεσίες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στη περίπτωση κρούσματος λύσσας σε ζώο η Γενική Διεύθυνση Κτηνιατρικής μπορεί να λάβει ειδικά μέτρα σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας ή σε όλη την Επικράτεια.⁴¹ Για την αντιμετώπιση της νόσου της λεισμανίασης *Leishmania* spp αν πράγματι έχει επιβεβαιωθεί με εργαστηριακές εξετάσεις η μη αναστρέψιμη πορεία της λαμβάνονται υπόψη οι κανόνες υγείας και ευζωίας των ζώων και ο δυνητικός κίνδυνος για τη δημόσια υγεία και το ζώο εάν είναι δεσποζόμενο με τη συναίνεση του ιδιοκτήτη υποβάλλεται σε ευθανασία.⁴² Εάν όμως με τη γνωμάτευση από κτηνίατρο υπάρχει δυνατότητα θεραπείας και με ευθύνη των ιδιοκτητών τους λαμβάνονται όλα τα

³⁸N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 13, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.4235/2014 (ΦΕΚ Α'32), Άρθρο 46, παρ. 9.1.

³⁹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 12.

⁴⁰N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 13.

⁴¹N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 17.

⁴²N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 17Α.

⁴² N. 4039/2012* (ΦΕΚ Α' 15), Άρθρο 20, 21.

προληπτικά και θεραπευτικά μέτρα και το νόσημα δηλώνεται υποχρεωτικά από το θεράποντα κτηνίατρο. Ακόμη τα σωματεία και οι φιλοζωικές εταιρείες που έχουν την ευθύνη για τη μέριμνα των αδέσποτων ζώων έχουν τη πλήρη ευθύνη για την αυστηρή καταγραφή των ζώων που είναι υπό θεραπεία, καθώς και να τηρούνται όλα τα παραστατικά των εξετάσεων και λαμβάνονται όλα τα μέτρα για την προστασία της Δημόσιας Υγείας.

Κυρώσεις και πρόστιμα

Ως προς τις ποινικές κυρώσεις οι μη τήρηση των υποχρεώσεων των ιδιοκτητών αναφορικά με την ευζωία και τη σήμανση στην Διαδικτυακή Ηλεκτρονική Βάση, η παράνομη εμπορία ζώων όπως και η κλοπή οποιουδήποτε ζώου συντροφιάς και κυνηγετικού σκύλου ή σκύλου βοήθειας ακολουθούνται από ποινές φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους και οι χρηματικές ποινές κυμαίνονται από πέντε χιλιάδες ευρώ έως τριάντα χιλιάδες ευρώ.⁴³

---

⁴³N.4235/2014 (ΦΕΚ Α'32), Άρθρο 46 παρ. 11^α2.

2. Προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για επιστημονικούς σκοπούς Νόμος 2015/1992.

Ως προς τον νόμο που αφορά την προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για επιστημονικούς σκοπούς αυτός λαμβάνει την ισχύ του με κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης και καταρτίστηκε από το συμβούλιο της Ευρώπης και υπογράφηκε στην Ελλάδα από το 1986. Τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν υπογράψει τη σύμβαση που αφορά τα ζώντα ζώα που χρησιμοποιούνται για αυτούς τους σκοπούς.⁴⁴

Οι πρώτες παρατηρήσεις της σύμβασης είναι οι εξής:

- Ο άνθρωπος αναγνωρίζει ότι «[...] έχει την ηθική υποχρέωση να σέβεται όλα τα ζώα και να λαμβάνει σοβαρά υπόψη το ότι υποφέρουν και θυμούνται».

- Ο άνθρωπος αναγνωρίζει ότι «[...] στην προσπάθειά του για γνώση, υγεία και ασφάλεια, έχει ανάγκη να χρησιμοποιεί ζώα, όπως ακριβώς τα χρησιμοποιεί για τροφή, ντύσιμο και μεταφορές, εφόσον αναμένεται ότι αυτό θα συμβάλλει θετικά στην πρόοδο της γνώσης ή θα επιφέρει αποτελέσματα τα οποία σε γενικές γραμμές θα είναι χρήσιμα τόσο για τον άνθρωπο όσο και για τα ζώα».

- Ο άνθρωπος «[...] έχοντας αποφασίσει να περιοριστεί η χρησιμοποίηση των ζώων για πειραματικούς και άλλους επιστημονικούς σκοπούς» έχει «σαν στόχο την αντικατάσταση αυτής της χρησιμοποίησης, εκεί όπου αυτό είναι δυνατό, κυρίως με την αναζήτηση μεθόδων αντικατάστασης και με την ενίσχυση της έρευνας γι' αυτές τις μεθόδους αντικατάστασης».

- Ο άνθρωπος «[...] επιθυμώντας την υιοθέτηση κοινών διατάξεων, με σκοπό την προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες, που μπορούν να προκαλέσουν μόνιμες βλάβες, πόνους, ταλαιπωρίες ή αγωνία και την εξασφάλιση ότι αυτές οι διαδικασίες, όταν είναι αναπόφευκτες, θα πρέπει να περιοριστούν στο ελάχιστο».⁴⁵

Στο Παράρτημα Α' του νόμου δηλώνεται ότι τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν πρόθεση «να προστατεύσουν τα ζώντα ζώα, που χρησιμοποιούνται για πειραματικούς σκοπούς και για άλλους επιστημονικούς σκοπούς» και λαμβάνουν μέτρα «ώστε να περιοριστούν στο ελάχιστο οι μόνιμες βλάβες, οι πόνοι, οι

⁴⁴Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 1.

⁴⁵Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 1.

δοκιμασίες ή η αγωνία, που υφίστανται σαν συνέπειες διαδικασιών που γίνονται επάνω τους».⁴⁶

Γενικές αρχές.

Ως «ζώο» εκλαμβάνεται κάθε σπονδυλωτό μη ανθρώπινο ζώο, όπως και οι αυτόνομες προνυμφικές μορφές του που είναι ικανές για αναπαραγωγή εκτός άλλων κυτταρικών ή εμβρυακών μορφών. Η έκφραση «που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν» σημαίνει ότι τα ζώα αυτά εκτρέφονται ή πωλούνται, διατίθενται ή χρησιμοποιούνται σε πειράματα ή σε άλλες επιστημονικές διαδικασίες. Ο όρος «διαδικασία» υποδηλώνει «οποιαδήποτε πειραματική ή άλλη επιστημονική χρησιμοποίηση ενός ζώου που μπορεί να προκαλέσει σ' αυτό το ζώο μόνιμες βλάβες, πόνους, ταλαιπωρίες ή αγωνία, συμπεριλαμβανομένης οποιασδήποτε παρέμβασης που καταλήγει ή που μπορεί να καταλήξει στη γέννηση ενός ζώου κάτω από τέτοιες συνθήκες, εξαιρουμένων και των λιγότερο επώδυνων μεθόδων, που έχουν γίνει αποδεκτές από τη σύγχρονη πρακτική (δηλαδή οι «ανθρωπιστικές» μέθοδοι) για τη θανάτωση και τη σήμανση των ζώων».⁴⁷ Η «διαδικασία» ξεκινά όταν ένα ζώο προετοιμάζεται με σκοπό να χρησιμοποιηθεί και λήγει «όταν καμιά άλλη παρατήρηση δεν πρόκειται να γίνει γι' αυτήν τη διαδικασία».⁴⁸

Σκοποί

Μια διαδικασία εφαρμόζεται με σκοπό:

- την πρόληψη ασθενειών, της κακής υγείας ή άλλων ανωμαλιών ή επιπτώσεων των ασθενειών κ.λπ. στον άνθρωπο, στα σπονδυλωτά και ασπόνδυλα ζώα και στα φυτά. Ακόμη για δοκιμές ποιότητας, αποτελεσματικότητας και επιπτώσεων των φαρμάκων, διαφόρων ουσιών ή των προϊόντων τους και των παραγώγων τους.
- τη διάγνωση ή τη θεραπεία ασθενειών ή άλλων ανωμαλιών ή των επιπτώσεών τους στον άνθρωπο, στα σπονδυλωτά και ασπόνδυλα ζώα και στα φυτά,
- τη διαπίστωση, την αξιολόγηση, τον έλεγχο ή τις τροποποιήσεις των φυσιολογικών συνθηκών στον άνθρωπο, στα σπονδυλωτά και ασπόνδυλα ζώα και στα φυτά,
- την προστασία του περιβάλλοντος,
- την επιστημονική έρευνα,

⁴⁶Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α.

⁴⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 1.

⁴⁸Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 1.

- την εκπαίδευση και την επιμόρφωση.
- ιατρονομικές έρευνες.⁴⁹

Οι διαδικασίες δεν επιτρέπονται μόνο για εκπαιδευτικούς και επιμορφωτικούς σκοπούς.⁵⁰

Ως προς τη διεξαγωγή διαδικασιών, αυτές παραλείπονται εφόσον υπάρχουν άλλοι λογικοί και πρακτικοί επιστημονικοί μέθοδοι που μπορούν να δώσουν τα αποτελέσματα χωρίς να χρησιμοποιηθεί κάποιο ζώο.⁵¹ Επιπλέον είναι σημαντική η ύπαρξη μιας διαδικασίας για την επιλογή των κατάλληλων ειδών και να είναι προϊόν προσεκτικής μελέτης και να επιλεγεί η διαδικασία που θα απαιτεί τον μικρότερο αριθμό ζώων, αλλά και αυτή η διαδικασία που θα προκαλεί τις λιγότερες δυνατές βλάβες, πόνους και ταλαιπωρίες στα ζώα.⁵² Παράλληλα οι διαδικασίες πραγματοποιούνται μόνο από πρόσωπα εξουσιοδοτημένα ή εάν το πειραματικό ή επιστημονικό πρόγραμμα είναι εγκεκριμένο σύμφωνα με διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας και τα πρόσωπα του προγράμματος έχουν κριθεί αρμόδια από την υπεύθυνη αρχή.⁵³

Φροντίδα, διαμονή και μέθοδοι

Σύμφωνα με το πέμπτο άρθρο του νόμου για τη χρήση ζώων για επιστημονικούς σκοπούς πρέπει να παρέχονται διαμονή, κατάλληλο περιβάλλον, ορισμένη ελευθερία κίνησης, τροφή, νερό καθώς και η κατάλληλη μέριμνα για την υγεία και την καλή διαβίωση του ζώου που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί για τους παραπάνω σκοπούς. Αυτές αναφέρονται στη σύμβαση ως «φυσιολογικές και ηθικολογικές ανάγκες» και επιτρέπεται ελάχιστος περιορισμός στην ικανοποίησή τους.⁵⁴ Ακόμη, είναι απαραίτητος ο καθημερινός έλεγχος των περιβαλλοντικών συνθηκών κατά τη διαβίωση, εκτροφή και χρήση του ζώου. Επιπλέον αναφορικά με τη διαβίωση και την υγεία των ζώων είναι απαραίτητη η ύπαρξη συχνών παρατηρήσεων για να προληφθούν μόνιμες βλάβες, πόνοι και η άσκοπη ταλαιπωρία ή αγωνία των ζώων, όπως επίσης και η εφαρμογή των απαραίτητων μέτρων για την εξάλειψη ανωμαλιών ή ταλαιπωρίας που έχουν διαπιστωθεί τελευταία.⁵⁵ Πρέπει να επιλέγονται οι διαδικασίες «που χρησιμοποιούν τον μικρότερο αριθμό ζώων, που προκαλούν τις

⁴⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 2.

⁵⁰Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 12.

⁵¹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 6.

⁵²Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 7.

⁵³Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 13.

⁵⁴Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 5.

⁵⁵Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 5.

λιγότερες δυνατές μόνιμες βλάβες, πόνους, ταλαιπωρίες και αγωνίες και που μπορούν να δώσουν τα καλύτερα αποτελέσματα».⁵⁶ Οι μέθοδοι που θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για την όσο το δυνατόν εξάλειψη των βλαβών, των πόνων κ.λπ. όπως επί παραδείγματι οι μέθοδοι γενικής ή τοπικής αναισθησίας κ.ο.κ. πρέπει να εφαρμόζονται σε κάθε διαδικασία και καθ' όλη τη διάρκειά της παρά μόνο στις περιπτώσεις που ο πόνος της διαδικασίας είναι λιγότερος από τον πόνο που μπορεί να προκληθεί η επιδείνωση της κατάστασης του ζώου από τη χρήση της αναισθησίας ή την αναλγησία, καθώς επίσης και στη περίπτωση που η χρήση της αναισθησίας ή αναλγησίας είναι ασυμβίβαστη με τον σκοπό της διαδικασίας. Για την τελευταία περίπτωση κρίνεται απαραίτητη η χρήση επιπλέον νομοθετικών ή/και διοικητικών μέτρων.⁵⁷ Τα μέτρα αυτά περιλαμβάνουν την ειδική έγκριση από την υπεύθυνη αρχή ή την ειδική δήλωση της διαδικασίας στην υπεύθυνη αρχή και τη δικαστική πράξη που εγείρεται από αυτήν την αρχή ή τη διοικητική απόφαση που έχει λάβει αυτή η αρχή, ώστε να εξακριβωθεί ότι η διαδικασία είναι ιδιαιτέρως σημαντική για τις ανάγκες των ανθρώπων ή των ζώων, ενώ παράλληλα οδηγεί στη λύση επιστημονικών προβλημάτων.⁵⁸

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την κατά το δυνατό εξάλειψη του πόνου, των βλαβών, των ταλαιπωριών ή της αγωνίας, όπως η γενική ή τοπική αναισθησία, οι αναλγητικές και άλλες μέθοδοι πρέπει να εφαρμόζονται σε κάθε διαδικασία και σε όλη τη διάρκειά τους εκτός αν είναι πιθανό να επιδεινώσει τη κατάσταση του ζώου η μέθοδος ή αν είναι ασυμβίβαστη με το σκοπό της διαδικασίας. Για να μην λάβει χώρα χωρίς λόγο μια τέτοια διαδικασία σε αυτή τη περίπτωση είναι απαραίτητο να ληφθούν τα αρμόζοντα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα.⁵⁹

Ως προς τις «φροντίδες» των ζώων που χρησιμοποιούνται ή που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν σε διαδικασίες, ο όρος αυτός σκοπεύει να καλύψει όλες τις πλευρές της σχέσης ανάμεσα στο ζώο και στον άνθρωπο, καθώς και όλους τους υλικούς και μη υλικούς πόρους που μεταχειρίζεται ο άνθρωπος, για να διατηρήσει ένα ζώο σε φυσική και ψυχική κατάσταση, ώστε να υποφέρει το λιγότερο δυνατό και να ανέχεται καλύτερα τις διαδικασίες.⁶⁰

Προτεραιότητα, σχετικά με τη χρήση ζώων σε διαδικασίες είναι να υπάρχει κάποιος φυσικός έλεγχος των εγκαταστάσεων στις οποίες βρίσκονται, καθότι

---

⁵⁶Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 7.

⁵⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 8.

⁵⁸Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 9.

⁵⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 7.

⁶⁰Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α.

υπάρχουν περιπτώσεις όπου διεξάγονται διαδικασίες με άγρια ζώα που ζουν και τρέφονται στο φυσικό τους περιβάλλον, παρότι ο αριθμός τους είναι πολύ περιορισμένος.⁶¹

Λήξη της διαδικασίας

Η λήξη της διαδικασίας σημαίνει και τη λήψη της απόφασης σχετικά με τη διατήρηση του ζώου στη ζωή ή τη θανάτωσή του από το κατάλληλο αρμόδιο πρόσωπο (κτηνίατρο ή τον υπεύθυνο της διαδικασίας). Η θανάτωση πραγματοποιείται μόνο με μη βάνανσο τρόπο και προβλέπεται όταν ένα ζώο «παρά την εν γένει αποκατάσταση της υγείας του, είναι πιθανό να συνεχίσει να υποφέρει από μόνιμους πόνους ή αγωνία».⁶² Στη περίπτωση που ένα ζώο πρέπει να διατηρηθεί στη ζωή τότε δέχεται τις απαιτούμενες φροντίδες υπό την εποπτεία του αρμόδιου προσώπου. Εάν κάποιο ζώο που χρησιμοποιήθηκε σε μια διαδικασία όπου του προκλήθηκε πόνος, ή έντονες και συνεχείς ταλαιπωρίες δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μια νέα διαδικασία παρά μόνο εάν έχει αποκατασταθεί η φυσιολογική του υγεία και διαβίωση. Οι προϋποθέσεις για τη χρήση του σε νέα διαδικασία είναι ότι κατά τη διάρκεια αυτής το ζώο θα υποβληθεί σε ολική αναισθησία που θα διατηρηθεί μέχρι τη θανάτωσή του, και ότι αυτή συνεπάγεται ελάχιστες παρεμβάσεις.⁶³ Τέλος υπάρχει και η περίπτωση που επιτρέπεται από την υπεύθυνη αρχή η απελευθέρωση του ζώου εφόσον έχουν εξασφαλιστεί οι απαιτούμενες φροντίδες για τη διαβίωσή του.⁶⁴

Εγκαταστάσεις (εκτροφής, προμήθειας, πειραματισμού)

Στις εγκαταστάσεις εκτροφής ή προμήθειας τηρείται ένα μητρώο (που φυλάσσεται για μια ελάχιστη περίοδο τριών χρόνων) στο οποίο καταγράφονται όλα τα ζώα που έχουν εκτραφεί στην εγκατάσταση και καταγράφονται όλα τα στοιχεία που τα αφορούν, όπως ο αριθμός τους, το είδος τους, η ημερομηνία εξόδου τους, το όνομα και η διεύθυνση του παραλήπτη.⁶⁵ Όλοι οι σκύλοι και οι γάτες σε κάθε εγκατάσταση πριν απογαλακτιστούν γίνονται αντικείμενα μόνιμης και ατομικής σήμανσης με τον πιο ανώδυνο τρόπο.⁶⁶ Τα είδη των ζώων που χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες και λαμβάνονται από τις καταχωρημένες εγκαταστάσεις εκτροφής είναι τα παρακάτω:

---

⁶¹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α.

⁶²Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 11.

⁶³Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 11.

⁶⁴Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 12.

⁶⁵Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 16.

⁶⁶Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 17.

- Ποντίκι *Mus musculus*
- Αρουραίος *Rattus norvegicus*
- Ινδικό χοιρίδιο *Cavia porcellus*
- Hamster dore *Mesocricetus auratus*
- Κουνέλι *Oryctolagus cuniculus*
- Σκύλος *Canis familiaris*
- Γάτα *Felis catus*
- Ορτύκι *Coturnix coturnix*⁶⁷

Οι χώροι των εγκαταστάσεων πειραματισμού είναι ειδικοί και διαθέτουν προσαρμοσμένους εξοπλισμούς στα ζωικά είδη και στις χρησιμοποιούμενες διαδικασίες, ώστε η δημιουργία τους και ο τρόπος λειτουργίας τους να εξασφαλίζουν τη σωστή εφαρμογή των διαδικασιών, με στόχο να χρησιμοποιηθούν για τα πειράματα όσο το δυνατό λιγότερα ζώα και αυτά να έχουν ελάχιστες μόνιμες βλάβες, πόνους, ταλαιπωρίες και αγωνία.⁶⁸ Στις εγκαταστάσεις πειραματισμού ορίζονται οι αρμόδιοι για τη φροντίδα των ζώων (λειτουργικά και διοικητικά) και για τη λειτουργία του εξοπλισμού, καθώς επίσης υπάρχει το κατάλληλο ειδικευμένο προσωπικό. Το προσωπικό αυτό πρέπει να κρίνει αν τα συνιστώμενα πρότυπα χώρου πληρούν τις προϋποθέσεις για κάθε περίπτωση, δεδομένου ότι δεν είναι ίδιες οι συνθήκες που πρέπει να τηρηθούν αν επί παραδείγματι υπάρχουν ζώα ιδιαιτέρως επιθετικά.⁶⁹ Παρέχονται κτηνιατρικές συμβουλές και θεραπείες για την καλή διαβίωση των ζώων.⁷⁰ Στις εγκαταστάσεις πειραματισμού χρησιμοποιούνται μόνο ζώα που προέρχονται από καταχωρημένες εγκαταστάσεις εκτροφής ή καταχωρημένες εγκαταστάσεις προμήθειας.⁷¹ Είναι δυνατή η πραγματοποίηση διαδικασιών εκτός των εγκαταστάσεων πειραματισμού, εάν το επιτρέψει η αρμόδια αρχή.⁷² Οι διαδικασίες με σκοπό την εκπαίδευση, την επιμόρφωση ή την άσκηση ενός επαγγέλματος ή άλλων δραστηριοτήτων πραγματοποιούνται από ένα αρμόδιο πρόσωπο ή κάτω από την επίβλεψη του προσώπου αυτού, το οποίο είναι υπεύθυνο για την τήρηση των κανόνων σχετικά με την εθνική νομοθεσία.⁷³

⁶⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 11.

⁶⁸Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 19.

⁶⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α.

⁷⁰Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 20.

⁷¹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 22.

⁷²Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 23.

⁷³Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 25.

Οι εγκαταστάσεις θα πρέπει να είναι έτσι κατασκευασμένες ώστε πρώτον να εξασφαλίζουν το κατάλληλο περιβάλλον για τα ζώα που διαμένουν αλλά και να εμποδίζουν την είσοδο των μη αρμοδίων. Θα πρέπει να τηρούν τους κανόνες κατασκευής καθώς και ένα πρόγραμμα συντήρησης των εγκαταστάσεων.⁷⁴ Στις εγκαταστάσεις πρέπει να εφαρμόζονται συγκεκριμένες στρατηγικές για να εξασφαλίζεται συνάμα η καλή κατάσταση της υγείας των ζώων και να πληρούνται και οι επιστημονικές απαιτήσεις.⁷⁵

Ως προς την τήρηση των κατάλληλων συνθηκών για την ευζωία των ζώων στην περίπτωση που δεν εξασφαλίζεται στις εγκαταστάσεις ο φυσικός κύκλος φωτός/σκότους, χρειάζεται να υπάρχει τεχνητός φωτισμός που θα ικανοποιεί τις βιολογικές απαιτήσεις των ζώων και θα επιτρέπει την εργασία, τις ζωοτεχνικές διαδικασίες και την επιθεώρηση των ζώων. Βεβαίως οι φωτιστικές συνθήκες διαμορφώνονται ώστε να είναι οι κατάλληλες για κάθε είδος ενώ γίνεται προσαρμογή του φωτισμού όταν πρόκειται για αλφικά ζώα εξαιτίας της φωτοευαισθησίας τους. Ως προς τους θορύβους, επίσης υπάρχει μέριμνα καθότι είναι πιθανό να επηρεάσουν τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων.⁷⁶

Στις εγκαταστάσεις υπάρχουν θάλαμοι διαβίωσης διαφορετικοί για κάθε είδος ζώων. Ωστόσο, επειδή οι θάλαμοι προορίζονται συχνότερα για τη διαμονή τρωκτικών ζώων, συχνά μπορεί να χρησιμοποιούνται για άλλα είδη. Σε αυτή την περίπτωση πρέπει να υπάρχει μέριμνα να μην συστεγάζονται ζώα που δεν ταιριάζουν μεταξύ τους.⁷⁷ Για είδη μη συμβατά μεταξύ τους, επί παραδείγματι για θηρευτές και θηράματα ή για ζώα που απαιτούν διαφορετικές περιβαλλοντικές συνθήκες δεν είναι επιτρεπτό να συστεγάζονται στους ίδιους θαλάμους και ειδικά στην πρώτη περίπτωση πρέπει να βρίσκονται εκτός οπτικής, οσφρητικής ή ακουστικής ακτίνας το ένα από το άλλο.⁷⁸ Ακόμα, στους θαλάμους θα πρέπει να λαμβάνονται τα απαραίτητα μέσα για τη διατήρηση ικανοποιητικών κανόνων υγιεινής, καθώς και να είναι κατασκευασμένα έτσι ώστε να μην τραυματίζονται και να προφυλάσσονται τα ζώα. Τα υλικά επένδυσης των θαλάμων θα πρέπει να είναι ανθεκτικά, να μπορούν να καθαρίζονται και να μην είναι επιβλαβή για το έκαστο είδος ζώων. Και βεβαίως να ακολουθούν τα

---

⁷⁴Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 25.

⁷⁵Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 54, Παράρτημα ΙΙΙ.

⁷⁶Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 54, Παράρτημα ΙΙΙ.

⁷⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 25.

⁷⁸Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 54, Παράρτημα ΙΙΙ.

τιθέμενα πρότυπα που ορίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την προστασία των ζώων στις εκτροφές» και από τις εθνικές κτηνιατρικές αρχές και άλλες.⁷⁹

Τα ίδια τονίζονται και στο Παράρτημα III του άρθρου 54 της Οδηγίας 2010/63/ΕΕ, όπου συγκεκριμένα επισημαίνεται ότι πρέπει να υπάρχουν πρότυπα φροντίδας και παροχής στέγης και να σχεδιάζονται λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι πρέπει να παρεμποδίζεται η πρόσβαση μη εξουσιοδοτημένων προσώπων, να ελέγχεται η είσοδος και η έξοδος ζώων, να εφαρμόζονται στις εγκαταστάσεις πρόγραμμα συντήρησης των κτηρίων και του εξοπλισμού, πρόγραμμα τακτικού καθαρισμού των θαλάμων για να τηρούνται οι κανόνες υγιεινής. Το υλικό των θαλάμων πρέπει να είναι αβλαβές και να μην επιτρέπει τους τραυματισμούς των ζώων.⁸⁰

Στην οδηγία επισημαίνεται επιπρόσθετα ότι για τα ζώα που είναι μονήρη η διάρκεια της απομόνωσής τους πρέπει να είναι η ελάχιστη προβλεπόμενη και να υπάρχει επαφή με αυτά οπτική, οσφρητική, ακουστική ή/και σωματική. Ακόμη, πρέπει να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία να είναι επαρκής ο χώρος τους ώστε να είναι δυνατή η έκφραση των φυσιολογικών τους συμπεριφορών. Επίσης, προς αποφυγή αγχώδους συμπεριφοράς των ζώων είναι επιτρεπτό να υπάρχει ένας βαθμός ελέγχου και επιλογής του περιβάλλοντός τους, καθώς και να χρησιμοποιούνται τεχνικές εμπλουτισμού του φάσματος των δραστηριοτήτων τους για να προσαρμόζονται καλύτερα, να ασκούνται και να εξασκούν τις συλλεκτικές, χειραγωγικές και γνωστικές τους ικανότητες με βάση το βιολογικό τους είδος. Με γνώμονα αυτές εμπλουτίζεται και το περικλειστο περιβάλλον τους για να ικανοποιεί τις ειδικές τους ανάγκες ανά είδος. Μια ακόμη σημαντική παράμετρος είναι η πρόσβαση στην τροφή και στο νερό να είναι τέτοια ώστε να περιορίζεται ο ανταγωνισμός τους. Οι διαστάσεις των καταλυμάτων των ζώων πρέπει να είναι συγκεκριμένες να είναι άνετη η περιοχή ανάπαυσής τους. Τέλος, δημιουργούνται κατάλληλα προγράμματα εξοικείωσης και εκπαίδευσης για τα ζώα, τις διαδικασίες και τη διάρκεια του έργου.⁸¹

Φροντίδες (Υγεία, σύλληψη, μεταφορά)

Ως προς τη φροντίδα των ζώων ο υπεύθυνος των εγκαταστάσεων θα πρέπει να επιβλέπει τακτικά και να ελέγχει τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων και τις επισκέψεις των κτηνιάτρων. Η υγιεινή του προσωπικού κρίνεται πολύ σημαντική. Η μέθοδος

⁷⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 1.2.

⁸⁰Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 54, Παράρτημα III.

⁸¹Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 54, Παράρτημα III.

σύλληψης των άγριων ζώων ή των προερχόμενων από περιπλανώμενα ζώα πρέπει να είναι μη βάνουση και να λαμβάνει χώρα από πεπειραμένο προσωπικό. Στη περίπτωση που πρέπει να χρησιμοποιηθεί αναισθητικό ή άλλο φάρμακο για τη σύλληψη αυτό χορηγείται από τον κτηνίατρο.⁸² Στην οδηγία 2010/63/ΕΕ επισημαίνεται για τα πρωτεύοντα ότι η αιχμαλωσία τους από το φυσικό τους περιβάλλον είναι ιδιαιτέρως οδυνηρή για αυτά και για την όποια χρήση τους σε επιστημονικές διαδικασίες πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο ζώα που γεννήθηκαν από ζώο που έχει εκτραφεί σε συνθήκες αιχμαλωσίας.⁸³ Τα σοβαρά τραυματισμένα ζώα μεταφέρονται άμεσα σε κτηνίατρο για τη θεραπεία τους και αν κριθεί ότι θα συνεχίσουν να ζουν υποφέροντας τότε αμέσως θανατώνονται με μη βάνουσο τρόπο.⁸⁴ Οι γνώσεις για τους τρόπους μη βάνουσης θανάτωσης αποκτώνται μόνο με κατάλληλη εκπαίδευση. Μπορεί ένα ζώο που βρίσκεται σε βαθιά αναισθησία να υποστεί αφαίμαξη αφού όμως πρώτα χρησιμοποιηθεί αναισθησία για απώλεια συνειδήσεως. Τέλος, δεν είναι επιτρεπτή η διάθεση των λειψάνων πριν διαπιστωθεί η εμφάνιση της νεκρικής ακαμψίας.⁸⁵ Ο θάνατος πρέπει να αποφεύγεται ως καταληκτικό σημείο της διαδικασίας εξαιτίας του υπερβολικού πόνου που προκαλεί ο επικείμενος θάνατος γι' αυτό σε κάθε περίπτωση πρέπει να συνιστά την τελευταία λύση.⁸⁶

Για τη μεταφορά των ζώων είναι απαραίτητο τα ζώα να έχουν καλή υγεία, όπως επίσης τα θηλυκά ζώα να μην βρίσκονται σε προχωρημένη εγκυμοσύνη, να μην έχουν γεννήσει κατά τις προηγούμενες 48 ώρες και να μην μεταφέρονται τα νεογνά, καθώς η μεταφορά αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, μια οδυνηρή δοκιμασία για τα ζώα. Ο αποστολέας θα πρέπει να παίρνει όλες τις αναγκαίες προφυλάξεις κατά τη συσκευασία, τη φόρτωση και τη μεταφορά για να μην υπάρξουν επιπλέον ταλαιπωρίες «λόγω ανεπαρκούς εξαερισμού, έκθεση σε οριακές θερμοκρασίες, έλλειψη τροφής και νερού, μεγάλων καθυστερήσεων κ.λπ.». Ο παραλήπτης πρέπει να έχει ενημερωθεί σωστά για τις λεπτομέρειες τις μεταφοράς, τα έγγραφα για να εξασφαλιστεί η ταχύτερη διεκπεραίωση και παράδοση στον τόπο προορισμού. Συνιστάται επίσης να τηρούνται αυστηρά οι εθνικοί νόμοι και οι διατάξεις περί ζώντων ζώων της Διεθνούς Ένωσης Αερομεταφορών και της Ένωσης για την αερομεταφορά των ζώων (Animal Air Transport Association).⁸⁷

---

⁸²Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.1, 3.2.

⁸³Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 19.

⁸⁴Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.1, 3.2.

⁸⁵Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.12.

⁸⁶Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 14.

⁸⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.3.

Η παραλαβή και αποσυσκευασία των δεμάτων που περιέχουν τα ζώα πρέπει να είναι άμεση. Λαμβάνει χώρα ο έλεγχος των ζώων και πρέπει έπειτα να μεταφερθούν σε κατάλληλα κλουβιά ή κελιά όπου θα λάβουν τη κατάλληλη τροφή και νερό. Αν υπάρχουν ζώα που παρουσίασαν ασθένεια τίθενται υπό παρακολούθηση και κρατούνται χωριστά από τα άλλα, και βεβαίως πρέπει να εξετασθούν το συντομότερο δυνατό από κτηνίατρο ή αρμόδιο πρόσωπο και να υποβάλλονται σε θεραπεία. Τα παραλαμβανόμενα ζώα εγγράφονται σε μητρώα και σημαίνονται σύμφωνα με τις προβλεπόμενες διατάξεις και τα κιβώτια της μεταφοράς εάν δεν διατίθενται εγκαταστάσεις απολύμανσης πρέπει να καταστρέφονται αμέσως.⁸⁸

Η καραντίνα στοχεύει στη προστασία των άλλων ζώων της εγκατάστασης, στη προστασία των ανθρώπων από ζωνοσώους και στην εφαρμογή μιας ορθής επιστημονικής πρακτικής. Εάν η υγεία των ζώων που εισέρχονται σε μια εγκατάσταση δεν είναι καλή τα ζώα τίθενται σε καραντίνα. Την περίοδο της καραντίνας τα ζώα υπό την προϋπόθεση ότι έχουν προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες μπορούν να χρησιμοποιούνται για διάφορες διαδικασίες. Η περίοδος εγκληματισμού αποτελεί μια καλή ζωοτεχνική πρακτική καθώς τα ζώα προ του εγκληματισμού μπορεί να έχουν υποστεί ταλαιπωρία (STRESS). Έτσι η διάρκεια της περιόδου αποφασίζεται από το αρμόδιο πρόσωπο.⁸⁹

Ως προς τη στέγαση των ζώων υπάρχουν δύο συστήματα, το σύστημα των εγκαταστάσεων εκτροφής, προμήθειας και πειραματισμού που στεγάζει ζώα όπως τρωκτικά, κουνέλια, σαρκοφάγα, πτηνά, πρωτεύοντα θηλαστικά, μηρυκαστικά, χοίρους και άλογα και κατά δεύτερο λόγο για σύστημα των εγκαταστάσεων ζώων αγροκτήματος ή ανάλογου μεγέθους. Τα κλουβιά και τα κελιά πρέπει να κατασκευάζονται με υλικά που δεν είναι επικίνδυνα για την υγεία των ζώων, να παρεμποδίζουν τον τραυματισμό τους, να είναι ανθεκτικά προσαρμοσμένα στις τεχνικές καθαρισμού και απολύμανσης και προσαρμοσμένα στις ανάγκες του είδους και της ηλικίας των ζώων, ώστε να εξασφαλίζεται η άνετη διαβίωσή τους και ειδικά τα κελιά να ικανοποιούν ορισμένες συνήθειές τους (π.χ. δυνατότητα αναρρίχησης, απομόνωσης κ.ο.κ.).⁹⁰

Οι συνθήκες για τη καλή διατήρηση των τροφών πρέπει να είναι τέτοιες, ώστε να αποτρέπεται οποιαδήποτε χημική, φυσική ή μικροβιολογική μόλυνση καθώς και η υποβάθμιση της θρεπτικής τους αξίας. Για αυτόν τον σκοπό οι φροντίδες σχετικά με

⁸⁸Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.4.

⁸⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.5.

⁹⁰Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.6.

τις τροφές πρέπει να γίνονται και κατά τη διαλογή, την παραγωγή, την παρασκευή τους αλλά και τη συσκευασία, μεταφορά και αποθήκευσή τους. Ακόμη, οι χώροι αποθήκευσης πρέπει να είναι δροσεροί, σκοτεινοί, να μην έχουν υγρασία και έντομα και παράσιτα. Οι τροφές που αλλοιώνονται (λαχανικά, φρούτα, κρέας, ψάρι κ.λπ.) θα πρέπει να τηρούνται σε ψυγεία και καταψύκτες, αλλά και τα σκεύη για την τροφή θα πρέπει να πλένονται και να αποστειρώνονται τακτικά. Εάν οι τροφές μολύνονται εύκολα από το νερό, τα ούρα κ.λπ. κρίνεται απαραίτητος ο καθημερινός καθαρισμός. Τέλος, η τροφή οφείλει να ικανοποιεί τις φυσιολογικές ανάγκες των ζώων ανάλογα με το είδος τους και να υπάρχει μέριμνα ώστε να μην στερείται κανένα την πρόσβαση στη τροφή, όπως και στο νερό.⁹¹ Ως προς τη διάθεση σε καθαρό πόσιμο νερό στα ζώα, τόσο κατά τη μεταφορά όσο και σε όποια διαμονή τους, η παροχή του πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος μόλυνσής του από μικροοργανισμούς. Ο έλεγχος των συστημάτων παροχής νερού, αυτόματων ή μη πρέπει να είναι τακτικός καθώς και η πλύση τους να είναι τακτική ώστε να αποφεύγεται η διασπορά μολύνσεων, όπως και ο κίνδυνος πλημμυρίσματος. Συνίσταται επίσης τακτικός βακτηριολογικός έλεγχος του συστήματος για να ελέγχεται η ποιότητα του νερού. Παρότι το δημόσιο δίκτυο τροφοδοσίας νερού είναι χλωριωμένο, ωστόσο δεν επαρκεί πάντοτε το χλώριό του για να περιοριστούν ορισμένοι δυνητικά παθογόνοι οργανισμοί. Για αυτόν τον λόγο προτείνεται ως πρόσθετο μέτρο προφύλαξης η αύξηση του ποσοστού χλωρίου στο νερό.⁹² Επίσης οι στρωμένες των ζώων πρέπει να είναι στεγνές χωρίς σκόνη, απορροφητικές, χωρίς παράσιτα και μη τοξικές.⁹³

Οι φροντίδες σχετίζονται και με την παροχή στέγης καθώς σε όλα τα ζώα πρέπει να παρέχεται στέγη, περιβάλλον χώρος, τροφή, νερό και φροντίδα, κατάλληλα για την υγεία και την καλή διαβίωσή τους. Να μην περιορίζονται οι βαθμοί ικανοποίησης των φυσιολογικών και ηθολογικών τους αναγκών, να γίνονται καθημερινοί έλεγχοι των περιβαλλοντικών συνθηκών στις οποίες στεγάζονται, εκτρέφονται ή χρησιμοποιούνται. Επιπλέον, πρέπει να λαμβάνονται μέτρα που θα ελαχιστοποιούν δυσκολίες, ταλαιπωρίες και ενδεχόμενους πόνους ή μόνιμες βλάβες, και όταν εντοπίζονται θα πρέπει να εξαλείφονται το συντομότερο.⁹⁴

---

⁹¹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.7.

⁹²Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.8.

⁹³Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.9.

⁹⁴Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 33 & π.δ. 56/2013, 32.

Σημαντικότερο κεφάλαιο του πρώτου παραρτήματος της νομοθεσίας είναι και η άσκηση και η επαφή με τα ζώα καθώς πέρα από την ευζωία τους η επαφή των ζώων με τους ανθρώπους που τους περιποιούνται και επιβλέπουν τον καθαρισμό τους, η μελιγχιότητα, η σταθερότητα και η συμπάθεια που τους δείχνουν συμβάλλει και στην απόδοση ενός ζώου κατά τη διάρκεια μιας διαδικασίας.⁹⁵ Σχετικά με τον καθαρισμό θα πρέπει να καταρτιστεί πρόγραμμα που θα ορίζει κατάλληλους κανόνες καθαρισμού, πλύσης και απολύμανσης κλουβιών και του υπόλοιπου υλικού που αφορά τα ζώα, καθώς και σαφείς οδηγίες για την εφαρμογή των μέτρων καθαρισμού.⁹⁶

Καταγραφή στατιστικών πληροφοριών

Επιπλέον είναι απαραίτητη η καταγραφή των στατιστικών πληροφοριών και συγκεκριμένα συλλέγονται τα στοιχεία που αφορούν τον αριθμό και τα είδη των χρησιμοποιούμενων ζώων, τον αριθμό των επιλεγμένων κατηγοριών που έχουν άμεσους ιατρικούς στόχους, τον αριθμό ζώων που χρησιμοποιούνται για τη προστασία του ατόμου και του περιβάλλοντός του, καθώς και διαδικασιών που απαιτούνται από τη νομοθεσία.⁹⁷ Τα στατιστικά αποτελέσματα κοινοποιούνται κάθε χρόνο στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου τις οποίες ο ίδιος έχει καθήκον να δημοσιεύει.⁹⁸ Για την αποφυγή επανάληψης διαδικασιών κάθε Μέρος αναγνωρίζει, εφόσον αυτό είναι δυνατό, τα αποτελέσματα των διαδικασιών που πραγματοποιήθηκαν στη επικράτεια ενός άλλου Μέρους, αναφορικά ειδικά διαδικασιών που σχετίζονται με ζητήματα υγείας και ασφάλειας. Για τον σκοπό αυτό παρέχεται αμοιβαία βοήθεια μέσω της παροχής πληροφοριών και αποδεδειγμένων στοιχείων, όπως και τις εγκρίσεις ή άλλες διοικητικές λεπτομέρειες.⁹⁹

Οδηγία 86/609/ΕΟΚ.

Η οδηγία έχει ως σκοπό «την εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που αφορούν την προστασία των ζώων τα οποία χρησιμοποιούνται για πειραματικούς και άλλους επιστημονικούς σκοπούς», εφόσον τα κράτη εφάρμοζαν διαφορετικά μέτρα αναφορικά με τα πειράματα επί ζώων. Αναφέρεται στην οδηγία ότι υπάρχουν νέα

⁹⁵Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.10.

⁹⁶Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Παράρτημα Α. 3.11.

⁹⁷Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 27.

⁹⁸Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 28.

⁹⁹Νόμος 2015/1992 (ΦΕΚ Α' 30), Άρθρο 28.

επιστημονικά δεδομένα που αποδεικνύουν ότι τα ζώα επηρεάζονται περισσότερο από τον τρόπο διαβίωσή τους έχοντας την ικανότητα να αισθάνονται και να εκδηλώνουν πόνο, ταλαιπωρία, αγωνία ή μόνιμη βλάβη και κρίνεται κατά συνέπεια απαραίτητο να βελτιωθεί η μεταχείρισή τους, όσον αφορά τις επιστημονικές διαδικασίες.¹⁰⁰ Έτσι, βάσει των νέων επιστημονικών στοιχείων, δεδομένου ότι αποδεικνύεται ότι έχουν την ικανότητα να βιώνουν πόνο κ.λπ., όπως τα σπονδυλωτά, συμπεριλαμβάνονται στην εφαρμογή της οδηγίας και τα κεφαλόποδα ζώα. Επίσης, επειδή κατά την περίοδο ανάπτυξής τους τα έμβρυα θηλαστικά αυξάνεται ο κίνδυνος να βιώσουν πόνο κ.λπ. και επηρεάζει την μετέπειτα ανάπτυξή τους απαγορεύεται η εφαρμογή επιστημονικών διαδικασιών σε έμβρυα και λοιπές εμβρυακές μορφές.¹⁰¹

Στην οδηγία αναγνωρίζεται ότι τα ζώα έχουν εγγενή αξία που πρέπει να γίνεται σεβαστή. Ακόμη κρίνεται ηθικά το γεγονός ότι τα ζώα χρησιμοποιούνται για επιστημονικές διαδικασίες και επισημαίνεται ότι πρέπει πάντοτε να αντιμετωπίζονται ως ευαίσθητα όντα και η χρήση τους οφείλει να περιορίζεται σε τομείς που ωφελούν την υγεία του ανθρώπου και των ζώων ή το περιβάλλον. Για τους εκπαιδευτικούς ή επιστημονικούς σκοπούς θα πρέπει να εξετάζονται πρώτα οι εναλλακτικές.¹⁰²

Η χρήση πρωτευόντων πλην του ανθρώπου αποτελεί ζήτημα μεγάλης σημασίας για την κοινή γνώμη, και εγείρει ηθικά και πρακτικά προβλήματα παρότι κρίνεται απαραίτητη στην βιοϊατρική έρευνα δεδομένης της γενετικής ομοιότητας με τον άνθρωπο. Όμως πρέπει να επιτραπεί μόνο στους τομείς της βιοϊατρικής που είναι καθοριστικής σημασίας για τον άνθρωπο ή για την προστασία των αντίστοιχων ειδών.¹⁰³ Όπως επίσης η χρήση των ανθρωποειδών πιθήκων πρέπει να επιτρέπεται μόνο στην έρευνα που αποσκοπεί στην προστασία των εν λόγω ειδών.¹⁰⁴

Τέλος, σημαντικότερη κρίνεται η αναφορά ότι η παρούσα οδηγία «θα πρέπει να αναθεωρείται τακτικά υπό το φως της εξέλιξης της επιστήμης και των μέτρων προστασίας των ζώων».¹⁰⁵ Επιπλέον, επιβάλλεται από δεοντολογικής απόψεως ο καθορισμός ενός ανώτατου ορίου πόνου, ταλαιπωρίας και αγωνίας πέρα από το οποίο τα ζώα δεν θα υποβάλλονται σε επιστημονικές διαδικασίες.¹⁰⁶

---

¹⁰⁰Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 6.

¹⁰¹Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 8, 9.

¹⁰²Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 12.

¹⁰³Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 17.

¹⁰⁴Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 18.

¹⁰⁵Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 10.

¹⁰⁶Οδηγία 86/609/ΕΟΚ, 23.

Τα σημαντικότερα μέρη της Οδηγίας 2010/63/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2010 συμπεριλαμβάνονται και στο Προεδρικό διάταγμα 56/2013, με το οποίο προσαρμόζεται η ελληνική νομοθεσία στην Οδηγία αυτή. Αυτά είναι:

Η αρχή της αντικατάστασης, μείωσης και βελτίωσης. Σύμφωνα με αυτήν τα κράτη μέλη διασφαλίζουν πρώτον ότι προτίθεται να χρησιμοποιήσουν αντί της διαδικασίας άλλες επιστημονικές μεθόδους ή στρατηγικές δοκιμές που δεν θα περιλαμβάνουν τη χρήση ζώων, δεύτερον ότι μειώνουν τη χρήση ζώων σε έργα στον ελάχιστο βαθμό και τρίτον ότι βελτιώνουν τις συνθήκες εκτροφής, παροχής στέγης και φροντίδας των ζώων καθώς και τις μεθόδους των διαδικασιών με σκοπό την εξάλειψη πόνων, ταλαιπωριών, αγωνιών και μόνιμων βλαβών των ζώων.¹⁰⁷

Σκοποί των διαδικασιών.

Σκοποί των διαδικασιών είναι η βασική έρευνα, η μεταγραφική ή εφαρμοσμένη έρευνα που έχει ως στόχο να αποφευχθούν, προληφθούν, διαγνωστούν ή θεραπευτούν ασθένειες, η κακή υγεία ή άλλες ανωμαλίες και οι επιπτώσεις τους σε ανθρώπους, ζώα ή φυτά», ακόμα να εκτιμηθούν, ανιχνευθούν, ρυθμιστούν ή τροποποιηθούν οι συνθήκες φυσιολογίας σε ανθρώπους, ζώα ή φυτά, και να επιδιωχθεί η ευζωία των ζώων και η βελτίωση των συνθηκών παραγωγής των ζώων που εκτρέφονται για γεωργικούς σκοπούς. Ως επιπλέον στόχος τίθεται οι προαναφερόμενοι στόχοι της μεταγραφικής ή εφαρμοσμένης έρευνας σχετικά με «την ανάπτυξη, παρασκευή ή δοκιμή της ποιότητας, αποτελεσματικότητας και ασφάλειας φαρμάκων, τροφίμων και ζωοτροφών, καθώς και άλλων ουσιών ή προϊόντων». Επίσης η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος που προσβλέπει στην υγεία και τη καλή διαβίωση των ανθρώπων και των ζώων, η έρευνα με σκοπό την προστασία των ειδών, η ανώτερη εκπαίδευση ή κατάρτιση για την απόκτηση, διατήρηση ή βελτίωση των επαγγελματικών δεξιοτήτων και οι ιατροδικαστικές έρευνες είναι οι υπόλοιποι αναφερόμενοι στόχοι.¹⁰⁸

Μέθοδοι θανάτωσης.

Με την οδηγία και το προεδρικό διάταγμα μέσω αυτών των άρθρων περί μεθόδων θανάτωσης επιδιώκεται τα κράτη μέλη να εξασφαλίσουν ότι τα ζώα πρέπει να θανατώνονται με τον ελάχιστο πόνο, ταλαιπωρία ή αγωνία, από αρμόδιο πρόσωπο στην εγκατάσταση εκτροφεία, προμηθευτή ή χρήστη (σε περίπτωση επιτόπιας

¹⁰⁷Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 4 & π.δ. 56/2013, 3.

¹⁰⁸Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 5 & π.δ. 56/2013, 4.

έρευνας, ένα ζώο μπορεί να θανατωθεί από αρμόδιο πρόσωπο έξω από μια εγκεκριμένη εγκατάσταση) και χρησιμοποιώντας τη κατάλληλη μέθοδο. Για να επιτραπεί χρήση άλλης μεθόδου υπάρχει η προϋπόθεση η μέθοδος βάσει επιστημονικών στοιχείων να είναι εξίσου μη βάνουση ή αν, με επιστημονικό επιχείρημα, η χρήση της μεθόδου θανάτωσης να αντίκειται στην επίτευξη του σκοπού της διαδικασίας.¹⁰⁹ Σύμφωνα με το Παράρτημα IV, οι μέθοδοι πρέπει να είναι οι κατάλληλοι για το είδος του ζώου. Η ολοκλήρωση της θανάτωσης των ζώων γίνεται με: α) την επιβεβαίωση της μόνιμης παύσης της κυκλοφορίας· β) την καταστροφή του εγκεφάλου· γ) την αυχενική εξάρθρωση· δ) την αφαίμαξη· ή ε) την διαπίστωση νεκρικής ακαμψίας. Οι μέθοδοι που αναφέρονται στον πίνακα του παραρτήματος είναι: υπερβολική δόση αναισθησίας, πιστόλι διατηρητικής ράβδου, διοξειδίο άνθρακα, εξάρθρωση αυχένα, αποκεφαλισμός, διάσειση/πλήγμα στο κρανίο με κρούση, ηλεκτρική αναισθητοποίηση, αδρανή αέρια, πυροβολισμός που πλήττει τον εγκέφαλο με κατάλληλο πυροβόλο όπλο, πιστόλι και πυρομαχικά. Μέθοδοι διαφορετικές από τις αναφερόμενες δύναται να χρησιμοποιούνται σε α) αναισθητα ζώα, εάν το ζώο δεν ανακτά τις αισθήσεις του και β) σε ζώα που χρησιμοποιούνται για γεωργική έρευνα.¹¹⁰

Διατάξεις σχετικά με τη χρήση ορισμένων ζώων σε διαδικασίες.

Σχετικά με τη χρήση ορισμένων ειδών σε διαδικασίες, δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται στις διαδικασίες δείγματα από τα απειλούμενα είδη¹¹¹ για την προστασία της άγριας πανίδας, με εξαίρεση τις διαδικασίες που πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις όπως: α) η διαδικασία έχει έναν από τους σκοπούς που αναφέρονται στο άρθρο 4 περίπτωση β) υποπερίπτωση αα), γ) ή ε) του παρόντος διατάγματος, β) υπάρχει έγγραφη επιστημονική τεκμηρίωση του χρήστη, η οποία έχει εγκριθεί από την επιτροπή αξιολόγησης των πρωτοκόλλων του άρθρου 37, ότι ο σκοπός της διαδικασίας δεν μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση άλλων ειδών από αυτά που παρατίθενται στο Παράρτημα Α του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 338/97 του Συμβουλίου

¹⁰⁹Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 6 & π.δ. 56/2013, 5.

¹¹⁰Τα ζώα αυτά επιτρέπεται να θανατώνονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του Παραρτήματος I του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1099/2009 του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 2009, για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους. Οδηγία 2010/63/ΕΕ, Παράρτημα IV.

¹¹¹Τα είδη αυτά αναφέρονται στο Παράρτημα Α του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 338/97 του Συμβουλίου της 9ης Δεκεμβρίου 1996 για την προστασία των ειδών άγριας πανίδας και χλωρίδας με τον έλεγχο του εμπορίου τους, που δεν εμπίπτουν στις παρεκκλίσεις του άρθρου 7 παράγραφος 1 του ανωτέρω κανονισμού.

της 9ης Δεκεμβρίου 1996 για την προστασία των ειδών άγριας πανίδας και χλωρίδας.¹¹²

Ενδεικτικά αυτά είναι τα εξής:

Θηλαστικά:

- Αρτιοδάκτυλα θηλαστικά
- Αντιλόπες, βοοειδή, κεφάλοφοι, γαζέλες, αιγοειδή, προβατοειδή κ.λπ.
- Καμήλες, λάμα, γουανάκοι, βικούνια, αλπακά
- Ελαφοειδή
- Χοιροειδή

Σαρκοφάγα:

- Κόκκινα πάντα
- Τσακάλια, γκρίζος λύκος
- Αιλουροειδή, Γατόπαρδος, τσίτα
- Κουνάβια, νυφίτσες, ασβοί κ.λπ.
- Φώκιες, Θαλάσσιος ελέφας του νότου, Φώκιες μοναχοί
- Ρακούν, κοάτι κ.λπ.
- Αρκούδες

Πτηνά, Χηνόμορφα:

- Κύκνοι, χήνες, πάπιες

Ερπετάκροκοδείλια:

- Κροκοδείλια, Αλιγάτορες, Κινεζικός αλιγάτορας

Εχινόδερμα:

- Αστερίες, Οφίουροι, Αχινοί και ολοθούρια

Αραχνίδια:

- Αράχνες, Ταραντούλες

Κνιδόζωα:

- Κοράλλια, θαλάσσιες ανεμώνες, μέδουσες

---

¹¹²Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 7 &π.δ. 56/2013, 6.

Ανθόζωα:

- κοράλλια, θαλάσσιες ανεμώνες

Δείγματα από τα Πρωτεύοντα πλην του ανθρώπου (Άρθρο 7 του Ν.2015/1992 & Άρθρο 8 της Οδηγίας 2010/63/ΕΕ) δεν χρησιμοποιούνται στις διαδικασίες. Οι εξαιρέσεις είναι οι περιπτώσεις όπου εφαρμόζονται για «αποφυγή, πρόληψη, διάγνωση ή θεραπεία κλινικών παθήσεων που προκαλούν σοβαρή αναπηρία ή που απειλούν δυνητικά τη ζωή του ανθρώπου, ή στη βασική έρευνα ή στην έρευνα για την προστασία των ειδών» και επίσης όπου «υπάρχει έγγραφη επιστημονική τεκμηρίωση του χρήστη, η οποία έχει εγκριθεί από την επιτροπή αξιολόγησης, ότι ο σκοπός της διαδικασίας δεν μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση ειδών άλλων εκτός από τα πρωτεύοντα πλην του ανθρώπου».¹¹³ επίσης, δεν χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες οι ανθρωποειδείς πίθηκοι (με την επιφύλαξη της εφαρμογής της ρήτρας του άρθρου 49), όπου κρίνεται με απόφαση της αρμόδιας αρχής ότι λαμβάνονται μέτρα για το είδος ή για να αντιμετωπιστεί απροσδόκητη εμφάνιση πάθησης που απειλεί τη ζωή του ανθρώπου ή προκαλεί σοβαρή αναπηρία. Σε αυτές τις περιπτώσεις επιτρέπεται η χρήση τους υπό τον όρο ότι είναι επιτεύξιμος ο σκοπός της διαδικασίας με τη χρήση άλλων ειδών εκτός αυτών.¹¹⁴ Ακόμη, δεν χρησιμοποιούνται ζώα που απομακρύνθηκαν από το φυσικό τους περιβάλλον με ορισμένες εξαιρέσεις.¹¹⁵

Ενδεικτικά, ζώα εκτρεφόμενα για χρήση, όπως αναφέρεται και στο του Παράρτημα Ι της Οδηγίας, είναι τα παρακάτω:

1. Μυς (ποντικός) (*Mus musculus*)
2. Επίμυς (αρουραίος) (*Rattus norvegicus*)
3. Ινδικό χοιρίδιο (*Cavia porcellus*)
4. Χρυσόμαλλος κρικητός (χάμστερ) (*Mesocricetus auratus*)
5. Κινέζικος κρικητός (*Cricetus griseus*)
6. Γερβίλος (ζερβίλος) της Μογγολίας (*Meriones unguiculatus*)
7. Κουνέλι (*Oryctolagus cuniculus*)
8. Σκύλος (*Canis familiaris*)
9. Γάτα (*Felis catus*)
10. Όλα τα είδη πρωτευόντων πλην του ανθρώπου
11. Βάτραχος (*Xenopus laevis, tropicalis*), *Rana (temporaria, pipiens)*

¹¹³Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 8 & π.δ. 56/2013, 7. & Παράρτημα Α, Καν. 338/97.

¹¹⁴Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 8 & π.δ. 56/2013, 7.

¹¹⁵Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 9 & π.δ. 56/2013, 8.

12. Ζεβρόψαρο (Daniorerio).¹¹⁶

Ως προς την επιστροφή τους στο φυσικό περιβάλλον υπάρχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτές είναι η καλή υγεία του ζώου, η οποία θα επιτρέπει την απελευθέρωσή του, η βεβαιότητα ότι η απελευθέρωση του ζώου δεν συνιστά κίνδυνο για τη δημόσια υγεία ή για το περιβάλλον του ζώου και ότι έχουν ληφθεί μέτρα για τη διαφύλαξη της καλής διαβίωσης του ζώου.¹¹⁷

Ενώ, ζώα όπου γεννήθηκαν από πρωτεύοντα πλην του ανθρώπου, τα οποία έχουν εκτραφεί σε συνθήκες αιχμαλωσίας ή προέρχονται από αυτοδύναμους εκτρεφόμενους πληθυσμούς είναι ενδεικτικά τα εξής:

- Καλλιτριχίδες (μάρμο– ζετ/ουισιτι) (Callithrixjacchus)
- Μακάκος «cynomolgus» (Macacafascicularis)
- Πίθηκος ρήσους ή ρέζους (Macacamulatta)
- Άλλα είδη πρωτευόντων πλην του ανθρώπου.¹¹⁸

Δεν χρησιμοποιούνται στις διαδικασίες ακόμα αδέσποτα ζώα ή ζώα που επανήλθαν σε ημίγρια κατάσταση με εξαίρεση την επιτακτική ανάγκη μελετών που αφορούν την υγεία και ευζωία τους ή όταν απειλείται σοβαρά το περιβάλλον ή η υγεία ανθρώπων ή ζώων με την έγγραφη επιστημονική τεκμηρίωση ότι ο σκοπός της διαδικασίας μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν χρησιμοποιηθούν ήμερα είδη αδέσποτων ζώων ή επανελθόντων στην ημίγρια κατάσταση.¹¹⁹

Όργανο για την καλή διαβίωση των ζώων

Μια ακόμη νέα προσθήκη της οδηγίας είναι αυτή που αφορά την ύπαρξη οργάνου για την καλή διαβίωση των ζώων. Οι εκτροφείς, οι προμηθευτές και οι χρήστες συνιστούν αυτό το όργανο και απαιτούνται επίσης τα άτομα που είναι υπεύθυνα για την καλή διαβίωση και τη φροντίδα των ζώων και στην περίπτωση του χρήστη ένα επιστημονικό μέλος. Το όργανο ακόμη, υποχρεούται να λαμβάνει πληροφορίες από τον επίσημο κτηνίατρο και να αναλαμβάνει τα παρακάτω καθήκοντα.¹²⁰

α) Την παροχή συμβουλών στο προσωπικό που σχετίζεται με τα ζώα, για την καλή μεταχείριση τους σχετικά με την απόκτηση, παροχή στέγης, φροντίδα και χρήση τους.

¹¹⁶Οδηγία 2010/63/ΕΕ, Παράρτημα Ι.

¹¹⁷Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 19.

¹¹⁸Οδηγία 2010/63/ΕΕ, Παράρτημα ΙΙ.

¹¹⁹Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 11.

¹²⁰Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 26.

β) Την παροχή συμβουλών στο προσωπικό σχετικά με την αντικατάσταση, μείωση και βελτίωση καθώς και την ενημέρωση για τις τεχνικές και επιστημονικές εξελίξεις σε σχέση με την εφαρμογή των απαιτήσεων αυτών.

γ) Τη θέσπιση και επανεξέταση εσωτερικών λειτουργικών διαδικασιών σχετικά με την παρακολούθηση, υποβολή εκθέσεων και ανάδραση που αφορούν την καλή μεταχείριση των ζώων τα οποία στεγάζονται ή χρησιμοποιούνται στην εγκατάσταση.

δ) Την παρακολούθηση της εξέλιξης και του αποτελέσματος των έργων, έχοντας υπόψη τις συνέπειες που θα υπάρχουν στα ζώα, και τον εντοπισμό και τη συμβουλευτική που θα αφορούν όσα συμβάλουν περαιτέρω στην αντικατάσταση, μείωση και βελτίωση και

ε) την παροχή συμβουλών σχετικά με τα προγράμματα επαναπατρισμού, και της κατάλληλης κοινωνικοποίησης των ζώων που προορίζονται για επιστροφή στον αρχικό βιότοπο.¹²¹

Ως προς τη σχέση ζώων ανθρώπων το προσωπικό που φροντίζει και ασχολείται με τα ζώα πρέπει να λάβει ειδική εκπαίδευση και να πληροί τις απαιτήσεις που παρατίθενται στην Τρίτη παράγραφο του άρθρου 22 και στο παράρτημα V. Ακόμη, να γνωρίζουν τη νομοθεσία για την απόκτηση, ζωική παραγωγή, φροντίδα και χρήση ζώων για επιστημονικούς σκοπούς, ιδιαίτερα την δεοντολογία για την εγγενή αξία της ζωής που σχετίζεται οπωσδήποτε με τη σχέση ανθρώπων-ζώων, καθώς και τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της χρήσης των ζώων για επιστημονικά πειράματα. Ακόμη απαραίτητο είναι το προσωπικό να γνωρίζει βασικά στοιχεία βιολογίας, όπως ανατομία, φυσιολογία, εκτροφή, γενετική και τροποποίηση γενετικού υλικού, συμπεριφορά ζώων, ζωική παραγωγή και να μπορεί να εμπλουτίζει τις μεθόδους χειρισμού και τις διαδικασίες κατά περίπτωση. Επιπλέον, να είναι σε θέση να διαχειρίζονται την υγεία των ζώων, δηλαδή να μπορούν να εντοπίσουν ότι το ζώο πονά, ταλαιπωρείται ή αγωνιά, ειδικά για εκείνα τα είδη που συνήθως χρησιμοποιούνται εργαστηριακά. Τέλος, να δύνανται να σχεδιάζουν διαδικασίες και έργα, καθώς και να χρησιμοποιούν μη βάνανυες καταληκτικές μεθόδους όπου πρέπει.¹²²

---

¹²¹Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 27.

¹²²Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 23 & Παράρτημα V.

Κυρώσεις.

Οι κυρώσεις επιβάλλονται για να διασφαλίζεται η εφαρμογή των κανόνων, καθότι πρέπει να λειτουργούν αποτρεπτικά και να είναι αποτελεσματικές.¹²³ Παρατίθενται ενδεικτικά στον παρακάτω πίνακα.

ΠΑΡΑΒΑΣΗ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΟΣΤΙΜΟ	ΔΙΑΤΑΞΗ
Παρακώλυση πραγματοποίησης ελέγχων και πρόσβαση στις εγκαταστάσεις των εκτροφέων, των προμηθευτών και των χρηστών	1000–5000 ευρώ	Άρθρο 33
Μη έγκαιρη ενημέρωση της αρμόδιας αρχής σε κάθε περίπτωση μεταβολής των εκτροφέων, των προμηθευτών και των χρηστών και των εγκαταστάσεών τους	500–1000 ευρώ	Άρθρο 19 παρ. 4 και 5
Μη τήρηση των όρων στέγασης και παρεχόμενης φροντίδας στα ζώα στις εγκαταστάσεις εκτροφής, προμήθειας και χρήσης,	3000– 5000 ευρώ	Άρθρο 21
Μη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την εξασφάλιση της ευζωίας των ζώων εργαστηρίου, στην περίπτωση αναστολής ή ανάκλησης της άδειας λειτουργίας των εγκαταστάσεων εκτροφής, προμήθειας και χρήσης	3000– 5000 ευρώ	Άρθρο 20 παρ.
Χρησιμοποίηση μη επιτρεπόμενων μεθόδων θανάτωσης των ζώων εργαστηρίου ή άλλων ειδών ζώων που χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες πρωτοκόλλων ή μεθόδων θανάτωσης που δεν έχουν εγκριθεί από την αρμόδια αρχή	3000– 5000 ευρώ	Άρθρο 5

¹²³Οδηγία 2010/63/ΕΕ, 60 & π.δ. 56/2013, 50.

Μη απασχόληση επαρκώς εκπαιδευμένου ή καταρτισμένου προσωπικού στις εγκαταστάσεις και στις διαδικασίες του πρωτοκόλλου	3000– 5000 ευρώ	Άρθρο 23
Λειτουργία εγκαταστάσεων εκτροφής και προμήθειας ζώων εργαστηρίου χωρίς άδεια λειτουργίας ή χωρίς τον απαιτούμενο κωδικό έγκρισης	3000– 5000 ευρώ	Άρθρο 19

Ο πειραματισμός με ζώα ξεκινά από τα αρχαία χρόνια και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η χρήση τους για αυστηρά επιστημονικούς και ιατρικούς λόγους θεωρείται επιβεβλημένη για την αντιμετώπιση θανατηφόρων ασθενειών και εν γένει για το καλό της ανθρωπότητας και την επιστημονική πρόοδο. Τι συμβαίνει όμως στις περιπτώσεις που πραγματοποιούνται πειράματα όχι μόνο για ιατρικούς σκοπούς, αλλά επίσης για τομείς όπως η ψυχολογία, η βιολογία, η πολεμική βιομηχανία και η δοκιμή νέων προϊόντων; Ακόμη, και στον τομέα της ιατρικής διεξάγονται πειράματα που στοχεύουν στην απόδειξη ασήμαντων πορισμάτων που μπορεί να είναι και προφανή εξ' αρχής. Σύμφωνα με κάποιους το πρόβλημα επικεντρώνεται στη μη απόδοση ηθικών αξιών στα ζώα και στην ανθρωποκεντρική στάση, που συνεπάγεται την απάρνηση της ζωικής φύσης του ανθρώπου και της ομοιότητας σε συμπεριφορές και ψυχικές λειτουργίες.¹²⁴

¹²⁴Σ. Καραγεωργάκης, «Πειραματόζωα», στο *Περί ζώων, με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογίος, 2011, 173-178.

3. Προστασία των ζώων κατά τη θανάτωση.

Στον Ευρωπαϊκό χώρο, η καλή μεταχείριση των ζώων είναι αξία και αποτυπώνεται στο πρωτόκολλο αρ. 33 για την προστασία και την καλή διαβίωση των ζώων, το οποίο επισυνάπτεται στη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η προστασία των ζώων κατά τη σφαγή ή τη θανάτωσή τους διέπεται από την κοινοτική νομοθεσία ήδη από το 1974, ενισχύεται με την οδηγία 93/119/EK η οποία αντικαταστάθηκε με τον Κανονισμό 1099/2009. Ωστόσο, ως προς την εφαρμογή της είχαν διαπιστωθεί μεγάλες διαφορές μεταξύ των κρατών μελών και υπήρχαν σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά με την καλή μεταχείριση των ζώων.¹²⁵

Το ζήτημα της θανάτωσης των ζώων άπτεται πολλών ζητημάτων, όπως του ζητήματος της προστασίας τους κατά τη θανάτωσή τους όσον αφορά τους πειραματικούς σκοπούς, την προστασία των ζώων που εκτρέφονται προς κατανάλωση, προς παραγωγή μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων, την προστασία τους κατά την θανάτωσή τους για λατρευτικούς σκοπούς ή για τον αποπληθυσμό.

Προστασία των ζώων που εκτρέφονται ή διατηρούνται για παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση με τον Κανονισμό 1099/2009 (ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΚ) αριθ. 1099/2009 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 2009 για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους)¹²⁶ θεσπίζει κοινούς, στοιχειώδεις κανόνες συγκεκριμένα για την προστασία κατά την θανάτωση –σφαγή των ζώων, που εκτρέφονται ή διατηρούνται για παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων, καθώς και για τη θανάτωση των ζώων για τον αποπληθυσμό.¹²⁷

Υπάρχουν κανονισμοί που υπογραμμίζουν την ευθύνη που έχουν οι επιχειρήσεις τροφίμων για την ασφάλεια των τροφίμων. Τα σφαγεία υπόκεινται σε επιθεωρήσεις από την αρμόδια αρχή όσο αφορά την προστασία των ζώων κατά τη μεταφορά και θανάτωση, την υγεία των ζώων και τον υγειονομικό έλεγχο του κρέατος και των παραπροϊόντων του σφάγιου. Πέραν του Κανονισμού 1099/2009 υπάρχουν και οι κανονισμοί (ΕΚ) αριθ. 1/2005 του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 2004 για την προστασία των ζώων κατά τη μεταφορά, ο (ΕΚ) αριθ. 852/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 για την υγιεινή των

¹²⁵Κανονισμός 1099/2009.

¹²⁶<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030>

¹²⁷Κανονισμός 1099/2009.

τροφίμων, ο Κανονισμός αριθ. 853/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 για τον καθορισμό ειδικών κανόνων υγιεινής για τα τρόφιμα ζωικής προέλευσης και ο (ΕΚ) 882/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 για τη διενέργεια επισήμων ελέγχων της συμμόρφωσης προς τη νομοθεσία περί ζωοτροφών και τροφίμων και προς τους κανόνες για την υγεία και την καλή διαβίωση των ζώων.

Χερσαία ζώα

Η προστασία των ζώων κατά τη σφαγή ή τη θανάτωσή τους έχει απασχολήσει την κοινή γνώμη, αφού επηρεάζει τη στάση των καταναλωτών απέναντι στα τρόφιμα ζωικής προέλευσης. Επιπλέον, η βελτίωση της προστασίας των ζώων κατά τη σφαγή συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας του κρέατος και έχει έμμεσο θετικό αντίκτυπο στην ασφάλεια των εργαζομένων στα σφαγεία. Ορισμένες εργασίες που συνδέονται με τις διαδικασίες σφαγής και θανάτωσης όπως είναι η μεταφορά των ζώων στο σφαγείο, ο χειρισμός τους από άγνωστα πρόσωπα και μηχανήματα, το ξένο προς αυτά περιβάλλον του σφαγείου με τους θορύβους και τις οσμές είναι παράγοντες που προκαλούν φόβο και πιθανόν πόνο στα ζώα.

Οι αγχώδεις αυτές καταστάσεις, μέσω του μηχανισμού της φυσιολογικής αντίδρασης του ζώου, διεγείρουν την παραγωγή ορμονών, όπως την αδρεναλίνη και την κορτιζόνη. Αυτές με την σειρά τους ευθύνονται για την αύξηση του καρδιακού και αναπνευστικού ρυθμού, της πίεσης του αίματος, του μεταβολισμού στο κύτταρο, τον μυϊκό τόνο και παράλληλα αναπτύσσονται μηχανισμοί για την αντιμετώπιση του παράγοντα άγχους και προειδοποίησης ανοσοαπόκρισης.¹²⁸ Οι υπεύθυνοι της επιχείρησης είναι υποχρεωμένοι βάσει αυτού του κανονισμού να αναισθητοποιούν τα ζώα, αφού πρώτα τα ακινητοποιήσουν, έτσι ώστε να αποτρέψουν τον πόνο, να ελαχιστοποιήσουν την αγωνία και την ταλαιπωρία κατά τη διαδικασία σφαγής.¹²⁹

Ψάρια

Τα ψάρια παρουσιάζουν σημαντικές φυσιολογικές διαφορές από τα χερσαία ζώα, τα δε ψάρια ιχθυοκαλλιέργειας θανατώνονται σε ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο, ιδίως όσον αφορά τη διαδικασία επιθεώρησης. Επιπλέον, η έρευνα σχετικά με την αναισθητοποίηση των ψαριών έχει αναπτυχθεί πολύ λιγότερο σε σχέση με άλλα

---

¹²⁸ BTSEF, *Animal Welfare at slaughter and killing for disease control*, Learning Project, 2015, πρόσβαση Δεκέμβριος 2018, https://www.bezpecnostpotravin.cz/UserFiles/Lepeskova/e_learning_AW-Module-Fact-sheet.pdf.

¹²⁹Κανονισμός 1099/2009, 6.

εκτρεφόμενα είδη. Για την προστασία των ψαριών κατά τη θανάτωση θα πρέπει να θεσπιστούν διαφορετικοί κανόνες.

Νεοσσοί και έμβρυα

Αξίζει να αναφερθεί ότι χρησιμοποιούνται διαφορετικές μέθοδοι θανάτωσης στα γουνοφόρα ζώα, καθώς και στους πλεονάζοντες νεοσσούς και στα έμβρυα που απορρίπτονται από τα εκκολαπτήρια, όπως γίνεται λόγος αναλυτικά στην οδηγία 93/119/ΕΚ.¹³⁰

Θανάτωση για την καταπολέμηση ασθενειών - Αποπληθυσμός

Ως αποπληθυσμός ορίζεται η διαδικασία θανάτωσης ζώων υπό την εποπτεία της αρμόδιας αρχής που πραγματοποιείται για λόγους δημόσιας υγείας, υγείας των ζώων, καλής μεταχείρισης των ζώων ή για περιβαλλοντικούς λόγους.¹³¹ Στον Κανονισμό επισημαίνεται ότι ο αποπληθυσμός συνδέεται με την ικανότητα διαχείρισης κρίσεως, καθότι πρόκειται για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης¹³² και οπωσδήποτε με την τήρηση των κανόνων καλής μεταχείρισης των ζώων σε όλα τα στάδια του αποπληθυσμού παρότι οι ίδιοι οι κανόνες μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να δημιουργούν κινδύνους για τη δημόσια υγεία ή για την υγεία των ζώων.¹³³ Για την εκτέλεση των εργασιών αποπληθυσμού υπάρχει σχέδιο δράσης για το οποίο είναι υπεύθυνη η αρμόδια αρχή

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός για την Υγεία των Ζώων (ΟΙΕ) το 2007 εξέδωσε τον Κώδικα Υγείας για τα Χερσαία Ζώα. Με σκοπό την καταπολέμηση των ασθενειών ο κώδικας υγείας θέτει κατευθυντήριες γραμμές για τη σφαγή και τη θανάτωση των ζώων. Οι διεθνείς αυτές συστάσεις αφορούν τον χειρισμό, την ακινητοποίηση, την αναισθητοποίηση και την αφαίμαξη των ζώων στα σφαγεία, αλλά και τους τρόπους θανάτωσής τους εάν έχουν εμφανιστεί μεταδοτικές ασθένειες.¹³⁴

Επίσης η Κοινότητα έχει επιλέξει υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του καταναλωτή ιδρύοντας μια Ευρωπαϊκή Αρχή για την ασφάλεια των τροφίμων. Η Αρχή αυτή βάσει του Καν 178/2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2002 και αφορά τον καθορισμό των γενικών αρχών και απαιτήσεων της νομοθεσίας για τα τρόφιμα, παρέχει επιστημονικές γνώμες σε θέματα που αφορούν την υγεία των ζώων και της καλής μεταχείρισης των ζώων.

¹³⁰Οδηγία 93/119/ΕΚ, Παράρτημα ΣΤ, Παράρτημα Ζ.

¹³¹Κανονισμός 1099/2009, 2.

¹³²Κανονισμός 1099/2009, 18.

¹³³Κανονισμός 1099/2009, Εισαγωγικά του κανονισμού, παρ. 48.

¹³⁴Κανονισμός 1099/2009.

Έτσι, το κοινοτικό δίκαιο επικαιροποιείται από αυτές τις επιστημονικές γνωματεύσεις.¹³⁵

Γενικές απαιτήσεις και υπεύθυνος για την καλή μεταχείριση των ζώων

Υπάρχουν ορισμένες απαιτήσεις σχετικά με την διαδικασία της θανάτωσης. Αυτές είναι η προφύλαξη των ζώων από κάθε πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία που μπορεί να αποφευχθεί. Για να είναι αυτό εφικτό λαμβάνονται από τους υπεύθυνους επιχείρησης τα ανάλογα μέτρα για να διασφαλιστεί ότι τα ζώα προστατεύονται και έχουν φυσική άνεση αναφορικά με τη καθαριότητα και τη θερμοκρασία και για την αποφυγή πτώσεων και ολίσθησης, καθώς επίσης και ότι προστατεύονται από τραυματισμούς. Ακόμη επιβάλλεται να απολαμβάνουν μεταχείρισης και στέγασης με βάση τις φυσικές τους ανάγκες και να μην παρουσιάζουν ενδείξεις πόνου ή φόβου ή ασυνήθιστης συμπεριφοράς. Επιπλέον, απαιτείται να μην υποφέρουν από παρατεταμένη στέρηση νερού και τροφής και να αποφεύγεται η αρνητική επιρροή που μπορεί να προκαλέσει η αλληλεπίδρασή τους με άλλα ζώα. Ως προς τις εγκαταστάσεις θανάτωσης και των σχετικών εργασιών πρέπει πάντοτε να πληρούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις σχεδιασμού, κατασκευής, συντήρησης και λειτουργίας ώστε να εξασφαλίζεται η συμμόρφωση με τις παραπάνω απαιτήσεις.¹³⁶

Ορίζεται ένας υπεύθυνος μεταχείρισης των ζώων που θα διασφαλίζει τα παραπάνω από τους υπεύθυνους της επιχείρησης. Ο υπεύθυνος για την καλή μεταχείριση οφείλει να αναφέρει απευθείας στον υπεύθυνο της επιχείρησης θέματα που αφορούν την μεταχείριση των ζώων και είναι σε θέση να ζητά να ληφθούν διορθωτικά μέτρα από το προσωπικό της επιχείρησης, ώστε να διασφαλίζεται η συμμόρφωση με τις γενικές απαιτήσεις. Από τις τυποποιημένες διαδικασίες λειτουργίας του σφαγείου ορίζονται οι αρμοδιότητες του υπεύθυνου για την καλή μεταχείριση των ζώων και κοινοποιούνται στο ενδιαφερόμενο προσωπικό. Ο υπεύθυνος για την καλή μεταχείριση των ζώων διαθέτει πιστοποιητικό ικανότητας (άρθρο 21), τηρεί αρχείο των ενεργειών για τη βελτίωση της μεταχείρισης των ζώων στο σφαγείο, το οποίο διατηρείται τουλάχιστον για ένα έτος και διατίθεται στις αρμόδιες αρχές μετά από αίτηση.¹³⁷

¹³⁵Κανονισμός 1099/2009, Εισαγωγικά του κανονισμού, παρ. 36.

¹³⁶Κανονισμός 1099/2009, 3.

¹³⁷Κανονισμός 1099/2009, 17.

Επιστημονική στήριξη

Σημαντική κρίνεται η αναφορά στην επιστημονική στήριξη. Επειδή ο σύγχρονος εξοπλισμός αναισθητοποίησης και ακινητοποίησης γίνεται όλο και πιο εξελιγμένος απαιτεί ειδικές γνώσεις, εμπειρία και αναλυτική ικανότητα. Έτσι, σύμφωνα με τον Κανονισμό τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν για την επαρκή επιστημονική στήριξη στην αρμόδια αρχή, ώστε να απευθύνονται σε αυτήν οι υπεύθυνοι για την αξιολόγηση του εξοπλισμού ή των μεθόδων αναισθητοποίησης των ζώων.¹³⁸ Η επιστημονική στήριξη πρέπει να είναι ανεξάρτητη και κάθε κράτος μέλος πρέπει να μεριμνά για την ύπαρξή της. Οι παροχές αυτής είναι: α) η επιστημονική και τεχνική εμπειρογνωμοσύνη για την έγκριση των σφαγείων (άρθρο 14 παράγραφος 2) και την ανάπτυξη νέων μεθόδων αναισθητοποίησης· β) οι επιστημονικές γνωματεύσεις που αφορούν τις οδηγίες των κατασκευαστών για τη χρήση και τη συντήρηση του εξοπλισμού ακινητοποίησης και αναισθητοποίησης· γ) οι επιστημονικές γνωματεύσεις σχετικά με τους οδηγούς ορθής πρακτικής για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού· δ) οι συστάσεις για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού, ιδίως όσον αφορά τις επιθεωρήσεις και τους ελέγχους· ε) οι γνωματεύσεις περί ικανότητας και καταλληλότητας επιμέρους φορέων και οντοτήτων (άρθρο 21, παρ. 2).¹³⁹

Διαρρύθμιση, κατασκευή και εξοπλισμός σφαγείων (Παράρτημα II) & Κανόνες λειτουργίας σφαγείων

Υπάρχουν συγκεκριμένες απαιτήσεις για τα σφαγεία, τη διαρρύθμιση, την κατασκευή τους και τον εξοπλισμό τους που σύμφωνα με το άρθρο 4 του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 853/2004 πρέπει να τηρούν οι υπεύθυνοι της επιχείρησης. Ενημερώνουν οι τελευταίοι στην αρμόδια αρχή για κάθε σφαγείο τον μέγιστο αριθμό ζώων ανά ώρα για κάθε γραμμή σφαγής, τις κατηγορίες και το βάρος των ζώων για το οποίο μπορεί να χρησιμοποιείται ο διαθέσιμος εξοπλισμός ακινητοποίησης ή αναισθητοποίησης και τη μέγιστη χωρητικότητα κάθε χώρου σταβλισμού. Οι πληροφορίες αξιολογούνται από την αρμόδια αρχή.¹⁴⁰

Για όλες τις εγκαταστάσεις σταβλισμού πρέπει να υπάρχουν συστήματα εξαερισμού που θα σχεδιάζονται, κατασκευάζονται και συντηρούνται με τρόπο που να διασφαλίζεται συνεχώς η καλή μεταχείριση των ζώων. Σε περίπτωση βλάβης του

¹³⁸Κανονισμός 1099/2009.

¹³⁹Κανονισμός 1099/2009, 20.

¹⁴⁰Κανονισμός 1099/2009, 14.

εξαερισμού, πρέπει να υπάρχει εφεδρική εγκατάσταση που να τίθεται αμέσως σε λειτουργία. Ο σχεδιασμός και η κατασκευή των εγκαταστάσεων σταβλισμού πρέπει να είναι τέτοιος, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος τραυματισμού των ζώων, να μην επισυμβαίνουν αιφνίδιοι θόρυβοι, να διευκολύνεται η επιθεώρηση των ζώων και να υπάρχει κατάλληλος φωτισμός (σταθερός ή φορητός).¹⁴¹

Σχετικά με τα ζώα που δεν παραδίδονται σε κιβώτια, μέρη όπως οι στάβλοι, οι διάδρομοι και οι αύλακες που είναι οι χώροι μετακίνησής τους σχεδιάζονται και κατασκευάζονται με τέτοιο τρόπο που να επιτρέπει στα ζώα να κινούνται ελεύθερα προς την σωστή κατεύθυνση, χωρίς να αναστατώνονται και ακολουθώντας τη φυσική τους συμπεριφορά. Σε άλλα μέρη μετακίνησης, όπως είναι οι ράμπες και οι γέφυρες πρέπει να υπάρχει πλευρική προστασία που να φυλάσσει τα ζώα από πιθανή πτώση. Η πρόσβαση στο νερό πρέπει να εξασφαλίζεται ανά πάσα στιγμή για αυτόν τον λόγο το σύστημα υδροδότησης στις σταβλικές εγκαταστάσεις σχεδιάζεται, κατασκευάζεται και συντηρείται με συγκεκριμένο τρόπο. Οι χώροι αναμονής, που βρίσκονται μεταξύ των χώρων σταβλισμού και της αύλακας που οδηγεί στο μέρος όπου γίνεται η αναισθητοποίηση, κατασκευάζονται με επίπεδο δάπεδο και ανθεκτικές πλευρές για να αποτρέπεται η παγίδευση ή το ποδοπάτημα των ζώων. Επιπλέον, η κατασκευή και συντήρηση των δαπέδων πρέπει να ελαχιστοποιεί τους κινδύνους ολίσθησης, πτώσης ή τραυματισμού των ποδιών των ζώων. Σε όποια σφαγεία υπάρχουν υπαίθριοι χώροι σταβλισμού που δεν έχουν φυσικό καταφύγιο ή σκίαστρο, πρέπει να προβλέπεται κατάλληλη προστασία από τις έντονες καιρικές συνθήκες. Διαφορετικά οι χώροι αυτοί δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται σε τέτοιες συνθήκες. Στην περίπτωση έλλειψης φυσικής πηγής πόσιμου νερού, προβλέπεται η ύπαρξη συστήματος για το πότισμα των ζώων. Ως προς τον εξοπλισμό και τις εγκαταστάσεις ακινητοποίησης οι στόχοι σχεδιασμοί και κατασκευής τους είναι η βελτιστοποίηση της μεθόδου αναισθητοποίησης ή θανάτωσης, η προστασία των ζώων από τραυματισμούς ή κακώσεις, η ελαχιστοποίηση της αναστάτωσης και των κραυγών των ζώων κατά την ακινητοποίησή τους και η ελαχιστοποίηση του χρόνου ακινητοποίησης.¹⁴²

Ως προς την ακινητοποίηση και αναισθητοποίηση των ζώων υπάρχει συγκεκριμένος εξοπλισμός για κάθε είδος ο οποίος ακολουθείται από συγκεκριμένες διατάξεις για τον περιορισμό των ενοχλήσεων και των πόνων στα ζώα. Έτσι οι εξοπλισμοί αυτοί σχεδιάζονται και τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε τα ζώα να

---

¹⁴¹Κανονισμός 1099/2009, Παράρτημα II.

¹⁴²Κανονισμός 1099/2009, Παράρτημα II.

μην αντιμετωπίζουν εμπόδια. Ακόμη, όταν πρόκειται για μέθοδο αναισθητοποίηση με ηλεκτρισμό, το προσωπικό πρέπει να λαμβάνει μέτρα ώστε αυτός κατά την πορεία της αναισθητοποίησης να παρέχει συνεχώς ρεύμα για να αποφευχθεί τυχούσα ενόχληση των ζώων. Συγκεκριμένα για τη χρήση διατρητικής ράβδου που λειτουργεί με πεπιεσμένο αέρα πρέπει να περιορίζεται τόσο η οριζόντια όσο και η κατακόρυφη κίνηση της κεφαλής των βοοειδών. Επιπλέον, συγκεκριμένα για τον εξοπλισμό αναισθητοποίησης των χοίρων και των πουλερικών με χρήση αερίου είναι απαραίτητη η βελτιστοποίηση της εφαρμογής της αναισθητοποίησης, επιβάλλεται τα ζώα να προστατεύονται από τραυματισμούς ή κακώσεις και να ελαχιστοποιούνται η αναστάτωση και οι κραυγές των ζώων κατά την ακινητοποίησή τους.¹⁴³

Προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για λατρευτικούς σκοπούς

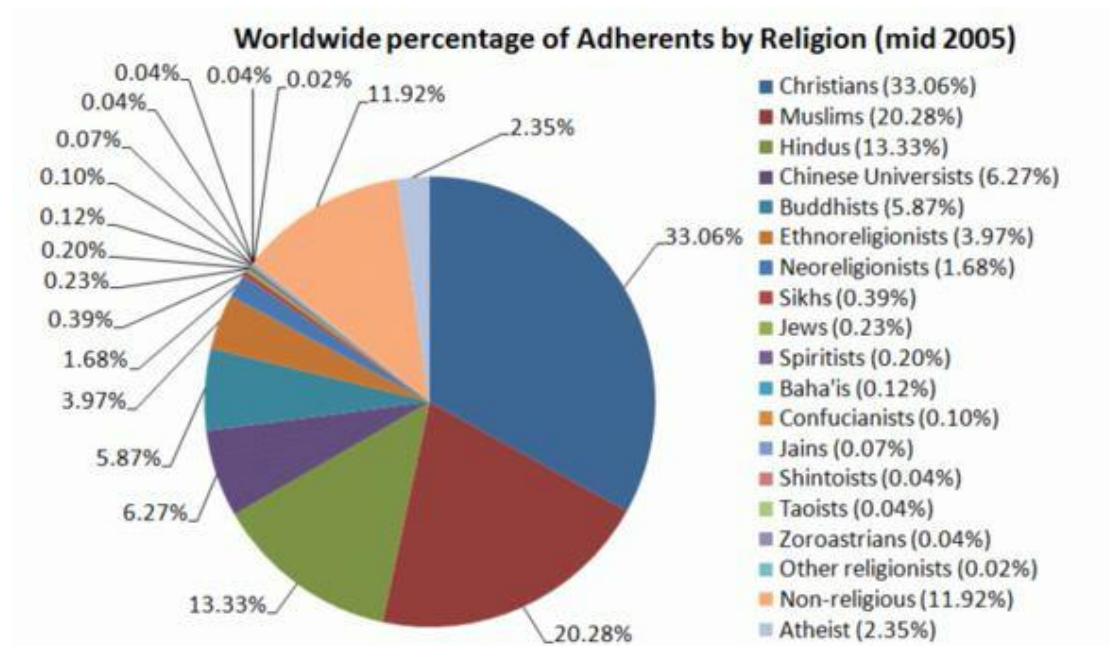
«Λατρευτικός τύπος» είναι το λατρευτικό τυπικό, ήτοι η σειρά πράξεων που σχετίζονται με τη σφαγή ζώων και προβλέπονται από μια θρησκεία.¹⁴⁴ Τα ζώα αυτά υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής, σύμφωνα με προβλεπόμενους λατρευτικούς τύπους, στα οποία δεν εφαρμόζονται οι απαιτήσεις της αναισθητοποίησης, υπό την προϋπόθεση ότι η σφαγή διενεργείται σε σφαγείο και το ζώο ακινητοποιείται. Η διαδικασία αυτή ακολουθείται κατά τις θρησκευτικές σφαγές, Shechita (Εβραϊκή μέθοδος σφαγής των ζώων για παραγωγή κρέατος-Kosher) και Halal (Μουσουλμανική μέθοδος σφαγής των ζώων για παραγωγή κρέατος-Halal). Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις παγκοσμίως κατηγοριοποιούνται και κατανέμονται ποσοστιαία, για τον Χριστιανισμό στο 33%, για τον Ισλαμισμό και τον Ιουδαϊσμό στο 24%.

---

¹⁴³Κανονισμός 1099/2009, Παράρτημα II.

¹⁴⁴Κανονισμός 1099/2009, 2.

Οι Μουσουλμάνοι ακολουθούν αυστηρούς διατροφικούς κανόνες, οι οποίοι ονομάζονται halal (νόμιμα ή επιτρεπτά στο θεό) και υπαγορεύονται από την ισλαμική σαρία (Shari'ah). Τρόφιμα χαλάλ ονομάζονται αυτά -συμπεριλαμβανομένων και των ροφημάτων- που είναι σε συμμόρφωση με τις απαιτήσεις του συγκεκριμένου προτύπου Ισλαμικού Συμβουλίου (OIC)¹⁴⁵ για την παραγωγή τροφίμων και τους κανόνες του Ισλαμικού Νόμου και επιτρέπεται να καταναλωθούν από μουσουλμάνους. Επιτρέπεται η σφαγή και η κατανάλωση για τα εξής είδη ζώων: βοοειδή, αιγοπρόβατα, βουβάλια, χήνες, πάπιες, γαλοπούλες, καμήλες, πουλερικά, τα άγρια ζώα όπως ελάφι, αντιλόπη αίγαγρος, τα μη αρπακτικά πτηνά, περιστέρια, σπουργίτια, ορτύκια, ψαρόνια και στρουθοκάμηλοι τα οποία σφάζονται στο όνομα του Αλλάχ. Τα ζώα πρέπει να είναι ζώα χαλάλ, να έχουν τραφεί με τροφή χαλάλ και να είναι καθαρά και ζωντανά την ώρα της σφαγής. Δεν μπορούν να χαρακτηριστούν χαλάλ τα ζώα που είναι ήδη νεκρά, όπως επίσης δεν χρησιμοποιείται το αίμα τους και τα υποπροϊόντα του.

Οι Εβραίοι, όπως και οι Μουσουλμάνοι, ακολουθούν αυστηρές διατροφικές νόρμες που μεταφράζονται με τον όρο «Kashrut». Επιπλέον, οι 'καθαρές', επιτρεπόμενες τροφές προς κατανάλωση λέγονται «Kosher».¹⁴⁶ Σύμφωνα με την Torah (Νόμος του Μωυσή), πρέπει να καταναλώνονται μόνο τα ζώα τα οποία είναι

¹⁴⁵ OIC, *OIC STANDARDS GENERAL GUIDELINES ON HALAL FOOD*. www.oic-oci.org/.

¹⁴⁶ G. F. Masoudi, *Kosher Food Regulation and the Religion Clauses of the First Amendment*, *University of Chicago Law Review*: 60 (1993), Iss. 2, Article 8, 667.

υγιή, έχουν χωριστές οπλές και είναι μηρυκαστικά. Σε αυτά περιλαμβάνονται η αγελάδα, το πρόβατο και το ελάφι, ενώ εξαιρείται ο χοίρος. Στα πουλερικά συμπεριλαμβάνονται τα μη αρπακτικά είδη, το κοτόπουλο, η γαλοπούλα, οι πάπιες, και οι οικόσιτες χήνες. Απαγορεύεται η κατανάλωση αίματος και των προϊόντων του. Το κρέας θα πρέπει να υποβληθεί σε μια διαδικασία γνωστή ως *kashering*, ώστε να στραγγίξει από το αίμα. Αυτό γίνεται με το μούλιασμα και το αλάτισμα ή το πάστωμα και το ψήσιμο του κρέατος. Η διαδικασία *kashering* πρέπει να ολοκληρωθεί εντός 72 ωρών μετά τη σφαγή προτού το κρέας καταψυχθεί ή γίνει κιμάς. Επίσης, το πίσω μέρος του σφαγίου ενός θηλαστικού δεν είναι kosher, εκτός αν το ισχιακό νεύρο και το λίπος που αυτό περιβάλλει αφαιρεθεί.

Και στις δύο θρησκείες το ζώο πρέπει να έχει τις αισθήσεις του και να μην υφίσταται αδικαιολόγητη ταλαιπωρία (*halal*) και πόνο (*Shechita*). Απαγορεύεται η οποιαδήποτε αναισθητοποίηση προ της σφαγής, ενώ η εκτέλεση της πρακτικής γίνεται μόνο από εκδοροσφαγείς που ανήκουν στην συγκεκριμένη θρησκεία.

Απαραίτητη προϋπόθεση και για τις δύο θρησκευτικές σφαγές, αποτελεί η διαδικασία της ακινητοποίησης του ζώου διότι οποιαδήποτε κινητικότητα έχει σαν αποτέλεσμα την ταλαιπωρία του ζώου, καθότι ο θάνατος δεν επισυμβαίνει άμεσα και η αφαίμαξη δεν είναι πλήρης γεγονός που υποβαθμίζει και την ποιότητα του κρέατος.

Ορισμένες όμως μουσουλμανικές αρχές δεν θεωρούν ότι η αναισθητοποίηση πριν από τη σφαγή παραβιάζει τους νόμους που καθορίζονται από το Κοράνι. Για τον λόγο αυτό με βάση τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κάποιοι Μουσουλμάνοι έχουν αποδεχθεί, υπό προϋποθέσεις, την αναισθησία πριν την αφαίμαξη. Για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο, το 80% περίπου των ζώων που υποβάλλονται σε σφαγή *Halal* έχουν προηγουμένως αναισθητοποιηθεί με εγκεκριμένες μεθόδους από φορείς πιστοποίησης κρέατος *halal*.¹⁴⁷

Για την σφαγή *Shechita* χρησιμοποιείται κατάλληλο, ειδικό μαχαίρι (*chhalaf*) που δεν φέρει ουδεμία ατέλεια ή φθορά, και έχει ικανοποιητικό μήκος (περίπου διπλάσιο από το εύρος του αυχένα του ζώου) για την τομή των μεγάλων αγγείων στην τραχηλική χώρα. Εκτελείται από Εβραίο, ειδικά εκπαιδευμένο και σεβαστό μέλος της εβραϊκής κοινότητας (*shochet*), ο οποίος εξετάζει και τα εσωτερικά όργανα του σφαγίου για τυχούσες ανωμαλίες που θα το καταστήσουν ακατάλληλο για την παραγωγή τροφίμων *kosher*. Οι άδειες για *Shechita* σφαγή εκδίδονται από την

---

¹⁴⁷ Food Standards Agency, *Results of the 2011 FSA Animal Welfare Survey in Great Britain*, 22 May 2012, (FSA 12/05/08), London: Food Standards Agency, 2012.

Ραβινική Επιτροπή. Ο εκδοροσφαγέας (shochet) πρέπει να κατέχει δύο άδειες οι οποίες έχουν ετήσια ισχύ. Η μία εκδίδεται από την τοπική Αρμόδια Αρχή για την Υγιεινή του κρέατος (MHS) και η δεύτερη από την Επιτροπή Ραβίνων για την Αδειοδότηση Shochetim, ένα θεσμοθετημένο όργανο για τον έλεγχο και την αδειοδότηση των shochet σε ετήσια βάση.¹⁴⁸

Κατά τη σφαγή χαλάλ¹⁴⁹ ο εκδοροσφαγέας πρέπει να είναι ενήλικας μουσουλμάνος, γνώστης της τεχνικής αυτής βάσει των κανόνων της θρησκείας του και να κατέχει πιστοποιητικό ικανότητας, που έχει εκδοθεί από επίσημη αρμόδια αρχή. Το ζώο ακινητοποιημένο στρέφεται αριστερά με κατεύθυνση προς τη Μέκκα (Kiblah). Τη στιγμή της σφαγής ο εκδοροσφαγέας προφέρει τη λέξη tasmiyah “BISMILLAH” που σημαίνει «στο όνομα του Αλλάχ». Η αναφορά στο όνομα του Αλλάχ γίνεται για κάθε ζώο που σφάζεται, διαφορετικά το σφάγιο δεν θεωρείται χαλάλ. Χρησιμοποιείται ένα πολύ κοφτερό μαχαίρι που διαπερνά τον τράχηλο του ζώου, με μια μόνο κίνηση. Σφαγή από την οπίσθια επιφάνεια του τραχήλου, δεν επιτρέπεται στο Ισλάμ. Ο χώρος σφαγής θα πρέπει να έχει πιστοποιηθεί αποκλειστικά για σφαγή χαλάλ. Καθαρίζεται και απολυμαίνεται κατά τους ισλαμικούς κανόνες και δεν επιτρέπεται η εναλλαγή από χαλάλ τρόφιμα σε μη χαλάλ και το αντίθετο. Τα εργαλεία και όλος ο εξοπλισμός πρέπει να πληροί τις προδιαγραφές για τρόφιμα χαλάλ.

---

¹⁴⁸ Shechita UK, *A guide to Shechita*, May 2009, 3-6.

¹⁴⁹ *Oic Standards, General Guidelines on Halal Food*, Annex Vi 10th Seg Draft Second Session, October 2009, 6.

SLAUGHTER METHODS

RITUAL SLAUGHTER

Cattle are conscious before their throats are slit and blood drained

NON-RELIGIOUS METHOD

The animal is stunned first and made unconscious.

Jewish Kosher method

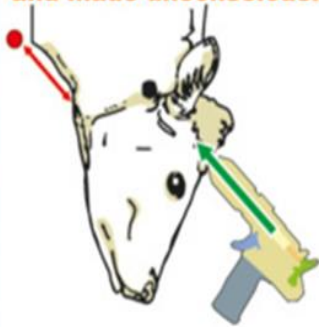
- A certified butcher or **shochet** makes a transverse cut throughout all tissues and blood vessels in the neck using a special sharp knife (the **hallaf**)
- Parts of the animal forbidden for food such as blood and the sciatic nerve are removed
- The slaughtered animal is hung upside down to allow the blood to drain

Muslim Halal method

- Placed in the **direction of Mecca**, the animal must be awake at the time of slaughter
- A Muslim butcher makes a **quick and deep incision with a sharp knife at the animal throat and says "bismillah"** (in God's name)
- The animal is then left to **bleed to death**

Source: *idé*

- **Electronarcosis** (anesthesia by electric current) is applied before killing the animal
- The animal is **bled to death by cutting its neck or sticking its chest**

idé **REUTERS**

Σύμφωνα με τη γνωμοδότηση 92/2017 του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (ΝΣΚ), η διάταξη αυτή του Κανονισμού τηρεί την αρχή της αναλογικότητας και την ισορροπία μεταξύ του άρθρου 13 της ΣΛΕΕ για τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων¹⁵⁰ και του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ,¹⁵¹ καθώς και του άρθρου 10 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ για την ελεύθερη εκδήλωση του θρησκευόμενου ή των πεποιθήσεων του ατόμου σχετικά με τη λατρεία, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.

Το άρθρο 13 της ΣΛΕΕ προβλέπει ότι «Κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης στους τομείς της γεωργίας, της αλιείας, των μεταφορών, της εσωτερικής αγοράς, της έρευνας και της τεχνολογικής ανάπτυξης και του διαστήματος, η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τους τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων τηρώντας ταυτοχρόνως τις νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν ιδίως τα θρησκευτικά τυπικά, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά». Ενώ το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ ότι: «1. Παν πρόσωπον

¹⁵⁰ΣΛΕΕ (ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ), 13.

¹⁵¹ΕΣΔΑ, 9.

δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.² Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων». Παράλληλα ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπει ότι «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκεύματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκεύματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές. 2. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή του»¹⁵².

Τέσσερις Νομικοί σύμβουλοι διατύπωσαν αντίθετη άποψη σχετικά με τις αφαιμάξεις θηλαστικών ζώων χωρίς την προηγούμενη ακαριαία αναισθητοποίησή τους. Σύμφωνα με αυτούς η περίπτωση της θρησκευτικής σφαγής ενόσω το ζώο έχει πλήρως τις αισθήσεις του ενέχει χαρακτηριστικά βασανισμού. Οι μειοψηφούντες σύμβουλοι ανέφεραν ότι η επισήμανση σχετικά με τα χαρακτηριστικά βασανισμού των λατρευτικών σφαγών δεν συνδέεται με τις θρησκείες και οπωσδήποτε δεν επιθυμεί την προσβολή των θρησκειών που χρησιμοποιούν λατρευτικούς τύπους, «αλλά αποτελεί αρχή ανεξάρτητη, η οποία καταδεικνύει τον βαθμό πολιτισμού μιας χώρας και την πρόοδο που έχει επιτελέσει με την πάροδο του χρόνου στην εξέλιξή της». Σύμφωνα με τους συμβούλους, «ο πολιτισμός μιας χώρας κρίνεται και αποδεικνύεται κυρίως από την προστασία που παρέχει σ' εκείνους, που δεν έχουν την δυνατότητα να την αξιώσουν. Το ζώο δεν μπορεί να αξιώσει τίποτε. Επαφίεται στην Πολιτεία να προστατεύσει αν όχι την ζωή του, τουλάχιστον τον ανώδυνο θάνατο του».¹⁵³

¹⁵²Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 10.

¹⁵³ΝΣΚ, Γνωμοδότηση 92/2017, παρ. 30.

Οι νέοι κανόνες για τη σφαγή ζώων στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων

Με τη νέα υπουργική απόφαση 951/44337 (ΦΕΚ Β' 1447/27.4.2017) το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων προχώρησε στη θέσπιση εθνικών κανόνων σχετικά με τη σφαγή ζώων σε σφαγεία στο πλαίσιο λατρευτικών τύπων, καθώς και εν γένει για τους τομείς των τροφίμων, των ζωοτροφών και της υγείας και προστασίας των ζώων, ώστε να εξασφαλίζεται η ευρύτερη προστασία τους κατά τη θανάτωσή τους. Ειδικά για τη σφαγή των ζώων στο πλαίσιο των λατρευτικών τύπων ορίζεται από την υπουργική απόφαση ότι είναι αρμόδιες κτηνιατρικές αρχές των Διευθύνσεων Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής των Περιφερειακών Ενοτήτων (ΔΑΟΚ) και των γενικών διευθύνσεων Αγροτικής Οικονομίας και Κτηνιατρικής (ΓΔΑΟΚ) των Περιφερειών για να διενεργούν τους επίσημους ελέγχους στον τομέα της προστασίας των ζώων και για να εκδίδουν και να ανακαλούν το προσωρινό πιστοποιητικό ικανότητας για το προσωπικό που ασχολείται με την σφαγή των ζώων για λατρευτικούς σκοπούς.¹⁵⁴ Οι γενικές απαιτήσεις κατά τη σφαγή των ζώων στο πλαίσιο των λατρευτικών τύπων είναι ότι δεν απαιτείται προγενέστερη αναισθητοποίησή τους πριν της σφαγής υπό την προϋπόθεση ότι σφάζονται σε σφαγείο και τηρούνται οι απαιτήσεις του άρθρου 15 του Κανονισμού. Ακόμη στα ζώα, εκτός των πουλερικών, που σφάζονται για λατρευτικούς σκοπούς χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση εφαρμόζεται αυτή αμέσως μετά την τομή αφαίμαξης, η οποία πραγματοποιείται με ακρίβεια με αιχμηρό μαχαίρι ανάλογο του μεγέθους και του είδους του ζώου. Τέλος, αναφορικά με την ακινητοποίηση των μηρυκαστικών δεν επιτρέπεται αυτή όταν είναι αντίστροφη η θέση τους ή με άλλη μη φυσιολογική θέση.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴Κοινή Υπουργική Απόφαση 951/44337 (ΦΕΚ Β' 1447/27.4.2017), 1.

¹⁵⁵Κοινή Υπουργική Απόφαση 951/44337 (ΦΕΚ Β' 1447/27.4.2017), 3.

4. Προστασία των ζώων στις εκτροφές.

Οι συνθήκες καλής διαβίωσης των ζώων επηρεάζονται από τον τρόπο και τον τύπο εκτροφής σε πολλές χώρες του κόσμου. Σήμερα, η κτηνοτροφία εκτιμάται συνολικά από τον τρόπο διαχείρισης της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης από τον κάτοχό του, όσο αφορά την αποτελεσματικότητα της παραγωγής, της υγείας των ζώων, την παραγωγή ασφαλών τροφίμων, αλλά και την ευζωία και την καλή μεταχείριση των ζώων. Ο καταναλωτής είναι ευαισθητοποιημένος και θέλει να γνωρίζει ότι εξασφαλίζεται η καλή διαβίωση των ζώων.¹⁵⁶

Η κοινοτική και η εθνική νομοθεσία έχουν θεσπίσει κατευθυντήριες γραμμές, όπου παρέχονται οι ελάχιστες απαιτήσεις, οι πληροφορίες και οι έλεγχοι εφαρμογής αυτών, όσον αφορά την εκτροφή παραγωγικών ζώων. Ειδικότερα αναφέρονται αναλυτικά παρακάτω οι σχετικές υπάρχουσες οδηγίες.:

A. Η οδηγία 2008/119/EK ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 18ης Δεκεμβρίου 2008, η οποία θεσπίζει στοιχειώδεις κανόνες για την προστασία των μόσχων που κρατούνται περιορισμένοι για εκτροφή και πάχυνση, ώστε να εξασφαλισθεί η ορθολογική ανάπτυξη της παραγωγής. Είναι επιστημονικά αποδεκτό ότι οι μόσχοι θα πρέπει να εκτρέφονται σε περιβάλλον που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους ως είδους που ζει σε αγέλες. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να εκτρέφονται σε ομάδες. Οι μόσχοι που σταβλίζονται ομαδικά ή ατομικά θα πρέπει να έχουν αρκετό χώρο για άσκηση, για να βρίσκονται σε επαφή με άλλα βοοειδή και να κινούνται κανονικά όταν στέκονται όρθιοι ή κατακλίνονται. Στο άρθρο 3 της παρούσας οδηγίας ορίζονται οι διατάξεις και τα συστήματα εκτροφής τους που θα τους επιτρέπουν να έχουν αρκετό χώρο ελευθερίας κίνησης κατά ομάδες, ώστε να μην περιορίζονται σε ατομικά κλουβιά.

B. Η οδηγία 91/630/EOK, η οποία θεσπίζει στοιχειώδεις κανόνες για την προστασία των χοίρων που κρατούνται περιορισμένοι για εκτροφή και πάχυνση.

Γ. Η οδηγία 98/58/EK του Συμβουλίου της 20ής Ιουλίου 1998 σχετικά με την προστασία των ζώων στα εκτροφεία και ιδίως το άρθρο 6, παράγραφος 3.

Δ. Η οδηγία 1999/74/EK του Συμβουλίου της 19ης Ιουλίου 1999, περί των στοιχειωδών απαιτήσεων για την προστασία των ωοπαραγωγών ορνίθων και ιδίως το άρθρο 8, παράγραφος 3.

---

¹⁵⁶<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4093044>, *Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths*

Ε. Η οδηγία 2007/43/ΕΚ, στην οποία ορίζονται σαφώς όλες οι απαιτήσεις για την εκτροφή των κρεοπαραγωγών ορνίθων-broillers.

ΣΤ. Ο νόμος 1197/81 (Α΄240) «Περί προστασίας των ζώων» στα άρθρα 1 έως 3 περιλαμβάνει διατάξεις που αφορούν γενικά την προστασία των ζώων εργασίας. Για τα άλογα εργασίας, οι κατευθυντήριες γραμμές του Παγκόσμιου Οργανισμού για την Υγεία των Ζώων, περιλαμβάνουν κριτήρια ευζωίας που αφορούν τις καλές πρακτικές διαχείρισης, φροντίδας, συμπεριφοράς και χειρισμού των ζώων.¹⁵⁷

Με τη μέτρηση των παραμέτρων ευζωίας που αφορούν συγκεκριμένα την εκτίμηση του σωματικού βάρους, του συστήματος διατροφής, του σιτηρεσίου, την ύπαρξη σε ποτίστρες-ταΐστρες (τύπος-ύψος-θέση), την υγεία και την καθαριότητα του χώρου διαμονής τους, τον τύπο και τον αριθμό κελιών, τον θόρυβο στο ύψος του αυτιού, το πρόγραμμα φωτισμού (ένταση, χρόνος), τις απολυμάνσεις, την απομόνωση ασθενών ζώων, την απουσία φόβου, την αναλογία ζώων/προσωπικού, την εκπαίδευση προσωπικού κ.ά. ελέγχεται η καλή διαβίωση των ζώων και η εφαρμογή της νομοθεσίας.

---

¹⁵⁷ΟΙΕ, World Organisation for Animal Health, http://www.oie.int/index.php?id=169&L+0&htmfile=chapite_aw_working_equids.htm, Πρόσβαση: 28/03/2019.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Αρχαίοι χρόνοι

Οι φυσικοί φιλόσοφοι των προσωκρατικών χρόνων

Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι οι οποίοι ονομάζονται φυσικοί φιλόσοφοι¹⁵⁸ δίνοντας προτεραιότητα στα φυσικά στοιχεία διαμόρφωσαν τη φιλοσοφία τους παρατηρώντας με εμπειρικό τρόπο τις φυσικές λειτουργίες του κόσμου και του ανθρώπου. Συνέδεσαν έτσι τα φυσικά στοιχεία με την ανθρώπινη ζωή και απέδωσαν ιδιότητες σε στοιχεία που παρατηρούνται στη φύση τονίζοντας την υπερβατική τους φύση.¹⁵⁹ Η φυσική φιλοσοφία έθετε πρώτα το ερώτημα ποια είναι η αρχική ουσία των όντων και εξέταζε τη φύση σαν κάτι που βρίσκεται σε λειτουργία, γεννιέται, βλασταίνει και κινείται. Ακόμη στα συστήματα του Εμπεδοκλή, του Αναξαγόρα και των ατομικών υπάρχει η άρνηση κάθε απόλυτης γένεσης ή χαμού, αναδεικνύοντας τις έννοιες της ένωσης και χωρισμού των στοιχείων.¹⁶⁰ Για τους Έλληνες φιλοσόφους δεν υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ φύσης και νου, καθώς η φύση θεωρούνταν πάντοτε έμψυχη, μιλώντας έτσι για έναν παμψυχισμό ή για υλοζωισμό.¹⁶¹ Στοιχεία των προσωκρατικών θεωριών που μπορούν επιγραμματικά να σημειωθούν εδώ και φωτίζουν τη σχέση ανθρώπου με τη φύση είναι: η *ιδέα της συναδέλφωσης* των Πυθαγορείων, σύμφωνα με την οποία όλα τα όντα έμψυχα και οργανικά (φυτικός κόσμος) φαίνονται σα συγγενικά, αφού είναι «ενσωματώσεις ψυχικών δαιμόνων»,¹⁶² η πίστη στην ενότητα όλων των όντων (*ἐν το πᾶν*) που πρέσβευε ο Ξενοφάνης¹⁶³ και η άποψη ότι ο κόσμος είναι ένα όν που βρίσκεται σε αδιάκοπη αλλαγή και παρουσιάζεται όλο με νέες μορφές κ.ά.¹⁶⁴

---

¹⁵⁸Ε. Τσέλλερ & Β. Νέστλε, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 2008, 27.

¹⁵⁹Κ. Καλαχάνη, «Η φύση στην Προσωκρατική σκέψη», στο *Η φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία*, επιμ. Άννα Λάζου, Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015, πρόσβαση Οκτώβριος 2018, 6-7.<http://opencourses.uoa.gr/courses/PPP107>,

¹⁶⁰Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 29-30.

¹⁶¹Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 30.

¹⁶²Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 41.

¹⁶³Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 52.

¹⁶⁴Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 56.

Η θέση των Σοφιστών για τη σχέση ανθρώπων και ζώων

Η θέση των Σοφιστών και ειδικά του Πρωταγόρα για τη σχέση ανθρώπων και ζώων είναι ότι ο άνθρωπος είναι ανώτερος των ζώων όχι σε σωματική δύναμη, αλλά σε νου και μόλις κατάφερε να σηκωθεί από την ζωική κατάσταση για να εξασφαλίσει την εξωτερική του ασφάλεια.¹⁶⁵

Οι Κυνικοί φιλόσοφοι και η οπτική τους για τον φυσικό τρόπο ζωής

Εκείνο το σύστημα που ασχολήθηκε ιδιαίτερος με τον φυσικό τρόπο ζωής και επαίνεσε τη φυσικότητα ήταν οι Κυνικοί. Συγκεκριμένα ο Διογένης ο Κυνικός εκλαμβάνοντας τον εαυτό του σαν πολίτη του κόσμου θεωρούσε ότι παντού είναι σπίτι του και σαν ιδανική πολιτεία εικόνιζε μια φυσική κατάσταση, όπου οι άνθρωποι θα ζούσαν σαν σε κοπάδι. Έτσι ως υπόδειγμα για τους ανθρώπους έδινε τη φυσικότητα της ζωής των ζώων.¹⁶⁶ Για να επιτευχθεί η φυσική ζωή και μέσω αυτής η ανθρώπινη ευτυχία οι Κυνικοί επιδίωκαν την αυτάρκεια, τη λιτότητα, την αυτογνωσία και την άσκηση. Η λύπη ήταν το αποτέλεσμα της απομάκρυνσης από τον φυσικό τρόπο ζωής. Η ανθρώπινη φύση, σύμφωνα με την άποψη του Διογένη, έχει διαφθαρεί καθώς στρέφεται προς τον καταναλωτισμό, τον ωφελμισμό και τη χρησιμοθηρία. Το οικολογικό κίνημα ενστερνίζεται και χρησιμοποιεί ορισμένες θέσεις των Κυνικών, κυρίως την άποψη ότι ο άνθρωπος οφείλει να βρίσκει τρόπους να αποτρέπει την απομάκρυνσή του από τη φυσική ζωή.

Η θέση της Κυρηναϊκής σχολής για τα ζώα

Ο Αρίστιππος υποστήριζε ότι η τάση προς απόλαυση και αποφυγή της λύπης δεν είναι μόνο ανθρώπινο ιδίωμα, αλλά είναι ένα γενικό φαινόμενο που παρατηρείται και στους ανθρώπους και στα ζώα. Έτσι αποτελεί για όλα τα όντα τον σκοπό της ζωής τους.¹⁶⁷ Αυτή η αντίληψη επανήλθε στο προσκήνιο από τον ιδρυτή του ωφελμισμού Jeremy Bentham (1748-1832).¹⁶⁸

Η φυσική φιλοσοφία του Πλάτωνος

Η Σωκρατική φιλοσοφία παραμέλησε να καταπιαστεί με τη φύση και ο Πλάτων ασχολήθηκε περισσότερο με τον υπεραισθητό κόσμο θεωρώντας πως η μεσολάβηση των αισθήσεων παρείχε μια αφερέγγυα παράσταση της πραγματικότητας. Για τον Πλάτωνα όλο το κοσμικό σύστημα και όλα τα οργανικά όντα πλάστηκαν από τον

¹⁶⁵Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 104.

¹⁶⁶Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 140.

¹⁶⁷Κ. Δ. Γεωργούλη, *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2007⁵, 165.

¹⁶⁸Γεωργούλη, *Ιστορία*, 166.

δημιουργό βλέποντας τις εικόνες των ιδεών του κόσμου.¹⁶⁹ Η σύσταση των όντων στηρίζεται κυρίως από τον Πλάτωνα στις μαθηματικές αναλογίες.¹⁷⁰ Στον *Τίμαιο* ο Πλάτων μιλώντας για την μετεμψύχωση αναφέρεται στον προοδευτικό ξεπεσμό της ψυχής από τον άνδρα στη γυναίκα και από τη γυναίκα στα διάφορα είδη ζώων, από τα ανώτερα στα κατώτερα.¹⁷¹ Όμως, ο Πλάτων δεν διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα θεωρώντας περιττό τον διαχωρισμό των έμβιων όντων.¹⁷²

Η βιολογική έρευνα του Αριστοτέλη

Η συμβολή του Αριστοτέλη στη φυσική φιλοσοφία είναι γνωστή καθότι ο φιλόσοφος ανέλυσε και ανέδειξε στα έργα του περί φύσεως τις έννοιες της κίνησης, της μεταβολής, της γένεσης, της φθοράς, του χώρου και του χρόνου και πολλών άλλων μεταβλητών που επιδρούν στον φυσικό κόσμο και στα όντα. Αξιοθαύμαστη είναι και η βιολογική έρευνα του Σταγειρίτη, καθώς συνεχίζοντας στην Ακαδημία τις βιολογικές μελέτες του ασχολήθηκε με το ζωικό και φυτικό βασίλειο και κατά τη διαμονή του στη Λέσβο.¹⁷³ Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ζωής θεωρεί την κίνηση. Ο Αριστοτέλης εισήγαγε για πρώτη φορά τον όρο *οργανικός*, ορίζοντας την ψυχή ως *έντελέχεια ή πρώτη σώματος φυσικοῦ οργανικοῦ*, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο ως βάση των ζωντανών όντων την ενυπάρχουσα ψυχή. Στα ζώα προσέδωσε ο Αριστοτέλης ψυχή αισθητική, ορεκτική και κινητική με βάση τον τριμερή χωρισμό της ψυχής.¹⁷⁴ Τα φυτά κατά τον Αριστοτέλη στερούνται των αισθήσεων και έχουν τις λειτουργίες της θρέψης και της αναπαραγωγής. Η ψυχή των ζώων περιλαμβάνει και τη θρεπτική ιδιότητα των φυτών και συνάμα έχουν αίσθηση, στερούμενοι μόνο της νόησης. Ο Αριστοτέλης ανέλυσε επίσης και τα μέρη του σώματος των ζώων. Έτσι, σύμφωνα με αυτή τη διάκριση το σώμα των ζώων είναι αποτέλεσμα της συναρμογής των τεσσάρων στοιχείων και από τους συνδυασμούς τους δημιουργούνται τα οστά, οι σάρκα τους, οι τρίχες κ.ο.κ. Συμπεραίνει, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι εφόσον τα ζώα έχουν σάρκα πρέπει να έχουν και αίσθηση.¹⁷⁵ Αναφορικά με τη σχέση ανθρώπου και ζώων ο Αριστοτέλης πρέσβευε ότι ο σκοπός της ύπαρξης των ζώων είναι για να

---

¹⁶⁹Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 184-190.

¹⁷⁰Γεωργούλη, *Ιστορία*, 216.

¹⁷¹Πλάτων, *Τίμαιος*, 41 Α, 90Ε.

¹⁷²Πλάτων, *Πολιτικός*, 236δ & Jamieson, «Τα δικαιώματα των ζώων», 304.

¹⁷³Γεωργούλη, *Ιστορία*, 299.

¹⁷⁴Τα τρία είδη της ψυχής είναι κατά τον Αριστοτέλη πρώτον η θρεπτική ψυχή που προσιδιάζει στα φυτά, η αισθητική, ορεκτική και κινητική που προσιδιάζει στα ζώα και η νοητική που προσιδιάζει στον άνθρωπο. Καθένα από τα ανώτερα δύο είδη περιλαμβάνει και τα γνωρίσματα των κατώτερων ειδών (Γεωργούλη, *Ιστορία*, 299-300).

¹⁷⁵Γεωργούλη, *Ιστορία*, 300.

παρέχουν τροφή και ένδυση στους ανθρώπους.¹⁷⁶ Κατά τον Αριστοτέλη,¹⁷⁷ τα φυσικά όντα, ή αλλιώς *καθό όντα*, έχουν αξία. Για αυτό δεν πρέπει να υποτιμούνται, αφού η ύπαρξή τους τα καθιστά φορείς αξιών. Κατ' αυτόν σε όλα τα έργα της φύσεως επικρατεί ο σκοπός και όχι η τυχαιότητα. Με αυτόν τον τρόπο κάθε οργανισμός καθίσταται φορέας εγγενούς αξίας και προϋποθέτει σεβασμό.¹⁷⁸

Η αντίληψη αυτή είναι βεβαίως μη ανθρωποκεντρική, αντίθετη στη πρακτική της 'επιδρομής' του ανθρώπου στα φυσικά όντα. Επί παραδείγματι αυτό ισχύει ιδιαίτερα στη περίπτωση της ορισμένης χρήσης της βιοτεχνολογίας, αλλά αφορά επίσης στην οντολογική καταστροφή του φυσικού από το τεχνητό.¹⁷⁹ Ο κόσμος και τα όντα που ζουν σε αυτόν έχουν τη δική τους αξία και ακόμη εκφράζοντας τις οικολογικές θέσεις του Πλάτωνα στην *Πολιτεία* μπορούν να θεωρηθούν «ως μετέχοντα των ιδεών και των ομοιωμάτων αυτών».¹⁸⁰ Η αναγνώριση της φύσεως ως έχουσας αξία και ως κοινό αγαθό από τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα οδηγεί στην απαίτηση για την προστασία της ως υποχρέωση του ανθρώπου και της κάθε κοινωνίας σε όλη την οικουμένη.

---

¹⁷⁶P. Singer, «Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική», μτφρ. Β. Λιανού, στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 357.

¹⁷⁷Σοφία Βουδούρη, *Το κοινόν αγαθόν από πολιτική, ηθική και οικολογική άποψη εξεταζόμενο*, Αθήνα: Εκδόσεις Ιωνία, 2008, 143-145.

¹⁷⁸Βουδούρη, *Το κοινόν αγαθόν*, 150.

¹⁷⁹Βουδούρη, *Το κοινόν αγαθόν*, 150.

¹⁸⁰Βουδούρη, *Το κοινόν αγαθόν*, 128.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Η άποψη των Στωικών για τη φύση

Στους Ελληνιστικούς χρόνους οι Στωικοί ασχολήθηκαν ιδιαίτερος με το κοσμολογικό και βιολογικό φαινόμενο. Για την γένεση του κόσμου οι Στωικοί δέχονταν ότι αυτή προέρχεται από την επενέργεια του Θεού στην ύλη. Ο Θεός ως πυρ ένθερμο και τεχνικό αυξάνει και διατηρεί τη ζωή των φυτών και των ζώων. Χορηγώντας στην ύλη τον σπερματικό του λόγο ο Θεός γέννησε τα στοιχεία και μέσω της κράσης των στοιχείων, δηλαδή της διείσδυσης του ενός στοιχείο στο άλλο, γεννώνται τα ατομικά όντα. Κάθε ατομικό ον εμψυχώνεται λαμβάνοντας μέρος του θείου πνεύματος. Γίνεται έτσι αντιληπτό ότι όλα τα όντα, κατά τους πρώτους Στωικούς, αποτελούν ένα ενιαίο σύστημα· τον κόσμο. Ο οποίος διατηρεί τη συνοχή του από μια συνεκτική δύναμη και εφόσον όλα τα μέλη του κόσμου συμμετέχουν του θείου πνεύματος, συνδέονται μεταξύ τους με την αρχή της «συμπάθειας».¹⁸¹ Οι Στωικοί διαιρούσαν τα φυσικά όντα σε τέσσερις τάξεις δηλαδή στα ανόργανα δηλαδή σαν κάτι που συγκρατεί τα μέρη, στα φυτά σα μορφοπλαστική δύναμη, στα ζώα σαν ορεκτική ψυχή και στον άνθρωπο σαν λογική ψυχή. Για κάθε έμψυχο υπάρχει η στενή ένωση σώματος ψυχής που εξηγεί την ύπαρξη συνείδησης του εαυτού που υπάρχει από την γέννησή τους. Από εκεί γεννιέται και η αυτοαγάπη και η ορμή της αυτοσυντήρησης (ή *πρός εαυτούς οίκειώσεις*).¹⁸² Κατά τη διδασκαλία της Μέσης Στοάς και συγκεκριμένα κατά τη διδασκαλία του Ποσειδώνιου κάθε ον είναι σύμφυτο με το σύνολο του κόσμου. Ο Ποσειδώνιος ακόμη εισήγαγε την έννοια της ζωικής δύναμης η οποία πηγάζει από τον ήλιο και με το θερμογόνο πνεύμα της ξεχύνεται στον υπόλοιπο κόσμο. Ο κόσμος είναι τινά τρόπο σκαλωτός και σε αυτόν όλα τα όντα από το μεγαλύτερο μέχρι το μικρότερο είναι βαλμένα σε τάξη με θεία σοφία.¹⁸³ Στον νεοστωικισμό του Επίκτητου αναδεικνύεται επίσης μια νέα αντίληψη περί των ζώων. Πραγματευόμενος το ζήτημα της ανθρώπινης σκέψης, αναγνωρίζει ο Επίκτητος ότι ο άνθρωπος δεν σκέπτεται μόνο, αλλά έχει και συνείδηση της σκέψης αυτής. Συνεχίζει λέγοντας ότι τα ζώα χρησιμοποιούν «φαντασίες», χωρίς ωστόσο να έχουν την ικανότητα να συνειδητοποιούν ότι προβαίνουν σε κάτι τέτοιο.¹⁸⁴

¹⁸¹Γεωργούλη, *Ιστορία*, 375-377.

¹⁸²Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 278-279.

¹⁸³Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 320-322

¹⁸⁴Γεωργούλη, *Ιστορία*, 492.

Οι Στωικοί θεωρούσαν ότι η φύση και ο άνθρωπος διέπονται από νόμους που βασίζονται στην ειμαρμένη, την αρχή της οικειώσεως, την αρχή της συμπάθειας όπως και την αρχή της αυτοσυντήρησης. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρήσεις κάθε όν ή η κάθε βιοτική κοινότητα πρέπει να σέβεται κάθε άλλο ον ή κάθε άλλη βιοτική κοινότητα. Ο Ποσειδώνιος, αναζητώντας να βρει τον δεσμό που ενώνει όλα τα πλάσματα ανέδειξε την ύπαρξη της συνάφειας μεταξύ των όντων και της αλληλεξάρτησής τους.¹⁸⁵

Οπωσδήποτε αυτή η θέση, όπως και εν γένει η στάση των Στωικών απέναντι στην συνολική συνάφεια του κόσμου είναι ο αντίποδας του ειδισμού, της άποψης δηλαδή ότι επισημαίνεται η διάκριση μεταξύ των διαφορετικών ζωικών ειδών, με σκοπό την εκμετάλλευση του ενός είδους από το άλλο. Οι θέσεις αυτές των Στωικών φιλοσόφων αποκτούν νέο νόημα στις συζητήσεις που γίνονται σήμερα για την προστασία της φύσης και για την περιβαλλοντική ηθική.¹⁸⁶

Οι απόψεις των Επικούρειων για τα ζώα

Η άποψη του Επίκουρου για τη φύση σχετίζεται με την επιδίωξη του φιλοσόφου να αποκλείσει τα υπερφυσικά αίτια γιατί κατ' αυτόν αυτά συνιστούν αστάθμητους παράγοντες που συντελούν στην διατάραξη της ψυχικής γαλήνης. Έτσι δίνει μια καθαρά μηχανική ερμηνεία της φύσης ακολουθώντας τον δημοκρίτειο ατομικισμό. Ειδικά για τα έμψυχα ο Επίκουρος υποστηρίζει ότι αρχικά υπήρχαν διάφορα πλάσματα, αλλά διατηρήθηκαν στη ζωή μόνο όσα ήταν ικανά για αυτή. Τα ζώα βαστούν από το χόμα και η ψυχή τους, όπως και των ανθρώπων, αποτελείται από μόρια φωτιάς, αέρα και πνοής και ακόμη, από μια ψιλή και ευκίνητη ύλη που είναι η αιτία της αίσθησης, η οποία κληρονομείται από τους προγόνους.¹⁸⁷

Η φυσική φιλοσοφία της Νεοπλατωνικής σχολής

Η νεοπλατωνική σχολή προσπάθησε να ανανεώσει την κλασική ελληνική φιλοσοφία χρησιμοποιώντας δόγματα της πλατωνικής, στωικής και περιπατητικής σχολής. Κατά την οντολογία του Πλωτίνου υπάρχουν βαθμίδες οντολογικής ιεραρχίας και αυτές είναι το Εν, ο Νους, η Ψυχή και η φύση. Η φύση δημιουργεί, κατά τον Πλωτίνο και ενεργεί στην ύλη σχηματοποιώντας την. Η φύση επίσης μένει αμετάβλητη και έχει συνείδηση του εαυτού της («αὐτοθεᾶται») και στοχεύει στην

---

¹⁸⁵Γεωργούλη, *Ιστορία*, 418.

¹⁸⁶Βουδούρη, *Το κοινόν αγαθόν*, 157

¹⁸⁷Τσέλλερ & Νέστλε, *Ιστορία*, 300-302.

ανώτερη οντολογική κλίματα, δηλαδή στην ψυχή.¹⁸⁸ Ο Πλωτίνος δέχεται την ύπαρξη ψυχής του κόσμου και την υποδιαιρεί στη πρότερη ψυχή και στη φύση. Στη φύση τοποθετεί τους σπερματικούς λόγους των Στωικών.¹⁸⁹ Η ιεραρχία των όντων δημιουργείται μέσω της ακτινοβολίας τους από τις αρχές χωρίς όμως να υπάρχει κίνηση ή μεταβολή στην αρχή που ακτινοβολεί προς αυτά. Δηλαδή τα όντα και κάθε ποικιλία αυτών φωτίζονται με κάποιο τρόπο «έλλαμψης» και «απορροής» από την πρώτη αρχή, το Εν.¹⁹⁰

Ένας άλλος νεοπλατωνικός φιλόσοφος, ο Πλούταρχος, υποστηρίζει ότι τα ζώα έχουν μια τρόπον τινά φυσική λογική, δεδομένου ότι για τα ζώα η φύση είναι έλλογη ή με άλλα λόγια ότι η φύση και ο λόγος είναι συμβατά μεταξύ τους.¹⁹¹ Το να φερθεί ο άνθρωπος, επομένως με καλοσύνη απέναντι στα ζώα είναι κάτι που πρέπει να πράττει σε όλα τα στάδια της ζωής του ζώου. Ο φιλοσοφικός προβληματισμός του Πλούταρχου για τη φύση των ζώων και τη σχέση τους με τους ανθρώπους εκδηλώνεται σε πολλά έργα του, όπως στο *Περί κρεοφαγίας*, στο *Περί τῆς εἰς τὰ ἔκγονα*, στα *Υγιεινά παραγγέλματα*, σε μελέτες των *Ἠθικῶν* του, όπως η μελέτη *Πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἔνυδρα* και στο *Περί τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι*. Σε αυτά τα έργα εξετάζει το θέμα της διατροφής και της κρεοφαγίας, το θέμα των δυνατοτήτων των ζώων σε σύγκριση μεταξύ τους, αλλά και με τον άνθρωπο, στην ελευθερία των ζώων και στην ψυχολογία τους.

Μεσαίωνας

Κατά τον μέσο δυτικό Μεσαίωνα παρατηρήθηκε μια προσπάθεια εκ μέρους της Εκκλησίας να επιβεβαιώσει και με νομικό τρόπο την ανθρώπινη κυριαρχία επί του κόσμου. Αξίζει να γίνει αναφορά ότι κατά τη μελέτη του Edward Payson Evans υπάρχουν περίπου διακόσιες καταγεγραμμένες δίκες ζώων μεταξύ του 9^{ου} και του 19^{ου} αιώνα στο οποίο διώκονταν ποινικά με αφορισμούς ή και με καταδίκη σε θάνατο

---

¹⁸⁸ Πλωτίνου, *Περί φύσεως και θεωρίας του ενός*, Εννεάς III 8, 3, 17-18 & 2, 9-15 & Γ. Τζαβάρα, *Πλωτίνος, Εννεάδων Βιβλία 30-33 (Το «Μεγάλο Βιβλίο»)*, Αθήνα-Γιάννινα: Εκδόσεις «Δωδώνη», 1995, 60.

¹⁸⁹ Γεωργούλη, *Ιστορία*, 539.

¹⁹⁰ Γεωργούλη, *Ιστορία*, 551-552.

¹⁹¹ G. Arabatzis, “Animal Rights in Byzantine Thought”, στο *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, επιμ. E. D. Protopapadakis, Berlin: Logos Verlag, 2012, 110 & Πλούταρχος, *De esucarnium*, 997E.

μεμονωμένα ζώα ή και ολόκληρα είδη, όπως ακρίδες, αρουραίοι, σκύλοι, τυφλοπόντικες και λοιπά, κυρίως λόγω των καταστροφών που επέφεραν.¹⁹²

Η χριστιανική ορθόδοξη αντίληψη δέχεται τον άνθρωπο ως κορυφαίο ον της θείας δημιουργίας το οποίο με τη δύναμη του νου και της συνείδησης αποκτά την ευθύνη και δέχεται την εντολή να φροντίζει και να συμβιώνει ειρηνικά με τα δημιουργήματα του Θεού.¹⁹³ Αυτή η ανθρωποκεντρική θεώρηση έχει οικολογικό χαρακτήρα γιατί ο άνθρωπος σύμφωνα με τη χριστιανική θεώρηση οφείλει να χρησιμοποιεί τα δώρα της φύσης προς όφελός του μεριμνώντας για την προστασία της από την αλόγιστη χρήση και αποφεύγοντας να την βλάψει ανεπανόρθωτα. Κατά τη χριστιανική θέση ο άνθρωπος οφείλει ακόμη να συνειδητοποιεί ότι αυτά που του προσφέρθηκαν από τον κτίστη και δημιουργό του φροντίζουν για την αρωγή του και τη βελτίωση του.

Ο Χριστιανισμός με την επικράτησή του απέρριψε την ανιμιστική στάση των παγανιστικών αντιλήψεων, ήτοι την έμψυχη θεώρηση των φυσικών αντικειμένων. Η άποψη ότι τα αντικείμενα έχουν ψυχή, επομένως και τις αισθήσεις του πόνου, του φόβου, της οργής κ.λπ. Ωστόσο, αυτό δεν σήμαινε την άμεση απόρριψη του φυσικού κόσμου ή την επιθυμία να συσχετιστεί ο άνθρωπος με αυτό μόνο καταναλώνοντας. Η Βυζαντινή τέχνη και εν γένει η χριστιανική εικονικότητα δείχνει ότι η συμβίωση με το φυσικό περιβάλλον αποτελούσε καθημερινή πρακτική στο Βυζάντιο και συνάμα ότι ο άνθρωπος την εποχή εκείνη δεν αγνοούσε τη φυσική διάσταση του κόσμου.¹⁹⁴

Οι μετέπειτα δυτικοί χριστιανοί στοχαστές, όπως ο Αυγουστίνος και ο Ακινάτης αρνούσαν ότι ο πόνος των ζώων αποτελεί ανατρεπτικό παράγοντα για την πρόκληση βλάβης σε αυτά. Η μη σκληρότητα στα ζώα λειτουργούσε κατ' αναλογία με την μη πρόκληση βίας στους ανθρώπους αναμεταξύ τους, επομένως μια κακή συμπεριφορά απέναντι στα ζώα μπορεί να οδηγούσε σε μια κακή συμπεριφορά απέναντι σε άλλους ανθρώπους για αυτό έπρεπε να μην επισυμβαίνει.¹⁹⁵

Κατ' αυτόν τον τρόπο η χριστιανική προσέγγιση φαντάζει συχνά σκληρή απέναντι στα ζώα και ο λόγος που αποκλείονται τα υπόλοιπα μη ανθρώπινα όντα από τα δικαιώματα είναι η χριστιανική μεταφυσική θεωρία. Παρόλα αυτά κατά τη χριστιανική αντίληψη όλα τα φυσικά όντα κατέχουν αξία δεδομένου ότι

---

¹⁹²Ι. Μποτετζάγιας, «Η φύση στο δικαστήριο», στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 284-285.

¹⁹³Π. Ν. Πανταζάκος, *Πλήθων, Περί ζώων και ψυχής*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2012, 64.

¹⁹⁴Γ. Αραμπατζής, «Η Βυζαντινή Εικονολογία και το φυσικό: ηθικο-κριτικές διαστάσεις», στο *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο Αιώνα*, επιμ. Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης & Ε. Μανωλάς, Αθήνα: Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012, 18.

¹⁹⁵Singer, «Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική», 357.

υποδηλώνουν την θεία παρουσία στον κόσμο. Η έρευνα και μελέτη των φυτών και των ζώων στο Βυζάντιο δημιούργησε πολλά έργα, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη την ιδέα της ιεραρχίας του ανθρώπου επί της φύσης. Επιπλέον, υπήρχαν βυζαντινά κείμενα που καταδεικνύουν τη μελέτη της φύσης και των ζώων και μάλιστα δίνοντας συμβολική σημασία σε κάθε ζώο με σκοπό την κατανόηση του ζωικού βασιλείου, αλλά και του βιβλικού νοήματος και κατ' επέκταση την αλληγορική ερμηνεία της Δημιουργίας.¹⁹⁶ Ακόμη και το ζήτημα της θρέψης από τα ζώα συχνά αποτελούσε αντικείμενο διαφωνίας ανάμεσα σε διανοητές και η φυτοφαγία ήταν συχνό φαινόμενο κατά τη νηστεία και τον μοναχισμό.¹⁹⁷

Ειδικά για τον μοναχισμό υπάρχουν πλείστα παραδείγματα αγάπης και σεβασμού των ζώων από μεγάλους ασκητές του ορθόδοξου Χριστιανισμού, όπως του αγίου Γερασίμου με το λιοντάρι, του αγίου Ζώσιμα, του αγίου Κυριάκου του αναχωρητή και του Σάββα του ηγιασμένου κ.λπ. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που άγιοι και όσιοι ασκητές μαρτυρούν ότι είναι λάθος να σκοτώνονται τα ζωντανά ακόμη και από ατύχημα. Παρότι υπήρχαν αρκετοί χριστιανοί συγγραφείς, τόσο του Δυτικού (όπως ο Αυγουστίνος κ.ά.), όσο και του Ανατολικού Μεσαίωνα (όπως ο Ωριγένης) που εξήραν τον άνθρωπο και την αθάνατη ψυχή του πάνω από τα ζώα και πέρα του υλικού κόσμου, υπήρχαν και άλλοι, όπως ο Μεθόδιος Ολύμπου, ο Μέγας Αθανάσιος και ο Μάξιμος ο Ομολογητής που παριστώντας την καινή κτίση μιλούν για «θέωση» όλων των κτισμάτων.¹⁹⁸

Ακόμη αξίζει να γίνει αναφορά στη θέση του Μιχαήλ Εφέσιου για το ζήτημα της σχέσης ανθρώπων και ζώων. Ο Βυζαντινός διανοητής θεωρεί ότι ο άνθρωπος για την προώθηση της γνώσης και της επιστήμης πρέπει να χρησιμοποιεί τα ζώα ακόμη κι αν προκαλεί με τη χρήση αυτή τον πόνο τους. Εντούτοις, το επιστημονικό ενδιαφέρον που έχει ο άνθρωπος απέναντι στη φύση δεν σημαίνει την ύπαρξη ευχαρίστησης κατά την εκμετάλλευσή τους. Η χρησιμότητά τους είναι τέτοια, κατ' αυτόν, που τα κατατάσσει στα επίπεδα των ευγενών αστερών και ουρανών. Ακόμη, πολύ ενδιαφέρουσα είναι η θέση του ότι τα ζώα και τα φυτά μιλούν και ζητούν την ανθρώπινη προσοχή. Πέρα από την καθαρά πρακτική επιστημονική προσέγγιση των

---

¹⁹⁶Arabatzis, "Animal Rights», 103-104 & Ν. Γιαντσή, «Ο Μονόκερος, το Ζωολόγιο του έρωτα και άλλα για τα ζώα του Μεσαίωνα», στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 206.

¹⁹⁷Arabatzis, "Animal Rights», 105-106.

¹⁹⁸Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης, «Ο άνθρωπος και τα ζώα στην παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας», στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 259-260.

ζώων και των φυτών αυτές οι απόψεις φωτίζουν μια άλλη πλευρά της χριστιανικής προσέγγισης για τα ζώα. Η αναγνώριση της ύπαρξης πόνου στα φυσικά όντα, καθώς και η ανάδειξη της φύσης τους σε πνευματική, που νοείται πάντοτε συνδεδεμένη με τη σοφία της θείας δημιουργίας είναι μερικές από τις ιδέες του Μιχαήλ Εφέσιου. Αυτές οι θέσεις σε συνδυασμό με την αντίληψη ότι η ανικανότητα των ζώων να μιλούν και να έχουν ηθική¹⁹⁹ αποβάλλουν εν μέρη την στενή ανθρωπολογική προοπτική.

Βεβαίως δεν μπορεί να παραβλεφθεί η παρατήρηση του Max Weber ότι ο τρόπος που ερμηνεύθηκε η εντολή του Θεού στο βιβλίο της Γένεσεως (Γένεση 1, 28) οδήγησε στην προαγωγή του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος.²⁰⁰ Παρότι το να άρχει ο άνθρωπος επί των ζώων δεν του δίνει το δικαίωμα να μην σέβεται και να μην συμπονά τα μη ανθρώπινα όντα.

Πλήθων Γεμιστός

Στο δεύτερο βιβλίο των *Νόμων* του Πλήθωνος, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Γεννάδιου Σχολάριου, τίθεται το ερώτημα: «ποιά σχέση έχει ο άνθρωπος με τα ζώα;» επί τη βάση της θεωρίας της μετενσάρκωσης την οποία προσέλαβε από τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους. Η μετενσάρκωση από τον άνθρωπο σε ζώο θεωρείται για τον Πλήθωνα ως αναγκαίο κακό για την ανθρώπινη ψυχή. Σχετικά με την αθανασία της ψυχής ο Πλήθων υποστήριζε τις συνεχείς και κατά τακτά χρονικά διαστήματα επανόδους των ψυχών στα σώματα και στη ζωή, επανόδους τις οποίες οι πιο πολλοί ονομάζουν μετεμψυχώσεις και πίστευε ότι οι ψυχές δεν ανυψώνονται ποτέ στην ουράνια βασιλεία (*εἰς τὸν οὐράνιον τόπον οὐδέποτε ταύτας ἀνάγεσθαι*).²⁰¹ Σύμφωνα με την κλασική πλατωνική αντίληψη, διέκρινε τη ψυχή ως αθάνατη και *ἐν χρόνῳ* αγέννητη και το σώμα ως θνητό, αλλά και τα δύο όμως έχουν την αιτία τους στο Θεό. Η αντίληψη αυτή επεκτείνεται και στα ζώα, τα φυτά, τους πλανήτες, που οφείλουν την ύπαρξή τους σε κάποιες διαφορετικές χρονικά αιτίες. Η ψυχή αποστέλλεται από τους θεούς για να ενωθεί κατά τακτά διαστήματα με θνητό σώμα, ζώων ή ανθρώπων, κάθε φορά και με άλλο, για χάρη της αρμονίας του σύμπαντος, ώστε να επικοινωνεί σε μας και στο δικό μας είδος το θνητό με το αθάνατο στοιχείο και να συνδέονται έτσι μεταξύ τους τα διάφορα μέρη του σύμπαντος.²⁰² Κατά τον

¹⁹⁹Arabatzis, “Animal Rights», 107.

²⁰⁰«καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς». (Γένεση, 1, 28).

²⁰¹Γεννάδιος Σχολάριος, “Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ, καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας”, στο *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, επιμ. J. P. Migne, τ. 160, Paris: Imprimerie Catholique, 1866, 647.

²⁰²Πανταζάκος, *Πλήθων*, 36.

Πλήθωνα ο άνθρωπος κατέχει μια φύση ίδια με αυτή των ζώων, αλλά, αν την υπερπηδήσει και καλλιεργήσει τις αρετές και ομοιωθεί με το θείο, έχει ελπίδες στην θεία και καθαρή φύση.

Η σχέση του ανθρώπου με τα ζώα προβάλλεται για να αναδειχθεί ο σκοπός του ανθρώπου, ο οποίος είναι να υπερπηδήσει τη φύση του και να φτάσει στην αλήθεια και στην ευδαιμονία. Η φύση του, ωστόσο, είναι παραπλήσια των άλλων θνητών όντων και των θηρίων, επομένως δεν εμπεριέχει κάτι πιο θείο από αυτά. Οι ίδιοι θεοί του έχουν δώσει την δυνατότητα να ερευνά και να εξετάζει τη θεία φύση, ειδικά θά περνούσε τη ζωή του όπως τα θηρία και τα άλογα ζώα ή θα αντιλαμβάνονταν μόνο τυχαία πράγματα. Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Πλήθωνα οφείλει να κρίνει σωστά τις ομοιότητες και τις διαφορές του από τα ζώα εξαιτίας της λογικότητάς του.

Παρατηρώντας ο Πλήθων τις πράξεις διαφόρων ζώων όπως την κοινωνία των μελισσών, την οικονομία των μυρμηγκιών ή το κυνήγι της αράχνης, συμπεραίνει ότι όλα τα ζώα χρησιμοποιούν την ενέργεια της ψυχής τους, η οποία συγκρατεί ενωμένο το σύμπαν, και δεν χρησιμοποιούν τη νόησή τους. Οι πράξεις τους είναι μεν αξιοθαύμαστες, όμως δεν είναι ανώτερες των ανθρώπινων πράξεων. Η αυστηρή νομοτέλεια του σύμπαντος και ο αυστηρός καθορισμός των πάντων επιτελείται, κατά τον Πλήθωνα βάσει της ειμαρμένης, της δύναμης που δεν αφήνει κανένα περιθώριο για παρακοή, γιατί έχει προσδιοριστεί από τους θεούς με απόλυτη σοφία. Αυτό συνεπάγεται ανάλογες εφαρμογές στην κοινωνική και ηθική ζωή. Συγκεκριμένα συνεπάγεται, σύμφωνα με τον Έλληνα φιλόσοφο, τον σεβασμό κάθε μορφής ζωής, τόσο δηλαδή των ζώων, όσο και όλων των στοιχείων της φύσης. Το να ξεπεράσει ο άνθρωπος τα θηρία και τα άλογα ζώα σημαίνει να αποδέχεται αβασάνιστα όσα πέσουν στην αντίληψή του κατακτώντας την ευδαιμονία. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Πλήθων εισηγείται μια κοινωνική ανανέωση που είναι συνυφασμένη με την ηθική ανανέωση, υπερασπιζόμενος την προστασία του περιβάλλοντος και των ζώων, υπό το πρίσμα της συμπαντικής νομοτέλειας και της ελευθερίας του ανθρώπου. Η ελευθερία, για τον Πλήθωνα, δεν είναι αχαλίνωτη, αλλά πρέπει να νοείται σαν σεβασμός προς τη φύση και να προσδοκά την αρμονική συμβίωση όλων των όντων (ζώων και ανθρώπων) και την καλή μεταχείριση των ζώων. Ο άνθρωπος οφείλει να προστατεύει και να μεριμνά για τα ζώα και τη φύση λόγω της ιδιαίτερης θέσης που κατέχει στο σύμπαν. Αποτελεί τον συνδετικό κρίκο του νοητού και αισθητικού κόσμου, όντας σε ανώτερη κλίμακα από τα ζώα και βρισκόμενος υπό την κυριαρχία του Θεού.

Αναγέννηση

Η φιλοσοφία τον 15^ο αιώνα αλλάζει αντίληψη περί φύσεως και αποπνέει το ανθρωπιστικό πνεύμα της αναγέννησης. Η αριστοτελική θεώρηση για τη φύση επισκιάζεται από την επίδραση του νεοπλατωνισμού και του φιλοσοφικού Χριστιανισμού του Ψευδό-Διονυσίου του Αρεοπαγίτη. Ο κόσμος πλέον αντιμετωπίζεται συνολικά ως ένας έμβιος οργανισμός που η ψυχή του ακουμπά τα πάντα και τα ζωογονεί.²⁰³ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να πραγματοποιηθεί προσεκτικότερη μελέτη των ζώων και των φυτών που οδήγησε στην ανακάλυψη και περιγραφή πάρα πολλών ειδών τα οποία ήταν άγνωστα στο παρελθόν.²⁰⁴

Στην διάρκεια του 16^{ου} αιώνα ο Thomas More αναφέρθηκε στην παρέμβαση του ανθρώπου στη φύση, η οποία κατ' αυτόν διαταράσσει την ισορροπία του περιβάλλοντος και άλλα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Ο άνθρωπος επεμβαίνοντας στη φύση επιζητά το κέρδος θεωρώντας το ανώτερο της ζωής και της φύσης. Με αυτή του τη δήλωση, εντούτοις, δεν μέμφεται την ανθρώπινη στάση απέναντι στη φύση, δεδομένου ότι για αυτόν ο άνθρωπος έχει δικαιώματα πάνω στη φύση, την οποία μπορεί να χρησιμοποιεί για τη διασφάλιση της επιβίωσής του. Μια ακόμη πρωτοφανής δήλωση του More είναι ότι μόνο οι δούλοι πρέπει να προβαίνουν στη σφαγή των ζώων καθώς οι ελεύθεροι πολίτες δεν πρέπει να πλήττουν την έμφυτη ευγένειά τους. Όταν ο σκοπός είναι η τροφή ο More δεν επικρίνει τη σφαγή και τον πόνο των ζώων, ενώ καταδικάζει όσους επιδιώκουν την αγωνία και τη θανάτωση ζώων για ευχαρίστηση. Ο More υποστηρίζει ότι τα ζώα έχουν ψυχή και ότι αυτή είναι αθάνατη και αιώνια, χωρίς ωστόσο να έχει ως προορισμό την απόλυτη ευδαιμονία.²⁰⁵

Ένας άλλος διανοητής του 16^{ου} αιώνα, ο Francesco Patrizi παρότι δεν περιγράφει αναλυτικά τη φύση και τα ζώα υποστηρίζει ότι για να επιτευχθεί η ευπορία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι φυσικές ποιότητες και προτεραιότητες. Ο άνθρωπος επίσης πρέπει να εναρμονίζεται με τη φύση. Ο Johannes Valentinus Andreae είναι ένας ακόμη συγγραφέας και μελετητής της φύσης. Ο ίδιος πρότεινε την τέλεση πειραμάτων σε ζώα και σε φυτά με στόχο την έρευνα των ουσιών που παράγουν τα

---

²⁰³Γ. Στείρης, «Άνθρωπος, Φύση, Επιστήμη στον ουτοπικό στοχασμό της Αναγέννησης», στο *Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα*, επιμ. Ε. Μανωλάς, Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, Ορεστιάδα: Εκδόσεις Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012, 182.

²⁰⁴Στείρης, «Άνθρωπος, Φύση», 182, 190.

²⁰⁵Στείρης, «Άνθρωπος, Φύση», 183-184.

φυτά και τις ανατομικές μελέτες των ζώων. Τις μελέτες αυτές τις θεωρεί συμβολή στη γνώση και όχι αγριότητα απέναντι στα ζώα.²⁰⁶

Στην Πόλη του Ήλιου, δηλαδή την ιδανική πολιτεία του Tommaso Campanella οι κάτοικοι αρχικά δεν κυνηγούσαν, καθότι θεωρούσαν πολύ σκληρή τη θανάτωση των ζώων. Μετά όμως τη διαπίστωση ότι και τα φυτά έχουν αισθήσεις από τον φόβο του λιμού ξεκίνησαν να κυνηγούν για να τραφούν. Ωστόσο, δεν δέχονται να κάνουν θυσίες ζώων, προτιμώντας να θυσιάσουν τους ανθρώπους που προτίθενται να θυσιαστούν ως προσφορά στον Θεό. Ο κόσμος για τον Campanella είναι ένα μεγάλο ζώο, όπου μέσα του ζουν οι άνθρωποι ως άλλα σκουλήκια. Πρόκειται για μια εικόνα αναλογίας, όπου οι άνθρωποι φθάνουν στο επίπεδο των ζώων, όταν σκέφτονται την σχέση που έχουν με τον Θεό.²⁰⁷

Για τον Francis Bacon η φύση γίνεται μέσο στα ανθρώπινα χέρια για να παραχθεί γνώση μέσω της εκμετάλλευσης των φυσικών στοιχείων. Η φύση στο έργο του Bacon είναι ένα θηλυκό, το οποίο ο νους του ανθρώπου καθυποτάσσει και γονιμοποιεί.

Ο ανθρωπισμός της Αναγέννησης επιτάσσει την αναφορά στα δικαιώματα των ζώων και στην «αξιοπρέπεια ως αρετή της φύσης». Ο άνθρωπος δικαιούται να εκμεταλλεύεται τη φύση και οφείλει με το νου του να συμβάλλει για να προαγάγει τη φύση και μέσω αυτής τη γνώση.²⁰⁸

Η εικόνα της προσωποποίησης του φυσικού κόσμου, καθώς και η ερμηνεία ότι η φύση πορεύεται σαν φυσικός οργανισμός που εξελίσσεται επηρέασε μεταγενέστερους διανοητές που άλλαξαν εντελώς τον τρόπο οπτικής για τον κόσμο, όπως συνέβη με την περίπτωση του Charles Darwin.

---

²⁰⁶Ο. π., 187.

²⁰⁷Ο. π., 188.

²⁰⁸Ο. π., 190.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΖΩΑ

Ο τρόπος που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος τα ζώα έχει απασχολήσει αρκετούς διανοητές και βρίσκεται τις τελευταίες δεκαετίες στο επίκεντρο του φιλοσοφικού στοχασμού εντασσόμενος στον γενικότερο προβληματισμό που ανέκυψε για την προστασία του περιβάλλοντος και την περιβαλλοντική ηθική. Με αποτέλεσμα η περιβαλλοντική ηθική να νοείται ως ειδικότερος κλάδος της ηθικής φιλοσοφίας που πραγματεύεται την ηθική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον.

Οι στοχαστές που ασχολήθηκαν με την ύπαρξη ή μη δικαιωμάτων στα ζώα και τις υποχρεώσεις που έχει ο άνθρωπος ως έλλογο ον απέναντι σε αυτά, προτείνουν διάφορα θεωρητικά σχήματα που ερευνούν το ηθικό status των ζώων. Βασιζόμενοι σε αυτά ασκούν έντονη κριτική στην μέχρι σήμερα παραδοσιακή ηθική για την αντιμετώπισή της από τον άνθρωπο και προτείνουν συμπεριφορές που προσδιορίζουν το πλαίσιο των υποχρεώσεων απέναντι στα άλλα ζώα και το περιβάλλον, ώστε να είναι εφαρμόσιμες από την πολιτική οικολογία. Στο πλαίσιο αυτό έχουν αναπτυχθεί θεωρίες που υπερασπίζονται την άποψη πως πρέπει να αποδίδονται δικαιώματα συνολικά στα είδη του πλανήτη, αλλά και θεωρίες που υποστηρίζουν την απόδοση δικαιωμάτων ατομικά σε κάθε είδος. Επίσης, αναπτύχθηκαν απόψεις που αποδίδουν δικαιώματα ανθρωποκεντρισμού ή οικοκεντρισμού απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα, ανάλογα με την υιοθέτηση της άποψης εάν αυτά έχουν ή όχι εργαλειακή αξία, ώστε να υπηρετούν τον άνθρωπο ή διαθέτουν εγγενή αξία αφ' εαυτά.

Σπισισμός ή ειδισμός

Ο όρος σπισισμός ή ειδισμός είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε για να ερμηνεύσει τον αγγλικό όρο *speciesism*. Η έννοια του σπισισμού ή ειδισμού εκφράζει τη διάκριση μεταξύ των διαφορετικών ζωικών ειδών, η οποία αποφέρει την εκμετάλλευση του ενός είδους από το άλλο. Έτσι ο ειδιστής αναπόφευκτα τίθεται υπέρ του είδους του. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον Richard D. Ryder το 1973, αλλά καθιερώθηκε στο έργο του Peter Singer, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*. Κατά τον Singer ο ειδισμός «είναι μια μορφή προκατάληψης υπέρ των συμφερόντων των μελών του ιδίου είδους και εναντίον των μελών των άλλων ειδών».²⁰⁹ Ο ειδισμός ως προκατάληψη ή προκατειλημμένη συμπεριφορά ορίζεται και από

²⁰⁹ R. Richard, *Speciesism, Painism and Happiness: A Morality for the Twenty-First Century*, Inprint Academic, 2017.

μεταγενέστερους διανοητές,²¹⁰ ενώ υπάρχουν και άλλοι που διατείνονται ότι η προκατάληψη μετατρέπεται σε δράση καθώςον προχωρά σε διαμόρφωση ιδεολογίας και θεσμών που οδηγούν στην κακοποίηση των ζώων.²¹¹ Για αυτούς τους λόγους ο ειδισμός θεωρείται ως μια άδικη διάκριση και ζημιογόνα για τα ζώα, η οποία συνδέθηκε, σύμφωνα με ορισμένους αδίκως, με τον ρατσισμό εξαιτίας των ανησυχητικών συνεπειών που μπορεί να έχει κατά την εφαρμογή του ειδικά αν εγκρίνει κάθε είδους χρήση των ζώων που μπορεί να είναι επιβλαβής για αυτά.²¹² Υπάρχει η άποψη ότι η θέση του Κάντ που αφορά την ευζωία παρότι δεν επιτάσσει απόλυτα το να σταματήσουν να σκοτώνουν ζώα προτείνει την παύση πολλών σύγχρονων πρακτικών που αφορούν την εκμετάλλευση των ζώων. Επιπλέον εάν ερμηνευθεί με ορισμένο τρόπο η πρώτη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής απορρίπτει την έλλειψη σεβασμού για το περιβάλλον με τέτοιο τρόπο που να ομοιάζει με την ανθρωποκεντρική προσέγγιση της σύγχρονης περιβαλλοντικής ηθικής.²¹³ Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση σχετίζεται με την προσπάθεια να εξηγήσει ο άνθρωπος με τους όρους της ανθρώπινης κοινωνίας την κοινωνία των ζώων.²¹⁴ Η απόρριψη του σπισισμού από τους φιλοσόφους προκρίνει πως προέχουν ηθικά τα άτομα και κάποιες συγκεκριμένες ιδιότητές τους και όχι το γεγονός ότι ανήκουν σε διάφορες ομάδες ή είδη. Επιπλέον, τα ατομικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την ηθική δεν είναι ιδιότητες, όπως το γένος, το φύλο ή η φυλή, αλλά ικανότητες ή χαρακτηριστικά όπως είναι η αυτοσυνειδησία, η ικανότητα των επιθυμιών κ.ο.κ. Το σύνθημα κατά του σπισισμού συνοψίζεται στην παρακάτω πρόταση: «Είναι λάθος να με κλοτσάς όχι επειδή είμαι λευκός, άνδρας και άνθρωπος, μα επειδή πονάει».²¹⁵

Από την άλλη πλευρά ορισμένοι διανοητές απορρίπτουν τον αντισπισισμό, λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση μεταξύ αντισπισισμού και «μετριοπαθούς

---

²¹⁰Cazaux & Beirne 2006; 11

²¹¹βλ. H. Pedersen, «*Learning to Measure the Value of Life? Animal Experimentation, Pedagogy, and (Eco)Feminist Critique*», στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*, επιμ. R. Sollund, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008, 131-150. L. Gålmark, «*Aristotle Revisited: Anthro-Androcentrism and Meat Normativity*», στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*, επιμ. R. Sollund, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008, 87-108. R. Sollund, «*Causes for Speciesism: Difference, Distance and Denial*», στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*, επιμ. R. Sollund, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008, 109-130. P.-A. Svård, «*Protecting the Animals? An Abolitionist Critique of Animal Welfarism and Green Ideology*», στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*, επιμ. R.Sollund, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008, 167-186.

²¹² F. Peonidis, «*Kant's not so Bad Speciesism*», στο *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*, E. D. Protopapadakis (ed.), Berlin: Logos Verlag, 2012, 141.

²¹³Peonidis, «*Kant's*», 141-142.

²¹⁴E. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «*Δικαιώματα των ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;*», στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 299.

²¹⁵Jamieson, «*Τα δικαιώματα των ζώων*», 306-307.

σπισισμού» (moderate speciesism). Σύμφωνα με τον τελευταίο οι άνθρωποι μπορούν να προασπίσουν τα συμφέροντα των ανθρώπων έναντι των υπόλοιπων ζώων ως ηθικό δικαίωμα. Συγκριτικά με έναν άνθρωπο και ένα ζώο παρότι μπορεί να έχουν παρόμοια συμφέροντα η κάλυψη του ανθρώπινου συμφέροντος κρίνεται ως ηθικά επείγουσα. Αυτός είναι ένας σπισιστικός ισχυρισμός, δηλαδή ότι οι ανθρώπινες ζωές είναι ανώτερης ηθικής αξίας. Ο ισχυρισμός που δεν είναι σπισιστικός είναι ότι κάποιες ζωές είναι ανώτερης ηθικής αξίας και να τυγχάνει αυτές οι ζωές να είναι ανθρώπινες.²¹⁶ Βασική θέση του αντισπισισμού είναι ότι κάθε ζώο είναι ηθικά ισότιμο και πως όλα τα όντα, ανθρώπινα και μη είναι μέρος της φύσης και ως μέρος της φύσης κυβερνώνται από τους νόμους της, οι οποίοι υπαγορεύουν τους ηθικούς νόμους.²¹⁷

Η θέση του Immanuel Kant για τη φύση

Υπάρχει η άποψη ότι η θέση του Immanuel Kant πως τα ζώα δεν μπορούν να έχουν ηθική υπόσταση είναι φιλοσοφικώς λανθασμένη.²¹⁸ Παρόλα αυτά ο Kant υποστηρίζει ότι τα ζώα είναι κάτι ανάλογο με την ανθρωπότητα. Ως προς τα καθήκοντα ως προς τα ζώα, αυτά λογαριάζονται πάντοτε σε συνάρτηση με την ανθρωπότητα, εξαιτίας των αναλογιών που υπάρχουν ανάμεσα στην ανθρώπινη και στη ζωική φύση.²¹⁹ Εξαιτίας αυτής της θέσης ορισμένοι διανοητές προέβησαν στην κατάταξη του συστήματος του Kant στον ανθρωποκεντρισμό, προασπίζοντας την ανάγκη να αποδοθούν δικαιώματα στα ζώα, που βεβαίως κλίνει περισσότερο σε μια ανθρωποκεντρική στάση, καθόσον τα ζώα στο φυσικό τους περιβάλλον δεν αξιώνουν κοινωνικά, νομικά και ηθικά δικαιώματα όπως ο άνθρωπος.²²⁰ Ο Γερμανός φιλόσοφος εν αντιθέσει προσπαθεί να περιγράψει και να τεκμηριώσει τις ηθικές υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι στα ζώα.²²¹ Έτσι χρησιμοποιεί το παράδειγμα με τον σκύλο για να αναγνωρίσει τα καθήκοντα που έχει ο άνθρωπος ως προς τα ζώα. Λέγει, λοιπόν, ότι αν ένας σκύλος έχει υπηρετήσει τον κύριό του πιστά και για πολύ καιρό, το σκυλί αυτό πρέπει να ανταμειφθεί και μόλις δεν μπορεί πλέον να τον υπηρετήσει πρέπει να φροντιστεί από τον κύριό του. Και συνεχίζει: αν ωστόσο πυροβολήσει τον σκύλο του επειδή πλέον δεν του αποφέρει κάτι, αυτός οπωσδήποτε

---

²¹⁶Ο. π., 308.

²¹⁷Ο. π., 314.

²¹⁸Peonidis, «Kant's», 148.

²¹⁹Α. Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2006², 48.

²²⁰Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων», 295-300.

²²¹Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων», 300.

παραμελεί τα καθήκοντά του ως προς τον σκύλο του, αφού ο τελευταίος δεν είναι σε θέση να κρίνει και με αυτόν τον τρόπο αρνείται τις ανθρώπινες ιδιότητες του, όπως είναι η καλοσύνη, η ευγένεια και η αγαθοεργία, τις οποίες όφειλε να ασκεί με αρετή αναφορικά με τα καθήκοντά του προς την ανθρωπότητα.²²²

Επιπλέον, αναφορικά με την ανθρώπινη τάση να καταστρέφει πράγματα τα οποία μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν ο Kant υποστηρίζει ότι η πρακτική αυτή είναι ανήθικη, καθώς κανείς δεν πρέπει να καταστρέφει την ομορφιά της φύσης, δεδομένου ότι παρότι ο ίδιος μπορεί να μην τη χρησιμοποιήσει, μπορεί άλλοι να το πράξουν. Άρα, εφόσον ο ίδιος δεν αισθάνεται ότι έχει τέτοιο καθήκον απέναντι στο πράγμα καθ' εαυτό, το να μην το καταστρέψει το κάνει αναγνωρίζοντας το καθήκον που έχει απέναντι στους άλλους.²²³ Ακόμη, υποστηρίζει ότι το να φέρεται κανείς άσχημα ή με σκληρότητα στα ζώα έρχεται σε αντίθεση με τον νόμο της λογικής. Έτσι οποιαδήποτε πράξη βασανιστηρίου, ή το να αφήνει κανείς κάποιο ζώο να υποφέρει ή τέλος να μην φέρεται σε αυτά αγαπητικά ευτελίζει τον ίδιο.²²⁴ Η θέση του επίσης για τα πειράματα στα ζώα είναι ότι ακόμη κι αν πραγματοποιείται για καλούς σκοπούς παραμένει σκληρότητα, δεδομένου ότι μπορεί να είναι αποδεκτή η άποψη ότι τα ζώα είναι εργαλεία για τον άνθρωπο, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται αλόγιστα.²²⁵

Σχετικώς με την καντιανή θέση ότι τα ζώα δεν μπορούν να έχουν ηθική υπόσταση προέβησαν ορισμένοι νεότεροι μελετητές, όπως ο Bentham στη διάκριση μεταξύ των προς χρήση και των μη προς χρήση μερών της φύσης. Ακόμη, άλλοι νεότεροι διανοητές όπως ο Tom Regan και ο Peter Singer άσκησαν κριτική στην παραδοσιακή ηθική πρεσβεύοντας ότι η χρησιμοποίηση των ζώων ως μέσων επίτευξης των ανθρώπινων σκοπών είναι ηθικά αδικαιολόγητη, δεδομένου ότι με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά «τα μεταχειριζόμαστε με τρόπους που θα θεωρούσαμε ανήθικο να μεταχειριζόμαστε οποιοδήποτε ανθρώπινο ον».²²⁶ Ιδιαίτερος ο Regan υποστηρίζει ότι αναγνωρίζοντας πως τα ζώα έχουν όμοια χαρακτηριστικά με αυτά των ανθρώπων, όπως επί παραδείγματι πεποιθήσεις, επιθυμίες, συνείδηση, αυτογνωσία, μνήμη,

---

²²² P. Heath & J. B. Schneewind (επιμ.), *Lectures on Ethics*, μτφ. Peter Heath (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 212 και Peonidis, «Kant's», 143.

²²³ Heath & Schneewind (επιμ.), *Lectures*, 213 και Peonidis, «Kant's», 143.

²²⁴ Heath & Schneewind (επιμ.), *Lectures*, 434-5 και Peonidis, «Kant's», 145.

²²⁵ Heath & Schneewind (επιμ.), *Lectures*, 213 και Peonidis, «Kant's», 144.

²²⁶ Μ. Χωριανοπούλου, «Ο Kant, ο Singer και ο Regan για τα δικαιώματα των ζώων», στο *Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα*, επιμ. Ε. Μανωλάς, Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, Ορεστιάδα: Εκδόσεις Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012, 207.

πνευματικότητα και ψυχισμό,²²⁷ κατέχουν εγγενή αξία και επομένως οι άνθρωποι έχουν ηθικό καθήκον να τα προστατεύσουν και να τα σέβονται για αυτό ακριβώς που είναι.²²⁸

Ωφελιμισμός

Κατά την απλούστερη εκδοχή του ο ωφελιμισμός πρεσβεύει ότι η ηθικώς ορθή πράξη είναι αυτή που παράγει τη μέγιστη ευτυχία για τα μέλη της κοινωνίας. Ο ωφελιμισμός σχετίζεται με την πολιτική ηθική κυρίως από την πεποίθηση ότι αποτελεί τη μόνη συνεκτική και συστηματική ηθική φιλοσοφία.²²⁹ Το ηθικώς ορθό ή λάθος δεν κρίνεται από τις προθέσεις κάποιου, αλλά από την ωφέλεια ή τη βλάβη των συνεπειών της.²³⁰ Έτσι, το πρώτο ελκυστικό στοιχείο του ωφελιμισμού είναι ότι προσπαθεί να προάγει το αγαθό που επιδιώκεται εν γένει στον ανθρώπινο βίο, δηλαδή την ευτυχία, αλλιώς την ευημερία ή ευζωία. Σε αυτό το επίπεδο συνδέεται και με το ηθικό υπόβαθρο που τίθεται για την προστασία των ζώων.

Αυτό που θέτουν ως στόχο οι ωφελιμιστές είναι να μην υπάρχει μεροληψία στο όφελος εντός της κοινωνίας. Ακόμη, η ευτυχία νοείται ξέχωρα από τον θεό, δεδομένου ότι ο καθένας δίνει αξία στην ευτυχία, υποφέρει ή ευτυχεί ανεξάρτητα από το τι πιστεύει.²³¹ Το δεύτερο ελκυστικό στοιχείο του ωφελιμισμού είναι η συνεπειοκρατία, σύμφωνα με την οποία αναζητάται ο έλεγχος μιας πράξης και ιδιαιτέρως, εάν αυτή η πράξη παράγει πράγματι κάποιο συγκεκριμένο αγαθό. Η συνεπειοκρατία δεν αναγνωρίζει την αδικία, όταν δεν υπάρχει βλαβερή συνέπεια. Αν κάποιος καταδικάζει κάτι ως ηθικό λάθος, αναζητά αυτόν που βλάπτεται, και αντιστοίχως, διατείνεται ότι κάτι είναι ηθικώς ορθό, εάν βελτιώνει τη ζωή.²³²

Η συνεπειοκρατία και ο ωφελιμισμός ιστορικά θεωρούνται προοδευτικοί καθότι απαίτησαν να ανταποκρίνονται τα ήθη και οι αυθεντίες στο κριτήριο βελτίωσης της ζωής των ανθρώπων αντιστοιχώντας με απόλυτο τρόπο το ηθικώς ορθό, με την ανθρώπινη ευημερία και όχι με την καθοδήγηση των πνευματικών ηγετών.²³³ Το αίτημα για μεγαλύτερη ευτυχία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων συμβάλλει στην

²²⁷Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, *Οικολογική Ηθική*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005, 49.

²²⁸Ο Regan υποστηρίζει πως η «κοινή λογική μας αναγκάζει ν' αναγνωρίσουμε ότι τα ζώα έχουν και αυτά εγγενή αξία ίση με τη δική μας» Τ. Regan, «The Radical Egalitarian Case for Animal Rights», στο *Environmental Ethics, Readings in Theory and Application* ed. L. P. Pojman, Wadsworth, 2001, 44-45.

²²⁹W. Kymlicka, *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, μετ. Γ. Μολυβός, Αθήνα: Πόλις, 2005, 93.

²³⁰Θ. Πελεγρίνης, «Ωφελιμισμός», στο *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005, 656.

²³¹Kymlicka, *Η πολιτική φιλοσοφία*, 94.

²³²Kymlicka, *Η πολιτική φιλοσοφία*, 94-95.

²³³Ο. π., 95.

ευδαιμονία της κοινωνίας. Επιπλέον, η αρχή ότι θα πρέπει να επιλέγει κανείς τις πράξεις του με βάση τα αποτελέσματά τους και να εξετάζει τις συνέπειες των πράξεών του προτού αποφασίσει να πράξει το οτιδήποτε, οπωσδήποτε συμβάλλει στη γενική ευδαιμονία και προτρέπει στην αποποίηση πράξεων που να μην συνεισφέρουν σε αυτήν.

Οι επί μέρους διακρίσεις του ωφελιμισμού, όπως ο πραξιακός ωφελιμισμός, ο κανονιστικός ωφελιμισμός, ο ηδονιστικός και εξιδανικευμένος ωφελιμισμός, ο εγωιστικός και καθολικευμένος ωφελιμισμός θεωρούνται ως εκδοχές του ωφελιμισμού που εισηγήθηκαν διάφοροι διανοητές. Ειδικότερα ο πραξιακός ωφελιμισμός είναι η εκδοχή του ωφελιμισμού που βάσει της αρχής «μεγαλύτερη ευτυχία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων» κρίνεται αν μια συγκεκριμένη πράξη είναι ορθή ή όχι. Σύμφωνα με τον κανονιστικό ωφελιμισμό η αρχή «μεγαλύτερη ευτυχία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων» κρίνει αν ένας κανόνας συμπεριφοράς είναι ηθικά σωστός ή όχι. Αφορά, δηλαδή, την ηθική αξιολόγηση των κανόνων ηθικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τη διάκριση μεταξύ των εκδοχών του ηδονιστικού και εξιδανικευμένου ωφελιμισμού αναπόφευκτα συνδέονται με την έννοια της ηδονής και της ευδαιμονίας. Έτσι η ηθική ορθότητα μιας πράξης εξαρτάται από το ποσό της ηδονής ή της ευδαιμονίας, η οποία συνιστά για τον ωφελιμισμό το κριτήριο της ηθικής συμπεριφοράς. Κατά τον εγωιστικό ωφελιμισμό αν οι συνέπειες της πράξης είναι ωφέλιμες για αυτόν που πράττει θεωρείται ηθικά σωστή. Αντιστοίχως ηθικώς σωστή είναι η πράξη αν οι συνέπειές της συμβάλλουν στην εν γένει ευτυχία.²³⁴

Ιδιαίτερη σημασία για τον ωφελιμισμό έχει ο κοινωνικός χαρακτήρας που έχει ή λαμβάνει μια ηθική πράξη. Έτσι απαραίτητη προϋπόθεση για να εκληφθεί μια πράξη ως ηθικώς σωστή είναι να υπερβαίνει τα όρια της ωφέλειας του προσώπου που την τελεί και εν γένει να συμβάλλει στην προώθηση της γενικής ευτυχίας, ευημερίας και ευζωίας. Εν αντιθέσει μια ηθική πράξη που ωφελεί μόνο το πρόσωπο που την επιτελεί, ότι δηλαδή πρεσβεύεται κατά τη θεωρία του εγωιστικού ωφελιμισμού είναι ασύμβατη με τη γενική αρχή του ωφελιμισμού «μεγαλύτερη ευτυχία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων».²³⁵

Κριτική του ωφελιμισμού

Ορισμένοι μελετητές καταλογίζουν στη διδασκαλία του ωφελιμισμού ότι δεν συνάδει πάντοτε με την κοινή περί ηθικής άποψη. Ακόμη ότι η αρχή της μπορεί να

²³⁴Πελεgrίνης, «Ωφελιμισμός», 657.

²³⁵Πελεgrίνης, «Ωφελιμισμός», 657-658.

οδηγήσει σε απραξία καθότι είναι δύσκολο κανείς να προκρίνει τι αντίκτυπο θα έχουν οι συνέπειες της πράξης του. Αναφορικά με το αντίκτυπο αυτό μπορεί κανείς να αναφερθεί σε μια ιστορική στιγμή όπου ο Γερμανός ηγέτης Φρειδερίκος Β' του Έσεν πούλησε ένα τμήμα του στρατού του στους Άγγλους προς εκμετάλλευση για τον πόλεμο των Άγγλων με τη Βόρεια Αμερική. Όλοι οι Γερμανοί στρατιώτες πέθαναν. Με τα χρήματα που έλαβε ο Φρειδερίκος αγόρασε πολλούς ζωγραφικούς πίνακες με τους οποίους στόλισε την πινακοθήκη του Κάσελ. Το ερώτημα που προκύπτει επί της ωφέλειας των πράξεων του Φρειδερίκου είναι αν η αισθητική απόλαυση που προσέφεραν οι ζωγραφικοί πίνακες της πινακοθήκης όλα τα χρόνια που βρίσκονται εκεί προκάλεσαν τέτοιο ποσό χαράς που μπορεί να υπερκεράσει το ποσό του πόνου που ένοιωσαν οι οικείοι των τεθνεώτων; Μπορούν οι συνέπειες της πράξης του Φρειδερίκου να συγκριθούν επί τη ποσοτική βάση πρόκλησης χαράς πόνου; Σύμφωνα με τη θεωρία του ωφελισμού η πράξη του Φρειδερίκου θα πρέπει να θεωρηθεί ηθικά σωστή.²³⁶ Σχετικά με την απραξία στην οποία ενδεχομένως οδηγεί η ωφελμιστική στάση μπορούμε να αναφέρουμε την εξής προβληματική. Κάποιος λαμβάνει την απόφαση να πράξει κάτι βάσει του ελέγχου που πραγματοποιεί προτού αποφασίσει. Ενδέχεται, εντούτοις, στο προσεχές μέλλον να εκτιμήσει διαφορετικά τις συνέπειες της απόφασής του. Έτσι, η προγενέστερη έρευνα θα είναι πλέον ανούσια εφόσον δεν θα βρίσκεται πλέον στη φάση που θα μπορούσε να επιλέξει διαφορετικά. Μάλιστα, μπορεί ο εν δυνάμει δρων να μην μπορέσει ποτέ να εκτιμήσει όλες τις συνέπειες της μιας ή της άλλης ενδεχόμενης επιλογής του και άρα αν θέλει να παραμείνει συνεπής στη θεωρία του ωφελισμού, να μην είναι σωστό να πράξει οτιδήποτε.²³⁷

Ο ωφελμισμός συνίσταται όχι μόνο στον εντοπισμό της ανθρώπινης ευτυχίας ως μοναδικού στόχου της ηθικής πράξης αλλά και στη μεγιστοποίηση της ωφελιμότητας αυτής με όποιο τρόπο κι αν έχει οριστεί, αποδίδοντας ίση βαρύτητα στην ωφελιμότητα του καθενός.

Η σύγχρονη απόπειρα μετασχηματισμού των αγροτικών ζώων σε βιομηχανικές βιομάζες είναι ένα ηχηρό παράδειγμα κατανόησης, γιατί η κατάσταση εκμετάλλευσης των ζώων παγκοσμίως έχει γίνει σοβαρότερη από ποτέ. Η περιγραφή της κατάχρησης των ζώων που εκτρέφονται για να φαγωθούν και η καταγγελία του επώδυνου θανάτου που βιώνουν στα σφαγεία ήταν το σημείο εκκίνησης για τη δημιουργία του κινήματος

²³⁶Πελεgrίνης, «Ωφελμισμός», 658.

²³⁷Πελεgrίνης, «Ωφελμισμός», 658.

για τα ζώα στη δεκαετία του '70. Το κίνημα αυτό προώθησε τον ακτιβισμό και τις ακαδημαϊκές σπουδές, φέρνοντας στο προσκήνιο το συσχετισμό του ζητήματος με την αναλυτική ηθική και ιδιαίτερα τον ωφελιμισμό, ώστε να αναζητήσει μέσω αυτών τρόπους για την καλή διαβίωση των ζώων. Η στροφή αυτή συμβαδίζει με την απόρριψη του ειδισμού.²³⁸

Το ηθικό υπόβαθρο για την προστασία των ζώων είναι μια διερεύνηση των κριτηρίων που είναι καθοριστική για να δοθεί μια ηθική εκτίμηση και να αξιολογηθεί η ορθότητα ή η ακαταλληλότητα ορισμένων πρακτικών που αφορούν τα ζώα. Παρόλο που οι σύγχρονοι μελετητές, όπως ο Peter Singer και ο Tom Regan δεν έχουν τα ίδια επιχειρήματα, και οι δύο παρέχουν μια εναλλακτική λύση στον ειδισμό χρησιμοποιώντας μέρη της γνωστικής οντολογίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πολλοί μελετητές προσπαθούν σήμερα να άρουν τις διάφορες διχοτομήσεις που βρίσκονται στο επίκεντρο της φιλοσοφικής διερεύνησης. Διχοτομήσεις, όπως είναι αυτές του σώματος και του νου, της φύσης και του πολιτισμού. Αυτές οι διχοτομήσεις μελετώνται υπό το πρίσμα των ζώων και μπορούν να αναζητηθούν στον ανθρωπισμό.²³⁹

Οι ωφελμιστές, κλασσικοί και σύγχρονοι, υποστηρίζουν ότι τα ζώα, όπως και οι άνθρωποι, αισθάνονται πόνο και ευχαρίστηση. Κάθε ον που είναι ικανό να αισθάνεται τυγχάνει ίσης αντιμετώπισης αν και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορές μεταξύ των ατόμων άρα και τα συμφέροντά τους. Η ωφελμιστική έμφαση στον πόνο καθιστά ηθικά επιλήψιμο να χρησιμοποιούνται σε επιστημονικά πειράματα. Στον ηθικό, όμως, προβληματισμό δεν περιλαμβάνουν οτιδήποτε δεν αισθάνεται όπως τα φυτά, ή τα οικοσυστήματα εν γένει. Ωστόσο, τα βιολογικά είδη έχουν γενετικό υλικό που τα καθιστά ικανά να ζουν, να πολλαπλασιάζονται, αλλά δεν αισθάνονται και δεν αξίζουν την προστασία, παρά μόνο ως μέσο για την απόλαυση και την ευημερία των όντων που μπορούν να αισθάνονται. Αυτό όμως έρχεται σε αντίθεση με την ηθική και δεν μπορεί να στηριχτεί με έλλογο τρόπο. Η ωφελμιστική ηθική έρχεται αντιμέτωπη με το κριτήριο της βίωσης ευχαρίστησης ή πόνου ή με την ικανοποίηση των προτιμήσεων ενός οργανισμού λαμβάνοντας υποκειμενικό και επιλεκτικό χαρακτήρα. Όμως, η ευχαρίστηση δεν είναι το μόνο πράγμα που έχει νόημα και αξίζει το σεβασμό και ειδικά στα πρωτεύοντα θηλαστικά. Υπάρχουν και άλλα πράγματα που δίνουν αξία σε αυτές τις ζωές όπως η ελευθερία κίνησης, ο

²³⁸C. Pelluchon, "Animal Ethics", στο *Encyclopedia of Global Bioethics*, Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2015, 1.

²³⁹Pelluchon, "Animal Ethics", 1.

τρόπος που αλληλοεπιδρούν κοινωνικά μεταξύ τους. Επιπλέον, κατά τον υπολογισμό της μέγιστης ωφέλειας, δηλαδή της ευημερίας και της ευτυχίας ορισμένων, μπορεί να προκύπτει από τη δυστυχία άλλων. Έτσι, είναι απαραίτητο να ιεραρχηθεί η ωφελιμότητα σε κάθε περίπτωση που αφορά τα ζώα και τη φύση. Είναι δεδομένο πως υπάρχουν περιπτώσεις που η εκμετάλλευση ή η καταστροφή του φυσικού κόσμου μπορεί να είναι πολύ χρήσιμη ή και επιβεβλημένη σε σχέση με την προστασία του.²⁴⁰

Ανθρωποκεντρισμός

Οι άνθρωποι μπορούν να αντιμετωπίσουν χωριστά τα επιμέρους γεγονότα από τους καθολικούς νόμους εν αντιθέσει με τα ζώα τα οποία αδυνατούν να διακρίνουν τα επιμέρους από τους γενικούς νόμους της φύσης στους οποίους υπάγονται.²⁴¹ Ο ανθρωποκεντρισμός είναι το σύστημα εκείνο που προσβλέπει στη διαφύλαξη των συμφερόντων των επόμενων γενεών. Έτσι, στόχος είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις παρούσες ανάγκες χωρίς να υπονομεύει τις μελλοντικές. Οι εκπρόσωποι του μετριοπαθούς ανθρωποκεντρισμού δεν αναγνωρίζουν κάποια εγγενή αξία στη φύση παρότι πρεσβεύουν τον σεβασμό στη φύση και απεύχονται την κακομεταχείριση των ζώων. Επιπλέον, με τον ήπιο ανθρωποκεντρισμό ισχυρίζονται ότι μπορούν να συμβάλλουν στη διασφάλιση της αρμονίας με τη φύση με στόχο τη διαφύλαξη της ανθρωπότητας και της σωτηρίας του πλανήτη. Έτσι, για τη σωτηρία αυτή θεωρούν ότι δεν είναι αναγκαίο να αναδείξει κανείς την εγγενή αξία των ζώων, αρκεί να προαχθεί το ιδεώδες της αρμονικής συμβίωσης με τη φύση, το οποίο θεμελιώνεται είτε σε ορθολογική, είτε σε θρησκευτική βάση.²⁴²

Βεβαίως η ανθρωποκεντρική προσέγγιση οδηγεί στην χρήση των ζώων σε τέτοιο βαθμό που μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι μοιάζει με τρομερή εκμετάλλευση. Επί παραδείγματι πάνω από πέντε δισεκατομμύρια ζώα, μόνο στις ΗΠΑ σφάζονται κάθε χρόνο, πολλά εξ αυτών χωρίς να έχουν δει ποτέ το φως του ήλιου ή κάποιο λιβάδι. Ακόμα, γύρω στα 200 εκατομμύρια ζώα χρησιμοποιούνται για πειραματικούς σκοπούς σε παγκόσμια κλίμακα.²⁴³

---

²⁴⁰Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντική Ηθική, Ο Άρνε Νες και η βαθιά Οικολογία*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2008, 72.

²⁴¹Θ. Πελεγρίνης, *Η ανθρώπινη ύπαρξη, Θεωρήσεις – Αναθεωρήσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1985, 27-29.

²⁴²Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 50-51.

²⁴³Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 174.

Οικοκεντρική προσέγγιση

Στον αντίποδα του ανθρωποκεντρισμού βρίσκεται η βιοκεντρική άποψη, στην οποία προβάλλεται η εγγενής αξία των ζώων και της φύσης, εφόσον αυτή δεν μπορεί να σχετιστεί με το ανθρώπινο όφελος ή την υγεία. Για παράδειγμα η εγγενής αξία ενός θαλάσσιου οικοσυστήματος δεν συνδέεται με την ανθρώπινη διασκέδαση. Οι υποστηρικτές της βιοκεντρικής άποψης υποστηρίζουν ότι η ανθρώπινη εκμετάλλευση του φυσικού κόσμου είναι η κύρια αιτία των περιβαλλοντικών προβλημάτων που μαστίζουν τον πλανήτη.²⁴⁴

Οι θεωρητικοί υπέρ των δικαιωμάτων των ζώων, καντιανοί και ωφελμιστές πρεσβεύουν ότι τα ζώα αξίζουν σεβασμό ως αυτοσκοποί ή ακόμα πως δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα μόνο των ανθρώπων αλλά και των ζώων. Οι προαναφερθείσες απόψεις βρίσκονται στον αντίποδα του σπισισμού. Ο Peter Singer με την έκδοση του βιβλίου μίλησε για έναν νέο τρόπο αντιμετώπισης των ζώων, την απελευθέρωσή τους.²⁴⁵ Ο ίδιος εφαρμόζει την ωφελμιστική οπτική στα ζητήματα που αφορούν την ηθική για τα ζώα προσπαθώντας να αξιολογήσει το τι συνιστά ορθό ή λάθος στις ανθρώπινες πρακτικές επί των ζώων μέσω των συνεπειών αυτών των πρακτικών. Ακολουθώντας την ωφελμιστική οπτική του Jeremy Bentham, ο Singeraμφισβητείται από άλλους διανοητές, όπως ο Tom Regan. Εντούτοις, ο ωφελμισμός του παρέχει ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για να σταματήσει η κατάχρηση των ζώων.²⁴⁶ Ο Singer αναδεικνύει τη δυνατότητα του αισθάνεσθαι των ζώων (sentience) και επομένως την ανθρώπινη τάση να μειώνει την ένταση του πόνου στα ζώα, κατά τον ίδιο τρόπο που στο παρελθόν οι λευκοί ρατσιστές θεωρούσαν ότι ο πόνος των μαύρων δεν ήταν τόσο τραυματικός όσο των λευκών. Έτσι, κατά τον Singer ο ισχυρισμός ότι ο πόνος ενός ποντικιού για παράδειγμα δεν είναι της ίδιας σοβαρότητας με τον ανθρώπινο πόνο είναι μια ανθρώπινη τάση σύγκρισης συμφερόντων. Ο Singer υποστηρίζει ότι αν πράγματι μπει κανείς σε διαδικασία σύγκρισης, οπωσδήποτε ο πόνος ή η αγωνία του ζώου είναι μεγαλύτερη, δεδομένου ότι δεν μπορεί να κατανοήσει γιατί ή τι του συμβαίνει και ακόμη περισσότερο δεν μπορεί κανείς να υπεισέλθει σε συγκρίσεις καθότι ο πόνος που προκαλεί ο άνθρωπος στα ζώα είναι πολύ περισσότερος από τον πόνο που προκαλούν αυτά στον άνθρωπο συνολικά.²⁴⁷

²⁴⁴Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 53-54.

²⁴⁵Jamieson, «Τα δικαιώματα των ζώων», 306.

²⁴⁶Pelluchon, «Animal Ethics», 2.

²⁴⁷Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 183.

Ο Tomas Regan τάσσεται κατά του κυνηγιού καθόσον υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε ταλαιπωρία των ζώων που στοχεύει στη διασκέδαση είναι καταδικαστέα, με τον ίδιο τρόπο που στο παρελθόν χρησιμοποιήθηκαν άνθρωποι για τροφή ή για πειραματισμούς (π.χ. η χρήση των πρώτων Χριστιανών ως βορά στα λιοντάρια ή οι πειραματισμοί των χιτλερικών γιατρών στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο σε ανθρώπους χωρίς την άδειά τους).²⁴⁸

Και οι δύο φιλόσοφοι θεωρούνται προασπιστές του ατομικισμού. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση το δικαίωμα αφορά το άτομο. Για να εφαρμοστεί στα ζώα συνεπάγεται το δικαίωμα ή τα δικαιώματα συγκεκριμένων ατόμων ενός είδους. Έτσι, η θεωρία των δικαιωμάτων είναι ατομιστική και αντιτίθεται στην ολιστική προσέγγιση. Με βάση την ατομιστική θεωρία οι Singer και Regan συμφωνούν με την άποψη ότι το άτομο ενός είδους που κινδυνεύει να εξαφανιστεί δεν έχει περισσότερη αξία ή μεγαλύτερα προνόμια από ένα άτομο που ανήκει σε είδος που δεν κινδυνεύει. Βεβαίως πολλοί οργανισμοί που ενδιαφέρονται για την διάσωση ολόκληρων οικοσυστημάτων διαφωνούν με τον ατομικιστικό προσανατολισμό για ευνόητους λόγους. Ωστόσο, κατά τον Regan η ατομική προσέγγιση εκ μέρους των ανθρώπων θα βοηθήσει αυτόματα στην καλύτερη βιοτική κοινότητα, δεδομένου ότι στοχεύει στον απαιτούμενο σεβασμό που χρειάζεται κάθε ζώο.²⁴⁹ Όμως η κριτική της ατομικιστικής προσέγγισης αναδεικνύει την αστοχία στην απόδοση δικαιωμάτων στα ζώα και επιπλέον την αδυναμία αποφυγής της ανθρωποκεντρικής σκοπιάς²⁵⁰ κατά την προσέγγιση του ηθικού υποβάθρου για την προστασία των ζώων.

Δικαιώματα ζώων²⁵¹

Με βάση τις προαναφερθείσες δίκες του δυτικού Μεσαίωνα όπου διώκονταν ποινικά τα ζώα, ο νομικός C. Stone κατέληγε στη μελέτη του σχετικά με τα νομικά δικαιώματα των ζώων ότι τα φυσικά αντικείμενα μπορούν να συνιστούν «νομικά αντικείμενα», με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί νομικό πρόσωπο μια εταιρεία.²⁵² Με την έννοια ότι και μια εταιρεία ως φορέας δικαιωμάτων μπορεί διαμέσου εκπροσώπων να προβεί σε μηνύσεις σε όσους επιχειρούν να θίξουν τα συμφέροντά της. Τα ζώα μπορούν να θεωρηθούν νομικά αντικείμενα όταν

²⁴⁸Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 192-193.

²⁴⁹Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 202-203.

²⁵⁰Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 206.

²⁵¹Για τα δικαιώματα των ζώων βλ. E. D. Protopapadakis, *On animal rights*, πρόσβαση Οκτώβριος 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=PHqB9H0Ppeo>.

²⁵²Μποτετζάγιας, «Η φύση», 287.

στερούνται των δυνατοτήτων να συμμετέχουν στους όρους της ανθρώπινης κοινωνίας, και αν ναι, ποιος είναι ο αρμόδιος να τα εκπροσωπήσει;

Ο όρος δικαίωμα, είτε αναφέρεται σε ηθικό δικαίωμα, το οποίο θεμελιώνεται σε ηθικές αρχές, είτε σε νομικό δικαίωμα, το οποίο κατοχυρώνεται από το νόμο, είναι οι εξουσίες και οι ελευθερίες οι οποίες παρέχονται από το δίκαιο στα πρόσωπα προς επιδίωξη και πραγματοποίηση διαφόρων βιοτικών τους συμφερόντων. Αυτές οι εξουσίες και ελευθερίες επιβάλλονται, αλλά και προστατεύονται, από το νόμο με επιβολή κυρώσεων. Σύμφωνα με τον Αμερικανό δικαστή Wesley Hohfeld (1879-1918), το δικαίωμα εμπεριέχει τέσσερα στοιχεία:

α) την αξίωση κάποιου προσώπου να απαιτήσει από άλλο πρόσωπο να ενεργήσει με συγκεκριμένο τρόπο, που για το δεύτερο καλείται υποχρέωση,

β) την ελευθερία ενός προσώπου να ενεργήσει με κάποιο τρόπο, που ισοδυναμεί και με έλλειψη-υποχρέωσης του ίδιου -ως αρνητική εκδοχή- να μην ενεργήσει με κάποιο τρόπο,

γ) την εξουσία, δηλαδή τη δυνατότητα επιβολής κάποιου πάνω σε τρίτο πρόσωπο προκειμένου να πράξει ή ενεργήσει με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο και

δ) την ασυλία, δηλαδή την κατάσταση στην οποία περιέρχεται το πρόσωπο όταν δεν υπόκειται στην εξουσία ή αρμοδιότητα κάποιου άλλου ως προς συγκεκριμένη πράξη.

Διαφορετικά ως «δικαίωμα» ορίζεται η εξουσία που απονέμεται από το δίκαιο στα πρόσωπα για την ικανοποίηση κάποιου συμφέροντος. Στον ορισμό αυτό εμπεριέχονται δύο βασικά στοιχεία: το οντολογικό και το λειτουργικό. Από οντολογική άποψη το δικαίωμα αποτελεί εξουσία, δηλαδή δύναμη αναγνωριζόμενη και ρυθμιζόμενη από το δίκαιο, νομική ικανότητα επιβολής της δύναμης του, ενώ από λειτουργική άποψη, το δικαίωμα αποσκοπεί στην ικανοποίηση προσωπικού, στενότερου συμφέροντος μέσα στο πλαίσιο της έννομης τάξης.²⁵³ Τα δικαιώματα διακρίνονται σε θετικά και αρνητικά. Τα θετικά επιτρέπουν κάτι ή να κάνουν υποχρεωτική κάποια πράξη, ενώ τα αρνητικά επιτρέπουν ή κάνουν υποχρεωτική την αποχή από κάποια πράξη. Σημειώνεται ότι να επιτρέπεται κάποια πράξη ή να επιτρέπεται αποχή από κάποια πράξη ισοδυναμεί με δικαίωμα ελεύθερης επιλογής (πράξης ή αποχής από πράξη αντίστοιχα). Ενώ, η υποχρεωτική αποχή από κάποια πράξη ισοδυναμεί φυσικά με απαγόρευση της. Επί παραδείγματι, το αρνητικό

---

²⁵³Α. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα - Γενικό Μέρος*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, 2008, 94-95.

δικαίωμα στη ζωή αφορά την απαγόρευση αφαίρεσης της ζωής οποιουδήποτε προσώπου (όπως η απαγόρευση θανατικής ποινής). Ενώ, το θετικό δικαίωμα στη ζωή αφορά την παροχή προστασίας για τη ζωή κάποιου προσώπου.²⁵⁴

Εξ αρχής, θα πρέπει να δηλωθεί ότι η ενασχόληση με μία έννοια όπως αυτή του δικαιώματος, η οποία αναφέρεται σε έλλογα όντα, φαίνεται προβληματική όταν επιχειρείται να χρησιμοποιηθεί σε μη ορθολογικά όντα όπως είναι τα άλλα έμβια όντα, δηλαδή τα ζώα. Η απόδοση «δικαιωμάτων» στη φύση γενικότερα και ιδίως στην περιοχή της περιβαλλοντικής ηθικής είναι εξαιρετικά διαδεδομένη από πολλούς σύγχρονους συγγραφείς (John Locke, James A. Sterba, Michael E. Zimmerman, Roderick Frazier Nash, C. Stone),²⁵⁵ με εξαίρεση τον Des Jardins, ο οποίος αντί να χρησιμοποιεί τον όρο «δικαιώματα» προτιμά να κάνει λόγο για τις «ευθύνες» μας απέναντι στη φύση.²⁵⁶ Πολλοί συγγραφείς συνδέουν και αποδίδουν δικαιώματα σε έλλογα μόνο όντα τα οποία κατέχουν το στοιχείο του ορθολογισμού μέσω μιας διαδικασίας σύναψης ενός πλασματικού συμβολαίου. Η διατύπωση αυτού του συμβολαίου έχει γίνει από τον ηθικό φιλόσοφο John Rawls.²⁵⁷ Ο Κ. Παπαγεωργίου γράφει για το ζήτημα: «Η μόνη υπόθεση που πρέπει να κάνουμε για αυτούς τους ιδανικούς συμβαλλομένους στην αρχική θέση (μπορούμε να τους φανταστούμε σαν αντιπροσώπους μας) είναι ότι είναι ορθολογικά και αμοιβαία αδιάφορα άτομα».²⁵⁸ Το ζήτημα της συμμετοχής των ορθολογικών όντων στην ηθική, φαίνεται να τίθεται, για πρώτη φορά από τον Kant. Η προβληματική αυτή ενυπάρχει, εκτός από την υποθετική δυνατότητα του όντος να διεκδικήσει το δικαίωμά του και στη βασική αρχή της έννοιας της δικαιοσύνης όπως αυτή παρουσιάζεται στο ίδιο παραπάνω έργο του, ότι δηλαδή: «κάθε πρόσωπο έχει ίσο δικαίωμα στο πλέον εκτεταμένο σχήμα ίσων βασικών ελευθεριών που να είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σχήμα ελευθερίας για τους άλλους»,²⁵⁹ όπου εναργέστατα φαίνεται ότι οι «συμβαλλόμενοι» στο συμβόλαιο έχουν ίσα δικαιώματα στις βασικές ελευθερίες. Με άλλα λόγια, ακόμα και αν είναι ισότιμη η συμμετοχή των ζώων στο πλασματικό αυτό συμβόλαιο, ανακύπτει

---

²⁵⁴Βικιπαιδεία, «Δικαίωμα», πρόσβαση Δεκέμβριος 2018, <https://el.wikipedia.org/wiki/Δικαίωμα>.

²⁵⁵R. F. Nash, *Τα Δικαιώματα της Φύσης, Ιστορία της Περιβαλλοντικής Ηθικής*, μτφρ. Γ. Πολίτης, Αθήνα: Θυμέλη, 1995 & Μποτετζάγιας, «Η φύση», 286-287.

²⁵⁶ Σ. Καραγεωργιάκης *Περιβαλλοντική Ηθική και Πολιτική Οικολογία, Οι υποχρεώσεις μιας οικολογικής κοινωνίας απέναντι στον μη ανθρώπινο κόσμο*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΕΚΠΑ – ΕΜΠ, 2006, 71.

²⁵⁷J. Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, μτφρ. Φ. Βασιλογιάννησκ.ά., Αθήνα: Πόλις, 2003.

²⁵⁸Κ. Α. Παπαγεωργίου, *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης, Συμβόλαιο και Συναίνεση στον John Rawls*, Αθήνα: Νήσος, 1994, 48.

²⁵⁹Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, 92.

το εύλογο ερώτημα πώς προσδιορίζεται το πλαίσιο των ελευθεριών που θα πρέπει να απολαμβάνουν τόσο αυτά, όσο και οι άνθρωποι;

Στην προβληματική της αναγνώρισης ή μη δικαιωμάτων στα ζώα, θα πρέπει να ενταχθεί και το θέμα της συγκριτικής αξιολόγησης των δικαιωμάτων μεταξύ των όντων που διαθέτουν ανώτερες πνευματικές δυνατότητες, όπως οι άνθρωποι, με άλλα έμβια όντα και εν προκειμένω στα ζώα, που κατά τεκμήριο διαθέτουν περιορισμένες πνευματικές ικανότητες έναντι του ανθρώπου. Για παράδειγμα, ο άνθρωπος, ως πνευματικά ανώτερος οργανισμός έχει διευρυμένες ανάγκες και απολαμβάνει δικαιωμάτων (όπως π.χ. ατομικές ελευθερίες) που δεν είναι αναγκαίες σε πνευματικά κατώτερους οργανισμούς. Για αυτό, στο εξεταζόμενο πλαίσιο των δικαιωμάτων, καθίσταται αναγκαίο να οριοθετηθούν οι ελευθερίες που προσιδιάζουν στον άνθρωπο (π.χ. ελευθερία λόγου, ελευθερία έκφρασης, ελευθερία επιλογής πολιτεύματος, θρησκευματος κ.λπ.) και, να καθορισθεί ένα πλαίσιο «οιονεί δικαιωμάτων» που προσιδιάζει στην κατηγορία των ζώων (όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή, τη μη διαμονή τους σε κατάσταση εγκλεισμού, τον μη βασανισμό τους κ.λπ.). Με βάση την παραπάνω σκέψη, κρίνεται επιβεβλημένο να διαχωριστούν οι έννοιες «δικαίωμα» και «υποχρέωση», με τη δεύτερη έννοια να μην συνδέεται με τη χρήση του λόγου, διότι, έτσι, μπορεί κανείς να οδηγηθεί στον παραλογισμό να μην αποδέχεται τις υποχρεώσεις του απέναντι σε πάσχοντες και διανοητικά ανάπηρους ή ευρισκόμενους σε κωματώδη κατάσταση ανθρώπους. Ομοίως, η έλλειψη ορθολογικότητας από την πλευρά των ζώων δεν νομιμοποιεί ενέργειες βασανισμού ή πειραματισμού σε αυτά. Όμως, η χρήση του όρου «δικαίωμα», όταν μιλά κανείς για τα ζώα μπορεί να θεωρηθεί ακατάλληλη για επιστημονική χρήση, καθότι αφορά μόνο τους ανθρώπους και συνιστά, όπως υποστηρίζει και ο Μαϊμονίδης, την ανθρώπινη γλώσσα.²⁶⁰

Κατά τον νόμο, ένα ζώο μπορεί να έχει αξία, αλλά δεν αποτελεί πρόσωπο, δεδομένου ότι δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί σε μια δίκη. Επιπλέον, τα ζώα δεν μπορούν να έχουν πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, αλλά όλα αυτά τα δικαιώματα δεν νοούνται έξω από την ανθρώπινη κοινωνία. Επιπλέον, το να προσδώσει κανείς ηθικά δικαιώματα στα ζώα, πάλι αυτά εμπίπτουν στην ανθρώπινη πραγματικότητα. Έπειτα «η ηθική αποτελεί κατασκευή, που υφίσταται μόνον εντός της ανθρώπινης κοινωνίας καθώς [...] ρυθμίζει όσες σχέσεις των ανθρώπων δεν μπορεί να οριοθετήσει

---

²⁶⁰Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των Ζώων», 296 & P. Scruton, Σπινόζα, μτφρ. Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, 42.

ο νόμος».²⁶¹ Επομένως, τα ζώα δεν μπορούν να εκληφθούν ως ηθικά πρόσωπα, δεδομένου ότι στην κοινωνία των ζώων δεν φαίνεται να υπάρχει ένα σύστημα σεβασμού δικαιωμάτων. Επιπροσθέτως «το ηθικό πρόσωπο μπορεί να είναι τέτοιο, μόνον εάν είναι ελεύθερο να επιλέξει, χωρίς να υπόκειται σε οιασδήποτε μορφής καταναγκασμό», έτσι μπορεί κανείς να μιλά για ελευθερία όταν το ηθικό πρόσωπο προσχωρεί σε κάποια σύμβαση.²⁶²

Βιοκεντρική ηθική

Ο Paul Taylor ανέπτυξε τη φιλοσοφική θεωρία του σεβασμού προς τη φύση η οποία αναδεικνύει ένα νέο σύστημα πεποιθήσεων, μια ηθική στάση και νέους κανόνες που αφορούν τα ανθρώπινα καθήκοντα απέναντι στη φύση. Ο σεβασμός απέναντι στη φύση προϋποθέτει την απόδοση εγγενούς αξίας σε αυτήν. Παράλληλα, ο Taylor επισημαίνει ότι κάθε ον αγωνίζεται για το δικό του αντικειμενικό καλό (good-of-their-own), δηλαδή έχει ως σκοπό του να ζήσει. Από βιολογική άποψη αυτό αποδεικνύεται από τη διαδικασία ανάπτυξης, τις λειτουργίες και τις εξωτερικές δραστηριότητες ενός οργανισμού που στοχεύουν στην προσαρμογή του στο περιβάλλον για τη διατήρησή του στη ζωή. Η ανάδειξη του αντικειμενικού καλού ενός όντος για τον Taylor έχει κανονιστική αξία καθότι σημαίνει και συνεπάγεται τις ηθικές υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι σε αυτό το ον.²⁶³ Τα καθήκοντα που θεμελιώνει λοιπόν είναι τα εξής:

- Να μην προβαίνει ο άνθρωπος σε βλάβες ή επιβλαβείς δραστηριότητες
- Να μην παρεμβαίνει ο άνθρωπος στις επιδιώξεις ενός οργανισμού, ενός οικοσυστήματος ή μιας βιοτικής κοινότητας κ.ο.κ.
- Να επιδεικνύει πίστη προς τα άγρια ζώα
- Να αποκαθιστά τυχούσες βλάβες που έχουν προκληθεί από άλλους με στόχο την επανόρθωση μιας ζημιάς από κάποια παρέμβαση.²⁶⁴

Από την άλλη μεριά ο Taylor θεσπίζει πέντε κανόνες που επιλύουν κατ' αυτόν τις συγκρούσεις των συμφερόντων ανάμεσα σε ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα. Αυτοί είναι:

²⁶¹Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων», 296.

²⁶²Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων», 297-298.

²⁶³Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 222-224.

²⁶⁴Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 231-233.

1. Ο κανόνας της αυτοάμυνας: «όταν μη ανθρώπινα όντα απειλούν [...] τη ζωή ή την υγεία των ανθρώπινων όντων, τότε τα ανθρώπινα συμφέροντα πρέπει να επικρατούν [...]».

2. Ο κανόνας της αναλογικότητας: «όταν μη βασικά ανθρώπινα συμφέροντα είναι ασυμβίβαστα με βασικά συμφέροντα μη ανθρώπινων οργανισμών» λαμβάνεται υπόψη ο κανόνας της αναλογικότητας. Εδώ εμπίπτει η πρακτική της χρήσης ζώων, της γούνας ή του δέρματός τους για την κατασκευή ρούχων, παπουτσιών κ.λπ. η οποία πρακτική στη περίπτωση που το ζώο πρέπει να θανατωθεί πρέπει να ανασταλεί.

3. Ο κανόνας του ελάχιστου κακού: «όταν μη βασικά συμφέροντα ανθρώπων μπορούν να συμβιβάζονται με βασικά συμφέροντα μη ανθρώπινων όντων [...]» τότε πρέπει να ικανοποιηθούν τα ανθρώπινα συμφέροντα με τις μικρότερες δυνατές συνέπειες για τα άλλα όντα.

4. Ο κανόνας της διανεμητικής δικαιοσύνης. Ο κανόνας αυτός «απαιτεί κατά τη σύγκρουση βασικών συμφερόντων ανθρώπων με βασικά συμφέροντα μη ανθρώπινων όντων τα βάρη να κατανεμηθούν εξίσου».

5. Ο κανόνας της αποκατάστασης της δικαιοσύνης, ο οποίος «επιτάσσει την επανόρθωση προς τους αδικημένους [...] οργανισμούς».²⁶⁵

Η βιοκεντρική ηθική δίνοντας απόλυτη ηθική αξία στη ζωή των όντων και στα όντα που την κατέχουν ζωή εν γένει επιδίωξε να υπερβεί τις αστοχίες της ανθρωποκεντρικής οπτικής.²⁶⁶ Ωστόσο, αυτή η θέση είναι προβληματική δεδομένου ότι τα ηθικά πρόσωπα πολλές φορές δίνουν σχετική αξία στην έννοια της ζωής, θεωρώντας την μέσο για την επίτευξη άλλων σκοπών που θεωρούνται υπέρτεροι της ζωής. Ένα παράδειγμα που μπορεί να αναδείξει αυτή την τάση είναι οι μάρτυρες, οι οποίοι ήταν διατεθειμένοι να χάσουν τη ζωή τους για τα χριστιανικά πιστεύω τους.²⁶⁷

Ένα ακόμη επιχειρήμα για την κατάρριψη της απόλυτης αξίας της ζωής κάθε όντος είναι η σύγκριση της ζωής ενός εφήβου, με έναν υπερήλικα και ένα φίδι. Ο λόγος που κανείς θρηνεί περισσότερο τον θάνατο ενός εφήβου πιο πολύ από του υπερήλικα και καθόλου το θάνατο ενός φιδιού είναι εξαιτίας των πολλών ευκαιριών που έχει ο έφηβος να ζήσει, των λιγότερων του υπερήλικα. Το φίδι εξαιτίας της έλλειψης συνείδησης και προσώπου μέσα στον χρόνο δεν έχει προσδοκίες για το

²⁶⁵Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 233-239.

²⁶⁶Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής και οικοκεντρικής ηθικής: τα δικαιώματα των ζώων», στο *Πρακτικά Ημερίδας: Άνθρωποι – Ζώα – Φύση, Από τον ανθρωποκεντρισμό στον Οικοβιοκεντρισμό*, επιμ. Α. Μπέλεσης, Θ. Πελεγρίνης, Ι. Ζήση, Ε. Πρωτοπαπαδάκης, Έ. Παπανικολάου, Τ. Regan, Αθήνα:24-06-09, 62.

²⁶⁷Πρωτοπαπαδάκης, «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής», 62-63.

μέλλον και άρα είναι υπό φυσιολογικές συνθήκες υποκαταστήσιμο, εν αντιθέσει με τον κάθε άνθρωπο, που ως πρόσωπο, είναι αναντικατάστατος.²⁶⁸

Ένα ακόμη προβληματικό σημείο που προκύπτει με την πεποίθηση της απόλυτης ηθικής αξίας της ζωής είναι το δίλλημα στο οποίο μπορεί κανείς να μπει όταν καλείται να επιλέξει ποια ζωή είναι σημαντικότερη να σωθεί στη περίπτωση που ένα λιοντάρι κυνηγά μια αντιλόπη. Οι υποστηρικτές της βιοκεντρικής αντίληψης θεωρούν ότι οι άνθρωποι δεν υποχρεούνται ηθικά να παρέμβουν για να σωθεί η αντιλόπη, δεδομένου ότι αυτό θα έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του λιονταριού που τρέφεται από αυτήν. Τα ζώα, όπως και ο άνθρωπος κατά την βιοκεντρική θεώρηση έχουν απόλυτη ηθική αξία, τα ζώα όμως δεν το γνωρίζουν εν αντιθέσει με τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος που είναι ο μόνος που το γνωρίζει οφείλει να μην χρησιμοποιεί τα υπόλοιπα όντα ως θηράματα γιατί τότε δεν σέβονται ότι συνιστούν φορείς ζωής. Αν τα χρησιμοποιούν τα ζώα ως θηράματα τότε τους προσδίδουν αυτομάτως σχετική αξία.²⁶⁹

Βεβαίως ένα ακόμη πιο έντονο δίλλημα που προκύπτει από την βιοκεντρική ηθική είναι τι πρέπει να συμβεί στην περίπτωση όταν στη θέση της αντιλόπης βρίσκεται ένας άνθρωπος. Ο Paul Taylor σε τέτοιες περιπτώσεις θεωρεί ότι πάλι ο άνθρωπος δεν πρέπει να παρεμβαίνει (αρχή της μη παρέμβασης) γεγονός που ο Tom Regan θεωρεί ηθικό πρόσταγμα.²⁷⁰

Οικοκεντρική Ηθική

Η οικοκεντρική ηθική δίνει απόλυτη ηθική αξία όχι στη ζωή εκάστου όντος, αλλά στην οικόσφαιρα. Οι βασικές τις αρχές είναι οι εξής:

A. Η οικόσφαιρα στο σύνολό της έχει απόλυτη ηθική αξία.

B. Η ηθική αξία των όντων που βρίσκονται εντός της οικόσφαιρας αντλούν ηθική αξία από το σύνολο.

Γ. Τα όντα, τοιουτοτρόπως, έχουν σχετική ηθική αξία.

Οι επικριτές της οικοκεντρικής προσέγγισης επισημαίνουν ότι δεν μπορεί να δίνεται ηθική αξία σε κάτι αφενός όταν η ηθική αξία για να δοθεί χρειάζεται απαραίτητως κάποιον να την αξιολογήσει και αφετέρου η ηθική σύμβαση δεν μπορεί να νοηθεί πέραν της ανθρώπινης κοινωνίας. Ο άνθρωπος, έτσι, μπορεί να αξιολογήσει

---

²⁶⁸Πρωτοπαπαδάκης, «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής», 64.

²⁶⁹Ο. π., 65-66.

²⁷⁰Ο. π., 66-67.

το περιβάλλον, ενώ το περιβάλλον δεν δύναται εκ των πραγμάτων ή εκ φύσεως να αξιολογήσει τον άνθρωπο.²⁷¹

Οικοφασισμός

Μια πιο ακραία οπτική είναι εκείνη του οικοφασισμού, σύμφωνα με τον οποίο θεωρείται ότι απόλυτη ηθική αξία έχει «η διασφάλιση της αέναης συνέχισης της ζωής συνολικά».²⁷² Σύμφωνα με έναν υποστηρικτή του Οικοφασισμού, τον Kaarlo Pentti Linkola οι αρχές μιας κοινωνίας που την οδηγούν στην καταστροφή της επιβάλλεται να επανεξεταστούν και να αντικατασταθούν.²⁷³ Επιπλέον, η άποψη ότι ανάμεσα σε τόσα εκατομμύρια είδη ο άνθρωπος θεωρεί τον εαυτό του διαχειριστή ή ιδιοκτήτη του φαντάζει εξωφρενική.²⁷⁴ Η εξέλιξη της τεχνολογίας κι η εκβιομηχάνιση για τον Φιλανδό στοχαστή είναι επικίνδυνες πρακτικές που επιβαρύνουν το περιβάλλον και απομακρύνουν τον άνθρωπο από τη σωστή αντίληψη της ζωής και της πραγματικότητας. Ο Linkola υποστηρίζει ότι η τεχνολογία και η οικονομική ανάπτυξη ως στόχοι ζωής αποτελούν μέρος της λανθασμένης πεποίθησης πως η ευμάρεια δίνει αξία στη ζωή, παρά τα ποικίλα παραδείγματα που καταδεικνύουν το αντίθετο.²⁷⁵

Μια ακόμη σημαντική οπτική του οικοφασισμού είναι ότι το ανθρώπινο είδος πολλαπλασιάζεται επικίνδυνα και ότι με αυτόν τον τρόπο ανατρέπει την ισορροπία του οικοσυστήματος. Ο υπερπληθυσμός είναι προϊόν της τεχνολογικής προόδου. Έτσι, ενώ τα ζώα και τα φυτά «διαθέτουν αυτορρυθμιζόμενα συστήματα ελέγχου των γεννήσεων, τα οποία τα προστατεύουν από την υπερβολική αύξηση του αριθμού τους, αύξηση που θα έβλαπτε το είδος τους, αλλά και το περιβάλλον», οι άνθρωποι παρακάμπτουν μέσω της τεχνολογίας αυτό το αυτορρυθμιζόμενο σύστημα και προκαλούν δραματικές συνέπειες στο περιβάλλον.²⁷⁶

---

²⁷¹Πρωτοπαπαδάκης, «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής», 67.

²⁷²Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Οικοφασισμός: Η περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola», πρακτικά 2ης Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής: Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική, επιμ. Παπανικολάου, Ε. Αθήνα: Αειφορία, 2010, 82 & Kaarlo Pentti Linkola, *Can Life Prevail? A Radical Approach to the Environmental Crisis*, London: Integral Tradition Publishing, 2009, 19.

²⁷³Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Οικοφασισμός: Η περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola», στο Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική, 2^η Διεθνής Ημερίδα Περιβαλλοντικής Ηθικής, επιμ. Ε. Παπανικολάου, Αθήνα: Αειφορία, 2010, 74-97.

²⁷⁴Πρωτοπαπαδάκης, «Οικοφασισμός», 83.

²⁷⁵Ο. π., 83-84.

²⁷⁶Ο. π., 84.

Βαθιά Οικολογία και Οικοσοφία

Ο σύγχρονος Νορβηγός φιλόσοφος Arne Naess (1912 –2009) εκπροσωπεί ένα από τα πιο σημαντικά ρεύματα της Περιβαλλοντικής Φιλοσοφίας, την Βαθιά Οικολογία. Σε μια προσπάθεια να ορίσει τους λόγους της οικολογικής κρίσης και τη συμβολή της ανθρώπινης επενέργειας στην καταστροφή του περιβάλλοντος, συμπέρανε πως τα αποτελέσματα αυτής της επενέργειας οφείλονταν στα ηθικά συστήματα του παρελθόντος τα οποία προέβαλαν όχι μόνο τις δυνατότητες του ανθρώπου σε συνάρτηση με τα υπόλοιπα όντα του κόσμου συγκριτικά, αλλά και τις ηθικές του αξίες πέραν των φυσικών αξιών. Η Βαθιά Οικολογία του Naess στηρίζεται στην οντολογική θεώρησή του, δηλαδή στη λεγόμενη Οικοσοφία.²⁷⁷ Με τον όρο «οικοσοφία» ο Naess εννοεί την φιλοσοφία της οικολογικής αρμονίας ή της ισορροπίας. Για αυτόν «η φιλοσοφία σαν ένα είδος σοφίας, είναι ανοιχτά κανονιστική, και περιέχει και νόμους και κανόνες, αξιώματα, αναγγελίες προτεραιοτήτων των αξιών και υποθέσεις που αφορούν την κατάσταση του σύμπαντος. Από την άλλη η σοφία είναι μια σοφία τακτικής, μια σύσταση, όχι μόνο επιστημονική περιγραφή και πρόβλεψη». Οι λεπτομέρειες μιας οικοσοφίας θα δείξουν πολλές εναλλαγές εξαιτίας των σημαντικών διαφορών που δεν αφορούν μόνο τα αποτελέσματα της ρύπανσης, των πόρων και του πληθυσμού κ.λπ. αλλά την προτεραιότητα των αξιών.

Η οντολογική σχέση μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος είναι στην πραγματικότητα σε τόσο άμεση εξάρτηση και ουσιαστική σχέση με αυτό, ώστε ο άνθρωπος να μην μπορεί να θεωρηθεί απομονωμένος από το περιβάλλον του, εκτός και αν θεωρητικολογεί σε επίπεδο σκέψης. Για να αναπτυχθεί πλήρως, ένα ανθρώπινο ον, πρέπει να κατανοήσει ότι, αυτό που πραγματικά είναι και που μπορεί να γίνει εξαρτάται από τις σχέσεις που δημιουργεί και διατηρεί με τα υπόλοιπα όντα.²⁷⁸ Το σχεσιακό πλέγμα είναι ένας τρόπος εξεικόνισης της πραγματικότητας, το οποίο, μέσω της ενότητας των κομβικών του σημείων, αποτελεί μια οργανική ενότητα.²⁷⁹ Αυτές οι θέσεις του Naess περικλείουν αντιλήψεις παρεμφερείς των Στωικών, του Παρμενίδη, του Αναξίμανδρου, του Γκάντι που άρουν τον δυϊσμό και πρεσβεύουν την ουσιώδη

²⁷⁷Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 76.

²⁷⁸E. D. Protopapadakis, “Supernatural Will and Organic Unity in Process: From Spinoza’s Naturalistic Pantheism to Arne Naess’ New Age Ecosophy T and Environmental Ethics”, στο *Studies on Supernaturalism*, επιμ. G. Arabatzis, Berlin: Logos Verlag, 2009, 189.

²⁷⁹ E. D. Protopapadakis, “Arne Naess, Murray Bookchin and the Environmental Crisis”, στο *Policies for the Preservation of the Environment*, επιμ. E. Manolas & St. Tambakis, Orestiada: Democritus University of Thrace Press, 2011, 30.

ενότητα των ανθρώπων και των υπόλοιπων όντων.²⁸⁰ Κατ' αυτόν τον τρόπο η Οικосоφία και η Βαθιά Οικολογία δεν συνιστούν μια ηθικής βάσεως φιλοσοφία, αλλά αναδεικνύουν την οντολογική ταύτιση ανθρώπου και ζώων.²⁸¹

Ο Καστοριάδης, Έλληνας διανοητής, υποστηρίζει ότι η επιστήμη και η τεχνική του σύγχρονου κόσμου δεν είναι ουδέτερες και αμέτοχες του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του «κοινωνικού φαντασιακού στοιχείου» της σύγχρονης πραγματικότητας του δυτικού κόσμου. Ακολουθώντας την καρτεσιανή θέση, η οποία επιτάσσει να φτάσει κανείς στην αλήθεια, για να γίνει αφέντης και κτήτορας της φύσης, ο καπιταλισμός πρεσβεύει έναν ορθολογικό τρόπον τινά έλεγχο.²⁸² Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται ένα σύστημα διαμόρφωσης της κοινωνίας, ένας τύπος εξουσίας ο οποίος υποβάλλει τους ανθρώπους του δυτικού κόσμου από την βρεφική ηλικία στην ενστάλαξη ενός συνόλου αναγκών που για την ικανοποίησή τους αφιερώνουν ολόκληρη τη ζωή τους.²⁸³

Για την αλλαγή της τρέχουσας κατάστασης η πρόταση του Καστοριάδη είναι η ριζική μεταβολή των αρχών του κοινωνικού συστήματος και η ίδρυση νέων. Σε αυτό το πλαίσιο συνδέεται και το οικολογικό κίνημα, με βάση το οποίο αμφισβητείται το σχήμα και η δομή των αναγκών του ανθρώπου και της ζωής του, θέτοντας το ερώτημα για ποιόν λόγο ζούμε, το οποίο βεβαίως είναι πρωτίστως φιλοσοφικό.²⁸⁴

Ο Καστοριάδης προτείνει την εκδοχή του οικολογικού ρεφορμισμού, δηλαδή την υποστήριξη ορισμένων κατάλληλων μέτρων τα οποία δεν θα αφορούν ένα ολικό σύστημα. Συγκεκριμένα, στηρίζει έναν αγώνα για τα επιμέρους προβλήματα που ανακύπτουν, η επίλυση των οποίων έχει ορισμένη αξία και για αυτόν τον λόγο είναι περισσότερο εφικτή. Ένα από τα γνωρίσματα του καπιταλισμού είναι η ιδιότητα να αφομοιώνει στοιχεία και να μετασχηματίζεται, ώστε να μην αφανιστεί. Πώς, λοιπόν, μπορεί η καπιταλιστική κοινωνία να γίνει οικολογική; Η καταστροφή των μηχανών δεν είναι η λύση. Ο Καστοριάδης προτείνει την αξιοποίηση των γνώσεων της τεχνολογίας για την ανάπτυξη μιας άλλης μη-καπιταλιστικής τεχνολογίας. Ήδη κάποια βήματα οδηγούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Εγχειρήματα όπως η

---

²⁸⁰Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 76-86.

²⁸¹Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντική Ηθική*, 94.

²⁸²Ο. π., 111.

²⁸³Ο. π., 112.

²⁸⁴Ο. π., 112.

δημιουργία τούβλων από ανακυκλωμένο πλαστικό στην Κολομβία²⁸⁵ και η δημιουργία οικιακών μηχανημάτων για ανακύκλωση και εκ νέου δημιουργία χρηστικών πραγμάτων στο σπίτι²⁸⁶ είναι παραδείγματα που εκφράζουν αυτήν την οικολογική στροφή στα πλαίσια της υπάρχουσας κοινωνικής κατάστασης

---

²⁸⁵ O. A. M. Gerardino: Conceptos Plásticos, <https://www.youtube.com/watch?v=0-44uHh5BM8>. Πρόσβαση: 9 Ιανουαρίου 2018 & Colombia's Lego Homes - earthrise (lead), <https://www.youtube.com/watch?v=cfWBhNhZuzY>. Πρόσβαση: 9 Ιανουαρίου 2018.

²⁸⁶Precious Plastic. <https://www.youtube.com/watch?v=VFIPXgrk7u0&t=14s>. Πρόσβαση: 9 Ιανουαρίου 2018.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι όροι ευζωία, κακομεταχείριση και παραμέληση αναφορικά με τα ζώα εμφανίστηκαν και άρχισαν να απασχολούν την Ελλάδα τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια. Ένα μεγάλο και συνεχώς αυξανόμενο μέρος της κοινής γνώμης, μαζί με φορείς, αξιούνουν οποιαδήποτε δράση να έχει σαν στόχο την προστασία όλων των ζώων εν γένει. Σε παγκόσμιο επίπεδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με την εκβιομηχάνιση των παραγωγικών ζώων και με σκοπό την παραγωγή περισσότερων τροφίμων ζωικής προέλευσης, η σχέση ανθρώπου-ζώου άρχισε να αλλάζει και να διατυπώνονται άλλες απόψεις για την αντίληψη που είχαν οι άνθρωποι για τη φύση. Ταυτόχρονα, ζώα όπως ο σκύλος, η γάτα, το άλογο, από ζώα με χρηστική αξία, γίνονται μέλη της οικογένειας του ανθρώπου.

Η κοινοτική νομοθεσία εξελίσσεται δυναμικά μέσα από ομάδες εργασίας καταρτισμένων επιστημόνων όλων των κρατών μελών, μέσα από νόμους, διατάξεις και κανονισμούς με αποτέλεσμα τη ρύθμιση της σχέσης μας με τα μη ανθρώπινα όντα. Η απονομή δικαίου είναι αναγκαία για την προστασία τους. Η προστασία των ζώων, μέσα από το ισχύον νομικό πλαίσιο, δέχεται πολλές βελτιώσεις, έτσι ώστε οι όροι ευζωία, κακοποίηση, παραμέληση να κατηγοριοποιούνται με μετρήσιμους δείκτες, επιστημονικά αποδεκτούς.

Με την συνθήκη της Λισσαβόνας (2009), που επικαιροποίησε τη συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), για πρώτη φορά τα ζώα αναγνωρίζονται ως νοήμονα – ευαίσθητα όντα (sentient beings), τα οποία μπορούν να αντιληφθούν και να αισθανθούν.

Τα φιλοσοφικά συστήματα από την αρχαιότητα, οι ηθικές θεωρίες του Χριστιανισμού και οι νεότερες θεωρίες, όπως ο Ωφελιμισμός, και οι μοντέρνες και σύγχρονες, όπως οι απόψεις των εκπροσώπων της Περιβαλλοντικής και Οικολογικής Ηθικής, αναδεικνύουν τη σχέση ανθρώπου-ζώων και τους τρόπους αξιολόγησής της.

Η παραδοσιακή ηθική διάνοηση, με εκπροσώπους όπως ο Αριστοτέλης, ο Θωμάς Ακινάτης και ο Emmanuel Kant, πρεσβεύει ότι ο κόσμος ανήκει αποκλειστικά στον άνθρωπο. Τα ζώα, σύμφωνα με αυτή την οπτική, δεν μετέχουν της ηθικής κοινότητας και έτσι δεν αναγνωρίζονται άμεσες υποχρεώσεις των ανθρώπων προς τα ζώα. Νεότεροι διανοητές, όπως ο Peter Singer, με την ωφελιμιστική του προσέγγιση, και ο Tom Regan, με μια σειρά επιχειρημάτων δεοντολογικής φύσεως, άσκησαν κριτική σ' αυτή την ηθική. Κατά κύριο λόγο υποστήριξαν ότι όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα

ζώα στα μέσα επίτευξης των σκοπών του συμπεριφέρεται αδικαιολόγητα και ανήθικα. Οι ίδιοι διανοητές αντιπροτείνουν τον σεβασμό απέναντι στα ζώα.

Η ιουδαϊκο-χριστιανική έννοια της ανθρώπινης κυριαρχίας πάνω στα ζώα είναι ακόμα το θεμέλιο της στάσης πολλών ανθρώπων. Η σχέση αυτή βασίζεται στην υπευθυνότητα, τη φροντίδα και τη χρήση, που συνδέονται με τον σεβασμό και την καλή μεταχείρισή τους.

Ο Kant θεωρεί ότι τα καθήκοντά μας απέναντι στα ζώα δεν είναι άμεσες αλλά έμμεσες υποχρεώσεις ως προς την ανθρωπότητα. Ισχυρίζεται πως: «Όσοι χρησιμοποιούν ζώντα ζώα για τα πειράματά τους, σίγουρα ενεργούν σκληρά, αν και ο σκοπός τους είναι αξιόπαινος και μπορούν να δικαιολογήσουν τη σκληρότητα τους, αφού τα ζώα πρέπει να θεωρηθούν ως εργαλεία του ανθρώπου». Ο Γερμανός φιλόσοφος, υποστήριξε ότι τα ζώα δεν είναι έλλογα όντα, αλλά υπάρχουν απλώς ως μέσο για την ικανοποίηση ανθρώπινων σκοπών και έτσι διαθέτουν μόνο σχετική ηθική αξία, στο βαθμό που επιτελούν έναν σκοπό, ο οποίος τίθεται από τον άνθρωπο.

Η ωφελμιστική θεωρία είναι μια ακόμη προσέγγιση της σύγχρονης διανόησης σχετικά με το ζήτημα της σχέσης ανθρώπου και φύσης. Είναι άμεσα συνυφασμένη με την αξία της «χρησιμότητας» και της ικανοποίησης των «συμφερόντων» του ανθρώπου, της «ατομικής ευημερίας» και με τη «συνεπειοκρατική» προσέγγιση του ορθού ή του λάθους, σύμφωνα με την οποία οι ανθρώπινες πράξεις εκτιμώνται από τα αποτελέσματά τους. Ο Bentham ισχυριζόταν ότι η φύση έθεσε τον άνθρωπο υπό την κυριαρχία του πόνου και της ηδονής. Και τα δύο αυτά αισθήματα υποδεικνύουν τι οφείλει να πράττει ο άνθρωπος. Οι ανθρώπινες πράξεις αξιολογούνται από τις συνέπειες, ευχάριστες ή δυσάρεστες, στο άτομο ή στο σύνολο των ατόμων. Το κίνητρο της πράξης είναι η ηδονή, ενώ η ηθική αξιολόγησή της είναι η ωφέλεια. Δεν είναι μόνο ο άνθρωπος που μπορεί να απολαύσει αυτή την ευτυχία (αρχή της ωφέλειας), το ίδιο μπορεί να συμβεί και σε άλλα έμβια όντα, αρκεί να μπορούν να νοιώσουν ηδονή ή πόνο.

Η χρησιμοθηρική θεώρηση ως προς τα ζώα και εν γένει τη φύση ενισχύεται από την ελεύθερη αγορά και το δυτικό μοντέλο ζωής. Ο οικολογικός ρεφορμισμός και η αξιοποίηση της τεχνολογίας προς όφελος της φύσης είναι μερικές λύσεις που προτείνονται από σημαντικούς νεότερους διανοητές, όπως είναι ο Κορνήλιος Καστοριάδης και αξίζουν της προσοχής μας. Η σύνδεση μεταξύ οικολογικής κρίσης

και δυτικού μοντέλου ζωής είναι αναπόφευκτη.²⁸⁷ Ο καπιταλισμός βάζει στο κέντρο όλων την οικονομική ανάγκη, η οποία εκδηλώνεται με την προσπάθεια συσσώρευσης πλούτου και απόκτησης όλο και περισσότερων αγαθών.²⁸⁸ Αυτός ο τρόπος ζωής δεν ερμηνεύεται από τους ανθρώπους κριτικά, εφόσον αποτελεί τον κύριο τρόπο κοινωνικής εκδήλωσης της συμπεριφοράς όλων. Η αγορά υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων, σπιτιών, αυτοκινήτων, ρούχων και εν γένει αγαθών ανήκει πλέον στη φυσική κοινωνική νόρμα όλων. Σύμφωνα με τον σύγχρονο Έλληνα φιλόσοφο «το κοινωνικό φαντασιακό του καπιταλισμού έχει καταφέρει να δημιουργήσει μια ανθρωπότητα για την οποία οι υλικές ανάγκες είναι το σημαντικότερο στοιχείο της ζωής».²⁸⁹

Νεότεροι διανοητές, όπως είναι ο Tom Regan και ο Peter Singer, υποστηρίζουν ότι τα ζώα χρησιμοποιούνται ως μέσα επίτευξης των ανθρώπινων σκοπών και η μεταχείρισή τους γίνεται με τρόπους που θα χαρακτηρίζονταν ανήθικοι αν αφορούσαν ανθρώπινα όντα. Κατά τον Regan οι άνθρωποι έχουν ηθικό καθήκον να προστατεύσουν τα ζώα και να τα σέβονται για αυτό ακριβώς που είναι. Ο Singer παρατηρεί ότι οι άνθρωποι δεν αντιμετωπίζουν τα ζώα ως ισάξια του ανθρώπου, και μάλιστα τονίζει ότι αυτό αποτελεί ένα είδος ρατσισμού που τον ονομάζει «ειδισμό» (speciesism). Βάσει αυτού του νέου είδους ρατσισμού οι άνθρωποι φέρονται υποτιμητικά απέναντι σε όντα άλλου είδους. Το κριτήριο για την ανωτερότητα δεν είναι πλέον το χρώμα, ούτε το φύλο, όπως στην περίπτωση του σεξισμού, αλλά το είδος. Το ζήτημα που ανοίγει ουσιαστικά ο Singer είναι η διεύρυνση της ηθικής κοινότητας. Σε αυτήν, όμως, δεν συμπεριλαμβάνει όλα τα όντα, αλλά εξαιρεί τους αβιοτικούς παράγοντες (π.χ. βακτήρια, ιούς κ.λπ.) στους οποίους δεν αποδίδει ηθική υπόσταση.

Οι απόψεις που αναπτύχθηκαν και αποδίδουν δικαιώματα υπό το πλαίσιο του ανθρωποκεντρισμού ή του οικοκεντρισμού απέναντι στα μη ανθρώπινα όντα, στηρίχθηκαν στην υιοθέτηση της υπόθεσης της εργαλειακής ή όχι αξίας αυτών, ώστε να υπηρετούν τον άνθρωπο ή στην υιοθέτηση της υπόθεσης πως διαθέτουν εγγενή αξία. Ο φιλόσοφος Arne Naess, αναγνωρίζει ηθική αξία σε όλα τα είδη και σε όλες τις μορφές ζωής, ανεξάρτητα από την χρησιμότητά τους στον άνθρωπο. Σύμφωνα με

---

²⁸⁷Γ. Ν. Πολίτης, «Καπιταλιστικό κοινωνικό φαντασιακό και οικολογική κρίση», στο *Περιβαλλοντική Ηθική, Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα*, επιμ. Ε. Δ. Πρωτοπαπαδάκης & Ε. Μανωλάς, Αθήνα: Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012, 105.

²⁸⁸Πολίτης, «Καπιταλιστικό κοινωνικό φαντασιακό», 109.

²⁸⁹Ο. π., 110.

τον ίδιο, η ποικιλία στις μορφές της ζωής αποτελεί αξία καθ' εαυτήν για την ίδια τη ζωή και θεωρεί ανήθικο ο άνθρωπος να τις υποβιβάζει, παρά μόνο αν πρέπει να ικανοποιήσει τις ζωτικές του ανάγκες.

Η σχέση ανθρώπου-ζώου έχει έντονο κοινωνικό και ηθικό χαρακτήρα. Επιστήμονες από πολλούς κλάδους, όπως είναι η κτηνιατρική, η ιατρική, η ηθική, η πολιτική, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία κ.ά. μπορούν να αντιμετωπίσουν πολλά από τα προβλήματα που αφορούν τη μεταχείριση των ζώων. Το τι μπορεί να γίνει και τι πρέπει να γίνει καθορίζεται εν γένει από τις κοινωνικές στάσεις και τον τρόπο ζωής. Τα τελευταία χρόνια μεγάλα κέντρα ερευνών, όπως αυτό του Johns Hopkins Bloomberg, με ευρωπαϊκό υποκατάστημα (CAAT-Europe) στο Πανεπιστήμιο του Konstanz στη Γερμανία, προβαίνουν στη χρήση εναλλακτικών λύσεων για την έρευνα. Για τη δοκιμή ασφάλειας προϊόντων και για εκπαιδευτικούς σκοπούς εφευρίσκονται νέοι τρόποι αντικατάστασης των ζώων με μεθόδους που δεν χρησιμοποιούν ζώα, με στόχο τη μείωση του αριθμού των αναγκαίων ζώων ή την επεξεργασία μεθόδων, ώστε να καταστήσει λιγότερο επώδυνη ή αγχωτική τη χρήση τους στα πειράματα.²⁹⁰

Είναι ακόμη πολύ σημαντικό ο κάτοχος ή ο ιδιοκτήτης του ζώου, τωρινός ή μελλοντικός, να κατανοεί τη σημασία που έχει η φροντίδα του απέναντι στα ζώα, ο τρόπος συμπεριφοράς του, η καλή διαβίωση του ζώου καθώς και να λαμβάνει υπόψη του πάντοτε την αντίστοιχη νομοθεσία μέσα από το εκπαιδευτικό υλικό που μπορεί εύκολα και με φιλικό προς τον χρήστη τρόπο να βρει αναρτημένο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή και με διοργάνωση κύκλου μαθημάτων ανάλογα με το αντικείμενο. Η διδασκαλία των παιδιών στο σχολείο από τους δασκάλους, αλλά και εκτός του σχολείου από την οικογένειά τους μπορεί να οδηγήσει στην αναγνώριση εκ μέρους των παιδιών των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα ζώα στον χειρισμό τους από τον άνθρωπο. Αυτή η διαδικασία θα είναι άκρως επιβοηθητική για την ευαισθητοποίηση των παιδιών, ιδιαιτέρως εάν πραγματοποιηθεί με βιωματικό τρόπο και ενισχύσει την κριτική τους σκέψη, τόσο για τη συνειδητοποίηση των υποχρεώσεών τους απέναντι στα ζώα, όσο και για την ανεύρεση λύσεων και σχεδίων και την υλοποίηση δράσεων, ώστε να διαμορφωθούν σε ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες. Η παροχή υλικού, μέσω των κοινωνικών μέσων επικοινωνίας, δύναται να

---

²⁹⁰ Johns Hopkins, Bloomber School of Public Health, <http://caat.jhsph.edu>, πρόσβαση 21/03/2019.

προβάλλει ένα πλήρες πρόγραμμα ηθικής και ευημερίας γύρω από τις αλληλεπιδράσεις ανθρώπου-ζώου, προσφέροντας έτσι μια εξαιρετική ευκαιρία.²⁹¹

Σεμινάρια στα οποία θα συμμετέχουν επιστήμονες, κτηνοτρόφοι, εκπρόσωποι των κλάδων που απασχολούνται «από το στάβλο μέχρι το πιάτο», με συζητήσεις για τις τελευταίες εξελίξεις, με ανταλλαγή πληροφοριών, με αξιολόγηση και ενθάρρυνση ως προς τις αλλαγές που αφορούν την προστασία των ζώων σε όλα τα στάδια (εκτροφή, μεταφορά και θανάτωση) είναι αναγκαία ή απαραίτητα. Οι καταναλωτές τροφίμων ζωικής προέλευσης, από τη μεριά τους, απαιτούν την υιοθέτηση μέτρων φιλικών προς τα ζώα με διαδικασίες διαφανείς και μετρήσιμες για την παραγωγή ποιοτικών και ασφαλών τροφίμων.²⁹² Με αυτόν τον τρόπο οι βιομηχανίες τροφίμων είναι ικανές να γνωρίσουν (εάν δεν το κάνουν ήδη) τη σημασία της ευζωίας των ζώων για τους καταναλωτές, γεγονός που θα τους οδηγήσει να παράγουν αντίστοιχα προϊόντα που θα ικανοποιούν τους καταναλωτές.

Είναι απαραίτητο, όμως, να αναγνωρίσουμε ότι ζούμε με τα ζώα και μοιραζόμαστε με αυτά τη ζωή και τον χώρο που μας περιβάλλει με όλες τις ομοιότητες και τις διαφορές μας. Η ικανότητα του ανθρώπου να σκέπτεται ηθικά και να αναπτύσσει πολιτισμό, βασισμένο σε ένα ορισμένο αξιακό ή μη σύστημα, δεν πρέπει να τον ωθήσει να αποδώσει ηθική αξία μόνο στον εαυτό του. Η υποχρέωση και το καθήκον να υιοθετεί απέναντι στα ζώα κάποιας μορφής σχέση, είτε είναι ηθικά πρόσωπα είτε όχι, αξιολογείται από την έλλογη σκέψη και πολύ περισσότερο από την ηθική. Γιατί η καλή μεταχείριση των ζώων είναι πολιτισμός.

Η ηθική προσέγγιση σχετικά με το ζήτημα της προστασίας των ζώων είναι η αντιμετώπιση των όντων που βρίσκονται υπό την ανθρώπινη εξουσία με σεβασμό και συμπόνια. Η κατάσταση των ζώων είναι τέτοια που τους στερεί τη δυνατότητα να διαμαρτυρηθούν για την καταπίεση ή τον πόνο που βιώνουν. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το κατά πόσον μπορεί ο άνθρωπος να συνεχίζει μια αλόγιστη συμπεριφορά απέναντι στα ζώα και εν γένει στη φύση και στο αν εν τέλει θα απαλείψει την απάνθρωπη εκμετάλλευσή τους, εφόσον χρησιμοποιούνται μόνο ως μέσο για την πραγματοποίηση των ανθρώπινων σκοπών²⁹³ και στηρίζονται στην όλο και αυξανόμενη καπιταλιστική ανάπτυξη.

---

²⁹¹ RSPCA, , πρόσβαση 21/03/2019.

²⁹² Welanimal Project,

[http://www.welanimal.aku.edu.tr/\(S\(gttsx4asnvmg14jz1oy2fbbb\)\)/DefaultMore.aspx](http://www.welanimal.aku.edu.tr/(S(gttsx4asnvmg14jz1oy2fbbb))/DefaultMore.aspx), πρόσβαση 21/03/2019.

²⁹³ Singer, «Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική», 357-361.

Όμως, η πρόταση των αρχών της οικολογίας οδηγεί όπως είδαμε είτε στον οικοφασισμό, είτε σε ένα μη ρεαλιστικό πλαίσιο, δεδομένου ότι μπορεί να υποπέσει στους κινδύνους του ολοκληρωτισμού. Επιπλέον, υπάρχει και η εκδοχή του ριζοσπαστισμού, ο οποίος μπορεί να οδηγηθεί σε δογματικές ατραπούς, όπως συνέβη και στην περίπτωση της σθεναρής αντίδρασης των οικολογικών οργανώσεων στη Γαλλία για την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου TGV, οι οποίες παρέβλεψαν το γεγονός ότι η μεταφορά μέσω τρένου είναι περιβαλλοντικά πιο ήπια από τη χρήση των αυτοκινητόδρομων ή από τις αεροπορικές μεταφορές.

Ως προς τα καθήκοντα του ανθρώπου απέναντι στα ζώα ειδικά είναι αυτονόητο ότι ο άνθρωπος οφείλει να περιποιείται, να τρέφει και να στεγάζει κατάλληλα αυτά, ώστε να μην τα καταπονεί και να τα εξαντλεί στην εργασία, να φέρεται ήπια σε αυτά και να μην τα τυραννά, να μην τα θανατώνει άσκοπα και να μην τα ταλαιπωρεί χωρίς λόγο, όπως συμβαίνει ακόμα για παράδειγμα με τις ταυρομαχίες στην Ισπανία, τις κοκορομαχίες και τις κυνομαχίες σε διάφορες χώρες. Αυτές είναι περιπτώσεις φανερής απανθρωπιάς και αγριότητας που οδηγούν σε αιμοδιψείς συμπεριφορές που ξεπερνούν τα ηθικά όρια του ανθρώπου και της κοινωνίας. Κάτι ανάλογο είναι και το κυνήγι των ζώων, με το οποίο πάντοτε, αλλά ακόμα και σήμερα ασχολούνται ενεργά οι άνθρωποι. Παλαιότερα αυτή η ενασχόληση να είχε λόγο ύπαρξης, δεδομένου ότι ο άνθρωπος κυνηγούσε επειδή πεινούσε. Στη σύγχρονη εποχή υπάρχει τόσο μεγάλη πληθώρα αγαθών που το κυνήγι πραγματοποιείται καθαρά για λόγους διασκέδασης. Έτσι, εφόσον δεν είναι άμεση η ανάγκη τροφής και ενδυμασίας και δεν πρόκειται για προφύλαξη από επίθεση ζώου προς τον άνθρωπο δεν μπορεί παρά να είναι ηθικώς λάθος. Πολλοί ισχυρίζονται ότι ο θάνατος του ζώου από το χέρι του κυνηγού είναι προτιμότερος από τον θάνατο τον οποίο υφίστανται τα ζώα από πείνα ή από ασθένεια ή από γήρας. Υποστηρίζουν ότι ο θάνατος ο οποίος προσφέρουν έρχεται γρήγορα και ανώδυνα, ενώ η πράξη αυτή είναι σκληρή καθ' εαυτή, κατά την οποία θανατώνουν αδιακρίτως τα ζώα, τα τυραννούν ή τα καταδιώκουν και πολλές φορές τα πληγώνουν και τα αφήνουν στην κατάσταση αυτή μη δυνάμενοι να τα βρουν ή να τα πιάσουν. Αντίστοιχα μια ακόμη περίπτωση βασανιστηρίων των ζώων είναι η χρήση των ζώων του εργαστηρίου, η οποία αποδεικνύεται βεβαίως χρησιμότερη για τις ανακαλύψεις και τις προόδους της επιστήμης. Αυτή η πρακτική και πάλι δεν πρέπει να τελείται αφειδώς χάριν απλής περιέργειας ή εκπαίδευσης, αλλά πρέπει να τελείται μόνο όταν υπάρχει πραγματική ανάγκη.

Ο λόγος που ο άνθρωπος νοιώθει αποτροπιασμό με την κακοποίηση των ζώων ή δυσφορεί με την κακή διαχείριση τους όταν χρησιμοποιούνται για όλους αυτούς τους σκοπούς (πειράματα, παραγωγή τροφίμων, μαλλιού, δέρματος, γούνας ή άλλων προϊόντων, για λατρευτικούς σκοπούς κ.λπ.) δεν είναι η αντιαισθητικότητα της πράξης. Όπως υποστηρίζει και ο Γερμανός φιλόσοφος A. G. Baumgarten ο όρος αισθητική ή αλλιώς η αίσθηση του ωραίου δεν μπορεί να εξηγήσει επαρκώς αυτό που νοιώθει ο άνθρωπος με την κακομεταχείριση ή τον βασανισμό των ζώων. Ο αποτροπιασμός συνδέεται απαρέγκλιτα με τον κλονισμό της ανθρώπινης ηθικής και επισυμβαίνει εξαιτίας της συναισθητικής ή εμπαιθητικής ικανότητας του ανθρώπου να συναισθάνεται τον πόνο και την δυστυχία των ζώων.²⁹⁴

Η θανάτωση και ο πειραματισμός πάνω σε ζώα όταν δεν είναι απόλυτη ανάγκη καταντά ασπλαχνία, διότι τα περισσότερα από αυτά τα ζώα δεν μπορούν ούτε να αμυνθούν, ούτε να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους και το παράπονό τους, γεγονός που πηγάζει από την παθητικότητα της φύσης τους. Η φύση των ζώων είναι τέτοια που συναισθάνονται τη χαρά και τη λύπη, επειδή προορίζονται εκ φύσεως να επιδιώκουν την ευδαιμονία. Το γεγονός αυτό καθιστά εμφανές ότι δικαιούται μεν ο άνθρωπος να τα χρησιμοποιήσει, αλλά ότι τα δικαιώματα αυτού επί των ζώων υφίστανται και πρέπει να υφίστανται περιορισμούς. Αν εξετάσει κανείς αυτούς τους περιορισμούς, τότε μόνο μπορεί να μιλήσει για υποχρεώσεις και καθήκοντα προς τα ζώα.

Ακόμη, είναι απαραίτητο η σχετική νομοθεσία που αφορά την προστασία των ζώων να ανανεώνεται με βάση τις ανακαλύψεις της επιστήμης για τις δυνατότητες τους. Επί παραδείγματι, η σύγχρονη έρευνα έχει καταδείξει ότι υπάρχουν πολύ λίγα ανώτερα θηλαστικά τα οποία αναπτύσσουν μια στοιχειώδη συνείδηση της ύπαρξής τους και του εαυτού τους μέσα από τον χρόνο και οπωσδήποτε μόνο μέσω της ανθρώπινης παρέμβασης.²⁹⁵ Κάτι τέτοιο, όπως είδαμε, στο παρελθόν ήταν αδιανόητο.

Συνεπώς, όπως υποστηρίζει και ο Tom Regan, τα καθήκοντα των ανθρώπων, αφορούν άμεσα ή απευθύνονται άμεσα στα ζώα, με τον ίδιο τρόπο που οι άνθρωποι έχουν καθήκοντα που αφορούν άμεσα ή που απευθύνονται άμεσα στους άλλους. Με

---

²⁹⁴E. Παπανικολάου, «Κακοποίηση ζώων: αντιαισθητική ή ανήθικη πράξη;», στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*, επιμ. Α. Α. Λυδάκη & Γ. Ν. Μπασκόζος, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011, 301-303.

²⁹⁵Πρωτοπαπαδάκης, «Δικαιώματα των ζώων», 299 & Θ. Πελεγρίνης, *Άνθρωποι, Ζώα, Μηχανές*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1987, 154-157.

βάση αυτήν την ιδέα οι άνθρωποι έχουν ξεκάθαρο καθήκον να φέρονται με καλοσύνη στα ζώα και ξεκάθαρο καθήκον να μην φέρονται με σκληρότητα απέναντι σε αυτά.²⁹⁶

Ο σύγχρονος άνθρωπος οφείλει να λάβει υπόψη τα αμέτρητα προβλήματα που έχουν ανακύψει από την άμετρη εκμετάλλευση των ζώων, την εξαφάνιση ολόκληρων ειδών, την απειλή εξαφάνισης νέων, τη θανάτωσή τους ή την σφαγή τους χωρίς πρότερη αναισθησία, την ταλαιπωρία και την ανησυχία που βιώνουν έγκλειστα, στριμωγμένα για να χωρούν σε χώρους μη κατάλληλους για αυτά, αποτραβηγμένα από τα υπόλοιπα του είδους τους ή τα μικρά τους με γνώμονα μόνο τη χρησιμότητά τους και το κέρδος που θα αποφέρουν. Επαναπροσδιορίζοντας το τι είναι σημαντικό στη ζωή και αναγνωρίζοντας την αξία που έχει ο κόσμος γύρω του, ο άνθρωπος οφείλει να δράσει σαν προστάτης και όχι σαν κτήτορας της φύσης, εάν θέλει να υπάρξει ως άνθρωπος.

---

²⁹⁶ T. Regan, «The Radical Egalitarian Case for Animal Rights», στο *Environmental Ethics* 5: 2001, 82-90.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Jamieson, D. «Τα δικαιώματα των ζώων και οι αξιώσεις της φύσης». Μετάφραση Δαρβίρη, Θ. Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 304-323.

Rawls, J. *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Μετάφραση Βασιλογιάννης, Φ., Βουτσάκης, Β., Παιονίδης, Φ., Παπαγεωργίου, Κ., Στυλιανίδης, Ν., Τάκης, Α. Αθήνα: Πόλις, 2003.

Αραμπατζής, Γ. «Η Βυζαντινή Εικονολογία και το φυσικό: ηθικο-κριτικές διαστάσεις». Στο *Περιβαλλοντική Ηθική Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο Αιώνα*. Επιμέλεια Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. & Μανωλάς, Ε. Αθήνα: Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012. 1-19.

Βουδούρη, Σ. *Το κοινόν αγαθόν από πολιτική, ηθική και οικολογική άποψη εξεταζόμενο*. Αθήνα: Εκδόσεις Ιωνία, 2008.

Γεννάδιος Σχολάριος, Γεώργιος. «Περί τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ, καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας». Στο *Ελληνική Πατρολογία*. Επιμέλεια Migne, J. P., τ. 160. Paris: Imprimerie Catholique, 1866, 633-648.

Γεωργόπουλος, Α. *Περιβαλλοντική Ηθική*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2006².

Γιαντσή, Ν. «Ο Μονόκερος, το Ζωολόγιο του έρωτα και άλλα για τα ζώα του Μεσαίωνα». Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 204-207.

Δημητρόπουλος, Α. *Συνταγματικά Δικαιώματα - Γενικό Μέρος*. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008.

Καλαχάνη, Κ. «Η φύση στην Προσωκρατική σκέψη». Στο *Η φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία*. Επιμέλεια Λάζου, Α. Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Πρόσβαση Οκτώβριος 2018, <http://opencourses.uoa.gr/courses/PPP107>. 1-29.

Καραγεωργάκης, Σ. «Πειραματόζωα». Στο *Περί ζώων, με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 173-178.

Καραγεωργάκης, Σ. *Περιβαλλοντική Ηθική και Πολιτική Οικολογία, Οι υποχρεώσεις μιας οικολογικής κοινωνίας απέναντι στον μη ανθρώπινο κόσμο*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΕΚΠΑ – ΕΜΠ, 2006

Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης. «Ο άνθρωπος και τα ζώα στην παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας». Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 255-261.

Μουτσόπουλος, Ε. (εκ.). *Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός κατά τον Πλήθωνα*. Αθήνα, 1987.

Μποτετζάγιας, Ι. «Η φύση στο δικαστήριο». Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 283-289.

Πανταζάκος, Π. Ν. *Πλήθων, Περί ζώων και ψυχής*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2012.

Παπαγεωργίου, Κ. Α. *Η Πολιτική Δυνατότητα της Δικαιοσύνης, Συμβόλαιο και Συναίνεση στον John Rawls*. Αθήνα: Νήσος, 1994.

Παπανικολάου, Ε. «Κακοποίηση ζώων: αντιαισθητική ή ανήθικη πράξη;». Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 301-303.

Πελεgrίνης, Θ. «Ωφελιμισμός». Στο *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005. 656-659.

Πελεgrίνης, Θ. *Άνθρωποι, Ζώα, Μηχανές*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1987.

Πελεgrίνης, Θ. *Η ανθρώπινη ύπαρξη, Θεωρήσεις – Αναθεωρήσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1985.

Πλωτίνου, *Περί φύσεως και θεωρίας του ενός*. Εννεάς III.

Πολίτης, Γ. Ν. «Καπιταλιστικό κοινωνικό φαντασιακό και οικολογική κρίση». Στο *Περιβαλλοντική Ηθική, Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα*. Επιμέλεια Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. & Μανωλάς, Ε. Αθήνα: Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012. 105-127.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. «Δικαιώματα των ζώων: Υπάρχει κάτι τέτοιο;». Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 295-300.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής και οικοκεντρικής ηθικής: τα δικαιώματα των ζώων». Πρακτικά 1^{ης} Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής: Άνθρωποι – Ζώα – Φύση, Από τον ανθρωποκεντρισμό στον Οικοβιοκεντρισμό. Επιμέλεια Μπέλεσης, Α., Πελεγρίνης, Θ., Ζήση, Ι., Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ., Παπανικολάου, Έ., Regan, Τ. Αθήνα: Εκδόσεις Αειφορία, 2009. 51-75.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. *Οικολογική Ηθική*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. «Οικοφασισμός: Η περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola». Πρακτικά 2^{ης} Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής: Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική. Επιμέλεια Παπανικολάου, Ε. Αθήνα: Αειφορία, 2010. 74-97.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. *Περιβαλλοντική Ηθική, Ο Άρνε Νες και η βαθιά Οικολογία*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2008.

Στείρης, Γ. «Άνθρωπος, Φύση, Επιστήμη στον ουτοπικό στοχασμό της Αναγέννησης». Στο *Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα*. Επιμέλεια Μανωλάς, Ε. Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. Ορεστιάδα: Εκδόσεις Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012. 181-194.

Τζαβάρα, Γ. *Πλωτίνος, Εννεάδων Βιβλία 30-33 (Το «Μεγάλο Βιβλίο»)*. Αθήνα-Γιάννινα: Εκδόσεις «Δωδώνη», 1995.

Τσέλλερ, Ε. & Νέστλε, Β. *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 2008.

Τσινόρεμα, Σ. & Λούης, Κ. (Επιμέλεια). *Θέματα Βιοηθικής, Η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπισημών*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Χωριανοπούλου, Μ. «Ο Kant, ο Singer και ο Regan για τα δικαιώματα των ζώων». Στο *Περιβαλλοντική Ηθική: Προκλήσεις και Προοπτικές για τον 21ο αιώνα*. Επιμέλεια Μανωλάς, Ε. Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. Ορεστιάδα: Εκδόσεις Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2012.

Ξένη Βιβλιογραφία

Arabatzis, G. “Animal Rights in Byzantine Thought”. Στο *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*. Επιμέλεια E. D. Protopapadakis. Berlin: Logos Verlag, 2012. 103-112.

Dunayer, J. *Speciesism*. Derwood-Maryland: Ryce Publishing, 2004.

Food Standards Agency. *Results of the 2011 FSA Animal Welfare Survey in Great Britain*, 22 May 2012 (FSA 12/05/08). London: Food Standards Agency, 2012.

Gålmark, L. «Aristotle Revisited: Anthro-Androcentrism and Meat Normativity». Στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*. Επιμέλεια Sollund, R. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008. 87-108.

Heath, P. & Schneewind, J. B. (Επιμέλεια), *Lectures on Ethics*. Μετάφραση Heath, P. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Kymlicka, W. *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*. Μετάφραση Μολυβάς, Γ. Αθήνα: Πόλις, 2005.

Linkola, Kaarlo Pentti. *Can Life Prevail? A Radical Approach to the Environmental Crisis*. London: Integral Tradition Publishing, 2009.

Masoudi, G. F. «Kosher Food Regulation and the Religion Clauses of the First Amendment». Στο *University of Chicago Law Review*: 60 (1993) Iss. 2, Article 8. 667-696.

Pedersen, H. «Learning to Measure the Value of Life? Animal Experimentation, Pedagogy, and (Eco) Feminist Critique». Στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*. Επιμέλεια Sollund, R. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008. 131-150.

Pelluchon, C. “Animal Ethics”. Στο *Encyclopedia of Global Bioethics*. Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2015.

Peonidis, F. «Kant's not so Bad Speciesism». Στο *Animal Ethics, Past and Present Perspectives*. Επιμέλεια Protopapadakis, E. D. Berlin: Logos Verlag, 2012. 141-150.

Protopapadakis, E. D. “Arne Naess, Murray Bookchin and the Environmental Crisis”. Στο *Policies for the Preservation of the Environment*. Επιμέλεια Manolas, E. & Tambakis, St. Orestiada: Democritus University of Thrace Press, 2011.

Protopapadakis, E. D. “Supernatural Will and Organic Unity in Process: From Spinoza’s Naturalistic Pantheism to Arne Naess’ New Age Ecosophy T and Environmental Ethics”. Στο *Studies on Supernaturalism*. Επιμέλεια G. Arabatzis, Berlin: Logos Verlag, 2009.

Regan, Tom. «The Radical Egalitarian Case for Animal Rights». Στο *Environmental Ethics*: 5 (2001). 82-90.

Richard, R. *Speciesism, Painism and Happiness: A Morality for the Twenty-First Century*. Inprint Academic, 2017.

Scruton, P. *Σπινόζα*. Μετάφραση Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.

Shechita UK. *A Guide to Shechita*, May 2009. https://www.shechitauk.org/wp-content/uploads/2016/02/A_Guide_to_Shechita_2009__01.pdf Πρόσβαση: 06/12/2018. 2-13.

Singer, P. «Αντιμετωπίζοντας τα ζώα με ηθική». Μετάφραση Λιανού, Β. Στο *Περί ζώων, Με λογική και συναίσθημα*. Επιμέλεια Λυδάκη, Α. Α. & Μπασκόζος, Γ. Ν. Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. 357-361.

Sollund, R. «Causes for Speciesism: Difference, Distance and Denial». Στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*. Επιμέλεια Sollund, R. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008. 109-130.

Svärd, Per-Anders. «Protecting the Animals? An Abolitionist Critique of Animal Welfarism and Green Ideology». Στο *Global Harms, Ecological Crime and Speciesism*. Επιμέλεια Sollund, R. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2008. 167-186.

Oic Standards, General Guidelines on Halal Food, Annex Vi 10th Seg Draft Second Session. Πρόσβαση: Οκτώβριος 2009. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4093044>, *Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths*